

VINCENT BLANÁR*

Slovesá *LIATĚ* a *SYPATĚ* z porovnávacieho a areálového hľadiska

BLANÁR, V.: The Verbs *LIATĚ* and *SYPATĚ*, Comparative and Areal Aspects. *Slavica Slovaca*, 38, 2003, pp. 3-12. (Bratislava)

The goal of the present study is to find out in factitive verbs the relationship between the conceptual processing of external reality and the linguistic figuration of it. Further, to investigate the area distribution of the figuration forms and to ascertain to which extent the mutual relations among these forms refer to the contact situation of both related and unrelated languages. The analysis of fifty world languages has shown that this section of reality is, in principle, conceptually processed in two ways. As far as the linguistic form is concerned, there can be discerned five language types of which each is internally coherent.

Linguistics, Lexical Semantics, Comparative and Area Aspects, Linguistic Figuration of Conceptual Content, Language Types (of selected factitive verbs).

Významovo blízke slovesá *liat'* a *sypat'* označujú obvyklé ľudské činnosti. V etnolingvistike a antropolingvistike sa pri nich skúmajú staré súvislosti medzi spôsobom života a jazykovým pomenovaním týchto činností. My sme si však postavili za cieľ sledovať v rozličných jazykoch a jazykových areáloch, či a ako súvisí myšlienkové spracovanie vonkajšej reality s jeho jazykovým stvárnením, ako je toto stvárnenie areálovo rozložené, či aj pri týchto základných pomenovaniach jestvujú popri zhodách a rozdieloch tiež súvislosti dané kontaktovejmi vzťahmi príbuzných a nepríbuzných jazykov, a ako sa tu prejavuje vnútorný jazykový vývin.

Na formovaní pojmu (logického spektra) sa zúčastňuje pomenovaná skutočnosť a myslenie. Táto logická kategória má dynamický ráz. Na jazykovom stvárnení myšlienkového obsahu sa zúčastňuje okrem týchto činiteľov aj príslušný jazykový systém (Blanár, 1976, s. 11 n.; tam aj ďalšia literatúra). Budeme si všimáť, ako sa gnozeologicko-logická štruktúra myšlienkových obsahov realizuje v onomatologickej štruktúre jazyka, teda pri formovaní jazykovej kategórie, inými slovami: analyzovať jazykové stvárnenie myšlienkového spracovaného pojmového jadra (myšlienkového obsahu) základných faktitívnych sloviac patriacich do čiastkového systému *LIAĚ – SYPATĚ*.

Význam týchto sloviac sa dá vymedziť ako „spôsobovať, aby niečo tieklo“ (*liat'*) a „spôsobovať, aby prúdom padalo, rozptyľovalo sa niečo sypké, drobné“ (*sypat'*) (p. KSSJ, 1997). Zvratná morféma *sa* (*liat' sa, sypat' sa*) dodáva sloviac expresívny kvantifikujúci významový odtienok. V systéme slovnej zásoby sa tieto sloviac dostávajú do vzájomných semaziologických vzťahov. Ich významové jadro pozostáva z týchto elementárnych sémantických príznakov:

- {dávať niečo do pohybu, spôsobovať pohyb}
- {smer pohybu zhora dolu alebo dookola}
- {objektom deja sú látky tekuté, sypké, drobné tuhé}.

Pri smere pohybu rozlišujeme [smer zhora nadol] a [smer na strany i dolu]; rozlišujeme teda pohyb jednosmerný [\downarrow] a viacsmerný [\updownarrow]. Vzhľadom na skupenstvo pohybujúcich sa látok môže ísť alebo o akékoľvek látky, ktoré sa dostávajú do pohybu [tekutosť a tuhosť sa nediferencuje], alebo sa odlišujú [látky tekuté] a [látky sypké a drobné tuhé]. Pohyb dolu sa viaže na látky tekuté, viacsmerný pohyb sa viaže na látky sypké a drobné tuhé.

* Prof. PhDr. Vincent Blanár, DrSc., Grösslingová 67, 811 09 Bratislava.

Mikrosystémy faktitívnych slovíes *liat'* a *sypat'* (*gießen, schütten*) sa realizujú v nerovnakej podobe. V niektorých jazykoch sa významy „liat'“ a „sypat'“ jasne diferencujú v osobitných lexémach, v iných jazykoch sa pohyb látok tekutých a nie-tekutých nerozlišuje. Keď sa pohyb látok tekutých oproti látkam sypkým a drobným tuhým rozlišuje, aktivizuje sa dištinktívny príznak jednosmernosti {*liat' zhora nadol*}, pri sypkých a drobných tuhých látkach sa aktivizuje príznak viacsmernosti {*sypat' viacerými smermi aj dolu*}; charakteristické je tu ruské slovo *врассыпную* „na všetky strany;“ porov. Aj slovinské *sipal je očítke vprašanja na vse strani* (SSK, 4, 1985, s. 1125). Významová stavba týchto slovíes sa rozvila sémantickou deriváciou východiskového významu. Rozličné smery pohybu sa vyjadrujú predponami a valenčnými spojeniami, napr. (*na-, vy-, pri-, pre-, od-*) *sypat' cukor do kávy, rozsypat' piesok*; (*na-, vy-, pri-, pre-, od-*) *liat' vodu do pohára, rozliat' polievku* a pod. Slovesá príznakového radu *A* (*liat'*) a slovesá bezpríznakového radu *B* (*sypat'*) majú väčší alebo menší významový presah. Rozvinutejšiu významovú stavbu máva obyčajne bezpríznakový rad *B* (*sypat'*), lebo viacsmerný pohyb zahrnuje aj smer dolu. Pozorujeme tu zákonitosť známu z morfológických korelácií v Jakobsonovom poňatí: oproti príznakovému členu *A* stojí *non-A*, nesignalizovanie *A*, t. j. bezpríznakový člen *B*, ktorý v istých situáciách zahrnuje aj *A* (porov. Jakobson, 1964, s. 347, 358). Pokiaľ ide o vzájomnú diferencovanosť či významovú blízkosť základných členov analyzovaného mikrosystému, situácia je v jednotlivých jazykoch dosť rozdielna.

Jazyky, ako swahilčina, babylončina a asýrčina, albánčina, stará gréčtina, turečtina, stará maďarčina vedú k predpokladu, že významy „liat'“ a „sypat'“ boli v staršom období – a to prinajmenej v niektorých areáloch – skoncentrované do jednej lexémy so širším významovým rozpätím. Na staršie vzťahy možno uzatvárať aj porovnávaním dnešného vzťahu v rozličných jazykoch, keď sa štruktúra daného mikrosystému rozšírila polysémiou a polylexiou jeho prvkov. Predpokladom porovnávania príbuzných i nepríbuzných jazykov je rozloženie významovej stavby semém týchto slovíes na sémantické dištinktívne príznaky (komponentová analýza a syntéza).

Všimneme si najprv stav v spomenutých jazykoch.

V bantuskej **swahilčine** sa uvedené objekty deja pomenúvajú spoločnou lexémou. Základné členy analyzovaného mikrosystému *-mwaga* a *-mimina* vyjadrujú jednou lexémou dej vzťahujúci sa na tekuté i sypké a drobné tuhé látky. Pri opise významu swahilských slovíes *-mwaga* a *-mimina* sa vo francúzsko-swahilskom slovníku výslovne pripomína, že dej sa vzťahuje na „látky tekuté, sypké alebo drobné tuhé“ (Sacleux, 1959, s. 742). Význam týchto slovíes možno vymedziť ako „(na)liat', (vy)sypať, rozsievať, roniť (o slzách)“ atď. Synonymným prvkom je aj *kupua* (Höftmann-Herms, 1979, s. 354, 484; Kropáček-Burda, 1980, s. 354, 484).

Babylončina a asýrčina. Bezoldov babylonsko-asýrsky glosár neobsahuje heslá k ekvivalentu *sypat'* (*schütten, streuen*), ale len k *liat'* (*gießen, fließen, fallen lassen*). Slovesom *šapāku* sa však vyjadrujú obidva významy: „liat' (meď do formy)“ i „sypať (obilie), zhotovovať násyp“ (Bezold, 1926, s. 281). Podobný význam má *tabāku* („gießen, vergießen“ o krvi, „ausschütten“) (s. 291). Pre liatie kovov poznajú tieto príbuzné jazyky aj pomenovanie *nasāku, našāku* (s. 201). Vyjadrením významu „liat'“ i „sypat'“ jednou lexémou *šapāku* (a zda aj *tabāku*) poukazujú tieto slovesá na dávny jazykový stav.

Albánčina. Základný význam polysémického slovesa *shtie* vymedzuje slovník súčasného albánskeho jazyka (Fjalor, 1980, s. 1928) ako „nalievať, dávať do nádoby tekutinu alebo iný materiál, ktorý je obyčajne práškovitý alebo v podobe zrníčok.“ Z bohatej exemplifikácie uved'ne napr. *lejem do pohára* (o vode, víne, rakyji, mlieku, čaji), *sypem* (o olivách, tabaku, korení). Sloveso *shtie* tvorí vzťah čiastočnej synonymie s polysémickými slovesami *derdh* a *hedh*. Ich spoločnou semémou je uvedená sémantika. Úzke významové vzťahy uvedených slovíes a ich prekrývanie pri významoch „liat'“ – „sypat'“ sú v albánčine veľmi výrazné.

Podobnú širokú významovú stavbu má v starej i novej **gréčtine** sloveso *cheo/chyno*. Široký význam starogréckeho slovesa *cheo* sa opisuje sémanticko-štylistickými ekvivalentmi „liat', vyliat', preliať, nalíat', pršať, snežiť; sypať, rozprestrieť, zraziť, rozšíriť;“ v pasívnom význame „byť nasypaný, nakupený, rozlievať sa, prúdiť, šíriť sa, valiť sa; vylievať, vypúšťať“ (Prach, 1998, s. 568; porov.

aj И. С. Дворецкий, Древнегреческо-русский словарь. Москва 1958, s. 1773). Vo významovej stavbe novogréckeho slovesa *chyno* sa odlišuje seméma „nechať niečo tiecť, prúdiť alebo padať nadol, von“ a seméma „nechať niečo padať, rozšíriť sa doprava i doľava (o pevných telesách zložených zo zrníka)“ (Mpampinioté, 1998, s. 1999). A. Kaegi tu rozlišuje význam „liať o tekutých veciach“ a význam „sypať, rozsypať o suchých veciach“ (Kaegi, 1955, s. 850-851).

V **latinčine** majú spoločné významové prvky polysémické slovesá *fundere* (1. „liať, vylievať“, ... 4. „sypať, hádzať, metať“) a *spargere* (1. „trúsiť, sypať, hádzať“... 3. „kropiť, striekať, (po)liať (Hrabovský-Špaňár, 1969, s. 882, 1161). Sloveso *spargere* sa používa napr. vo vzťahu na vodu, krv, telo, oštep, hviezdu i pri abstraktných objektoch. Blízkoznačné *fundere* „liať, vylievať, prelievať“ (aj o ohni, hlase) má aj druhotný význam „sypať, hádzať, hnať“ (o včelách, vlasoch i v rozličných frazémach (Kábrt a kol., 2000, s. 232-233, 484).

Čiastkový lexikálno-sémantický mikrosystém LIAŤ – SYPAŤ v **turečtine** sa semaziologickou štruktúrou pričleňuje k balkánskemu areálu. Kľúčovým prvkom mikrosystému je sloveso *dökmeek*. Jeho východiskovými sémami v rozvitej významovej stavbe sú 1. „liať, vylievať, prelievať“, 2. „sypať, presypať“ (Магазаник, 2. изд., s. 153). Základ *tök-* s obidvomi významami je doložený už v písomnostiach zo 7.-13. stor. (porov. Древнетюркский словарь, 1969, s. 579). Význam „liať“ (o tekutinách) vyjadrujú aj slovesá *boşaltmak*, *akltmak* a i. (bližšie Steuerwald, 1974, s. 482, 521).

V **rumunčine** je pre balkánsky jazykový zväz charakteristická sémantika príznakového člena *liať* (*a turna*, *a vârsa*) i bezpríznačného člena *sypať* (*a vârsa*, *a turna*). Lejú a sypú sa tekuté i tuhé drobné látky (porov. Dicționarul limbii române, 4, 1957). Podobné významové vzťahy pozná **moldavčina**. Významom sa prekrývajú slovesá *vârsa* a *turna* (Борш-Запорожан, 1999, s. 187, 438).

Ukazuje sa, že do tejto skupiny jazykov možno zaradiť i starú **maďarčinu**. Základný význam slovesa *önt* sa podľa akademického maďarského výkladového slovníka vzťahuje na „tekuté, zrnité, drobné látky“ (MNYÉS, 5, 1961, s. 483: o vode, obilí, uhlí), no už z r. 1138/1329 je doložený význam „vyliať, vysypať tekutinu, zrnitú látku“ a z r. 1416/1650 význam „roztopenú látku naplňať do formy (Metal gießen)“ (MNYTES, 3, 1976, s. 31). Obidve činnosti sa pomenúvajú aj slovesom *ont*. Významový okruh „liať“ vyjadrujú slovesá *ömlik*, *zuhog* (o daždi), podobne *szakad as eső* a polysémické *tölt*; slovesá *szór* a *hint* zahrnujú významový okruh „sypať“ (Chrenková et al., 1992, s. 256, 592, 605, 767).

Slovanské jazyky neposkytujú jednotný obraz. **Západoslovanské** a **východoslovanské** jazyky – o okrajových prípadoch bude reč ďalej – tvoria areál, v ktorom sa obidve slovesá *liať* a *sypať* (a ich sémanticko-štylistické varianty) semémami i lexémami diferencujú. Druhú skupinu tvoria **južnoslovanské** jazyky. Bezpríznačným členom *sypať* so širokým významom „sypať“ i „liať“ sa približujú k balkánskemu areálu macedónčina, bulharčina, ale aj srbčina a chorvátčina. Táto spoločná semaziologická črta ich odlišuje od západoslovanského a východoslovanského makroareálu.

Formálnym i významovým odlišovaním pojmových jadier „liať“ a „sypať“ tvoria celkove jednotný areál západoslovanské a východoslovanské jazyky. – V kartotéke Slovníka slovenských nárečí v JÚLŠ SAV je ojedinelý doklad poukazujúci na blízky významový vzťah slovík *liať* a *sypať*. Doklad je z Kazimíra, o. Trebišov: (o víne) a me ho *sipali*, *lali* do pražnich hordovoch, žebi čiste vino bulo. Menej jednoznačný je doklad z Ležiachova, o. Martin: a som bola zo dva rázi upiekla s tej múki, a to sa *l'jalo*, *l'jalo*, ten chl'ieb d'esi. V týchto prípadoch môže ísť o vnútorný domáci vývin. Stopy dlhoročných kontaktov s nemeckým svetom sa však dajú sledovať v lužickej srbčine a vo vymretej polabčine. V nemčine je totiž významový presah analyzovaných slovík výrazný. V úzkych významových vzťahoch je *gießen* (sthnem. *gießen*) a *schütten* (sthnem. *scuten*, obmedzené na nemecké a holandské územie), ktoré rozvilo v strednej hornej nemčine svoj význam na „ausgießen, aufhäufen, anschwemmen“ (Duden, 7. Etymologie, 1963, s. 626). Podľa Wahrigovho výkladového slovníka spisovnej nemčiny sa týmto slovesom pomenúva činnosť vzťahujúca sa na látky sypké a tuhé drobné, ako aj na látky tekuté (Wahrig, 1966, s. 3195). Základný význam slovesa *schütten* sa opisuje ako „gießen, strömen lassen, fließen lassen,“ hoci v prekladových slovníkoch sa ako základný význam uvádza „sypať.“ Pre jednotlivé významy („sypať“ i „liať“) má nemčina pomerne rozsiahly rad blízkoznačných pomenovaní. Grimmov slovník s bohatým historickým dokladovým materiálom na vývine *gießen* od „intenzívne liať, prúdiť“ k „sypať,

rozsypať, triasť sa” dobre ukazuje, ako súvisí sémantická derivácia so zmenou aktantov (Grimm, 1899, 4/1/4, s. 7394-7413), t. j., ako prebieha vnútorný jazykový vývin. Na severozápadnom okraji slovanského areálu široký význam slovesa *schütten* mohol v bilingvistickom prostredí ovplyvniť významové posuny dolnolužických a polabských ekvivalentov slovesa *sypat'*, prípadne *liat'*. V hornej a dolnej lužičtine sa významovo odlišuje *leć* a *laś* oproti *sypać*, *sypować* a *sypaś* (Pfuhl, 1968, s. 331, 702), ale v Muckovom dokladovom materiáli vidieť, že v dolnej lužičtine sa sloveso *sypaś* *se* spája aj s aktantmi tekutej povahy, porov.: *ldzy sypachu se wócowu* die Tränen rollten ihm aus den Augen. V polabčine má širší význam „sypať a liat’” bezpríznačový člen *lie*, 3 sg. *lějě* (pozri Olesch, 1962, s. 83; Kopečný, 1981, s. 187, 356). Výsledkom interferenčných vzťahov môže byť aj neskorší výskyt významu „liat’” v ukrajinskom *sypaty*. Kým staroukrajinský slovník zo 14. – 16. stor. tento význam ešte nezaznamenáva, výkladový a prekladový slovníky spisovnej ukrajiničiny tento význam poznajú (р. Словник української мови 1, 1971, s. 483; Українсько-російський словник, 1964, s. 380, 849).

Ako sme už spomenuli, v južnoslovanských jazykoch je stav odlišný. Výkladový slovník **macedónčiny** uvádza ako základný význam slovesa *sipe* „nalievať tekutinu do niečoho” (*sipi mi edna čaša voda*, RMJ, 3, 1966, s. 199). Na jeho širšiu významovú stavbu však poukazuje spojenie s aktantmi sypkej a tuhej povahy, napr. *sipe žito*. V novom Macedónsko-českom slovníku (1998, s. 470) sa pri *sipe* odlišujú semémy 1. „sypať,” 2. „liat’.” Užšie vymedzený význam má sloveso *lee*. – Podobná situácia je v **bulharčine**. Pri bezpríznačovom člene *sipia* sa nerozlišuje, či ide o sypké i drobné tuhé látky alebo o tekuté látky, ktoré sa sypú a lejú. Sloveso *leja* sa používa v súvislosti s tekutými látkami a sémantickou deriváciou aj pri abstraktných objektoch (RSBKE, 2, 1957, s. 18).

Podobne v **srbčine** a **chorvátčine**. Príznačový člen *liti* (srb.) a *levati, lijevati* (chorv.) zahrnuje významový okruh „liat', odlievať, zlievať o liatí kovov” (Horák, 1991, s. 125). O širšej významovej stavbe slovesa *sipati* svedčí Hammova parafráza vo veľkom výkladovom slovníku: „Objektom je nejaká vec, ktorá sa môže sypať, alebo tekutina” (RHJS, zv. 63 15. dielu, 1955, s. 47-48). Sotva je však náhodné, že najstaršie doklady dokumentujú iba významy „sypať, nasypať, obsypať.” Prvý doklad na význam „liat’” (o vode): *Sipji vode u njih četiri měri* je zo 17. storočia. Až v neskorších dokladoch je bohatšie doložený význam „liat’” (o tekutinách).

Slovinčina – podobne, ako je to i pri niektorých gramatických a lexikálnych paralelách (pozri napr. Stanislav, 5, 1973, s. 655 n., Horák, 2002, s. 3 n.) – aj v tomto ohľade patrí skôr do západoslovanskej oblasti. Čiastkové významy polysémických *liti, sipati* sú jasne diferencované. Jedinú výnimku tvoria jednotlivé exemplifikácie pri 3. a 4. expresívnom význame: *vodomet sipa vodo v zrak* (3), *začal je sipati dež* (4) – porov. Slovinický výkladový slovník SSKJ, 2, 1975, s. 1030 a 4, 1985, s. 1125.

Široký význam „sypať” i „liat’” (o sypkých, drobných tuhých, ako aj tekutých látkach) pri otvorenejšom bezpríznačovom člene *sipati* v slovanských balkánskych jazykoch možno dávať do súvislosti s významovou stavbou sémanticko-štylistických ekvivalentov slovíes *liat'* a *sypat'* v neslovanských balkánskych jazykoch. Paralelný vývin potvrdzujú viaceré fakty (napr. v staroslovienčine sa významy slovíes *sypati* a *liti/lijaty* diferencujú; o tom bližšie na inom mieste.)

Paralelný vývin s inojazykovým kontaktným prostredím v podmienkach bilingvizmu, o ktorom sa dá hovoriť napr. pri slovanských jazykoch na Balkáne, bezpochyby zohral svoju úlohu pri bezpríznačovom člene dvojice *liat' – sypat'* (t. j. rozšírenie významovej stavby slovesa *sypat'* o významový prvok „liat’;” zriedkavejšie bolo rozšírenie významu „liat’” o význam „sypať”). Výrazne prevažujúce synonymné vzťahy medzi ekvivalentmi týchto slovíes v rozličných jazykoch sveta na vzájomne nesúvisiacich zemepisných areáloch hovoria o dôslednejšej pôsobnosti druhého činiteľa, a to vnútorného domáceho vývinu.

Naša analýza 50 jazykov sveta ukázala, že celkom prevažuje typ, v ktorom 1 – 2 lexémy vyjadrujú širší význam „liat' i sypať.” Obidve semémy sa aj formálne odlišujú len v západoslovanských a východoslovanských jazykoch a ďalej v lotyštine a arabčine (ak ich lexikografické spracovanie nie je medzerovité). Novším javom je ich významové splývanie pri bezpríznačovom člene *sypaty* v ukrajiničine a okrajové prípady z dolnej lužičtiny. Medzi tieto okrajové prípady patrí stav v slovinčine. Na živé kontakty s jazykmi balkánskeho zväzu poukazuje rozšírenie významu *sipati* na „sypať i liat’” v srbčine

a chorvátčine. Tým sa semaziologické vzťahy v tomto mikrosystéme vyrovnali so stavom v bulharčine a macedónčine. Zaujímavé je zistenie, že odlišná situácia v tomto mikrosystéme v južnoslovanských jazykoch (okrem slovinčiny) v porovnaní so západoslovanskými a východoslovanskými jazykmi nie je zriedkavým prípadom, ale – videné zo širšieho porovnávacieho a areálového hľadiska – sú naopak zriedkavejším prípadom lexikálno-sémantické vzťahy v západoslovanských a východoslovanských jazykoch. Podobné významové prekrývanie pozorujeme nielen v ostatných európskych jazykoch, ale aj v skúmaných ázijských, afrických (azda okrem arabčiny) a amerických indiánskych jazykoch. Vzhľadom na obmedzený rozsah príspevku uvedieme v skrátenej forme niekoľko izolovaných príkladov.

Ako v latinčine, rumunčine a moldavčine aj v ostatných románskych a podobne v germánskych jazykoch sa zväčša polysémické ekvivalenty slovies *liat'* a *sypat'* viac alebo menej prekrývajú. Existujú pri nich, pravda, isté rozdiely v spájateľnosti a štylistickej platnosti. V tomto ohľade je typický bezpríznamový člen. Významovo sa prekrývajú najmä tieto slovesá (obyčajne so širšou významovou stavbou):

taliančina:	<i>versare, spargere</i>
španielčina:	<i>verter, echar</i>
portugalčina:	<i>verter, derramar</i>
francúzština:	<i>répandre, verser</i>
angličtina:	<i>to pour, shower, spill, empty, sprinkle</i>
nemčina:	<i>gießen, schütten</i>
švédčina:	<i>hälla</i>
nórčina:	<i>helle</i>
z ugrofínskych jazykov:	
finčina:	<i>kaataa</i>
maďarčina:	<i>önt, ont</i>
indický jazyk severozápadnej podskupiny východnej vetvy ide. rodiny:	
rómčina (slovenská):	<i>te čhórel (čhorel), te šorel</i>
zo stredných indoiránskych jazykov:	
sanskrit:	<i>vap-, sic-</i>
z kartvélskych jazykov:	
gruzínčina:	<i>p^hrk^heva</i>
zo semitsko-hamitskej skupiny:	
hebrejčina:	<i>šāpak.</i>

Úzky významový vzťah medzi ekvivalentmi slovies *liat'* a *sypat'* sme zistili aj v ďalších jazykoch sveta, napr. v perštine (Mirch, 1996, s. 187, 422), v malajčine a blízkej indonézštine: *hambur* (Wilkinson, 1, 1959, s. 392); *mentjurahkan* a *turun* (Белкина с колл., 1972, s. 227, 550). Zhodné významové prvky „liat'“ a „sypat'“ majú v japončine slovesá *sosogu* a *maku* (Keukyusha, 1999, s. 1657, 1048). Čínština poskytuje podobný obraz, aký nachádzame v mnohých iných jazykoch. Sloveso *guàn* sa dôsledne používa vo vzťahu na tekuté látky, teda „liat,“ slovesá *sā* a *sǎ* majú význam „sypat“ (o sypkých a drobných veciach; jedinou výnimkou je spojenie *sā* s objektom *moč*). Slovesom *dao* sa však pomenúvajú obidva deje, „liat“ i „sypat“ (BKRS, 2, 1983, s. 364; BKRS, 3, 1984, s. 1074; Xao-Дубровский-Котов, 1953, s. 313, 804).

Záver

Dá sa prijať názor, že jazykové (najmä nárečové) javy, vyskytujúce sa na istých zemepisných areáloch, možno interpretovať diachronicky, a to ako zmeny v časovej postupnosti (porovnaj napr. Толстой 1969, Habovštiak, 1976, Blanár, 1984). Ako pripomína Й. Степанов (1975, s. 304), neexistuje kategória diskkrétnej jazykovej hranice. „Jazykové rozdiely v priestore, na rozličnom území sú totožné s jazykovými rozdielmi v čase, na jednom území.“ My sme tu analyzovali jazykový materiál synchro-

nický i diachronický, spisovný, sčasti i nespisovný. Preto môžeme typológiu vzťahov sloviess *liat'* a *sypat'* z rozmanitých zemepisných areálov interpretovať aj vo vývinovej perspektíve.

Výsek skutočnosti pomenovaný slovesami LIAŤ a SYPAŤ sa v rozličných jazykoch sveta myšlienkovu spracúva v zásade dvojakým spôsobom:

1. deje sa chápu ako nerozčlenené (nerozlišujú sa tekuté a tuhé látky)
2. rozlišuje sa pohyb látok tekutých a nie-tekutých (sypké a drobné tuhé látky).

Pokiaľ ide o jazykové stvárnenie týchto dejov, pri semaziologických vzťahoch slov *liat'* a *sypat'* (a ich inojazyčných sémanticko-štylistických variantoch) možno rozlišovať päť typov vzťahov:

1. Koncentrácia sémantiky týchto sloviess v jednej lexéme. Významy „liat'“ a „sypat'“ sa nediferencujú, pretože dej sa rovnako vzťahuje na tekuté, ako aj na sypké a drobné tuhé látky. Ukazuje sa, že tento typ je historicky najstarší. Porov. swahilčina, babylončina a asýrčina, sanskrit, albánčina, stará gréčtina, stará maďarčina.

2. Keď sa v rámci jednej lexémy stal dištingtívnym príznak {pohyb dolu} a {pohyb dookola a dolu} vo vzťahu na látky {tekuté} oproti látkam {sypkým a drobným tuhým}, osamostatnili sa významy „liat'“ a „sypat'“. V rámci danej lexémy sa vytvára polysémická štruktúra. Napr. novogrécke *chyn(n)o*, latinské *spargere, fundere*, turecké *dökmek*. Pretože sa pri niektorých menej dôkladných lexikografických opisoch neuvádzajú objekty deja, ťažko rozhodnúť, či ide o 1. alebo 2. typ. Tak je to napr. pri opise slovnej zásoby indiánskych severoamerických jazykov v Kalifornii. Porovnaj:

<i>luiseño:</i>	<i>síla/i-, qára</i>
<i>miwok:</i>	<i>móle, túl.</i>

Autori glosárov (Bright, 1968, s. 39, 35 a Callaghan, 1965, s. 73, 95) naznačujú význam týchto sloviess polysémickými anglickými ekvivalentmi *to pour, spill, dump*, ktoré obsahujú semémy „(na)liat', rozliat', (roz)sypat',“ takže ide skôr o 1. typ. V priloženom súbore **skúmaných jazykov** 1. a 2. skupinu typograficky nerozlišujeme.

3. Obidve semémy sa viažu na rozličné lexémy, ktoré sa ďalšou sémantickou deriváciou rozvíjajú na osobitné útvary s rozvetvenou významovou stavbou. Ide o samostatné lexikálne jednotky, ktoré majú polysémickú štruktúru. Tieto lexikálne jednotky vytvárajú binárne systémové vzťahy typu *A: non-A*, t. j. *B* a sú jadrom rozvetveného čiastkového mikrosystému. Rozvetvený čiastkový systém tvorí – videné z hľadiska semaziologického a onomaziologického – najmä vzťahy po línii polysémie a polylexie. Napr. v slovenčine patria do podobného mikrosystému slovesá:

liat' *kropiť, kvapkať, tiecť, striekať, cediť, čapovať*
sypat' *hádzat', vrhať, metať, padať, trúsiť, rozsievať, hrnúť, lúčať, kydať, expres. prášiť, šibať, cápať* a slová od nich odvodené.

Predstaviteľmi 3. typu sú západoslovenské a východoslovenské jazyky (o prechodných prípadoch bola reč).

4. Bezpríznačkový člen *B* (*sypat'*) má rozvitejšiu významovú stavbu, obsahuje významy „sypat'“ i „liat'“ a je prístupnejší kontaktoým vplyvom. Lexikálno-sémantické vzťahy tohto typu sú príznačné najmä pre slovenské jazyky na Balkáne (okrem slovinčiny).

5. Najčastejší je miešaný typ, ktorý vytvárajú lexikálne jednotky odlišujúce tekuté i nie-tekuté látky jednak osobitnými semémami (t. j. v rámci jedného polysémického slova) a často osobitnými lexémami, ktoré sa sčasti významovo prekrývajú. Bezpríznačkový člen *B* (*sypat'* a jeho ekvivalenty) máva aj význam „liat'“. Obvyklý prípad je taký, že sa v 1 – 2 lexikálnych jednotkách významy „liat'“ a „sypat'“ prekrývajú a v iných jednotkách tohto čiastkového systému tvorí základnú semému jeden z týchto významov. Taký stav pozorujeme napr. v (dnešnej) maďarčine, rómčine, novej gréčtine, japončine, čínštine, gruzínčine a v mnohých iných jazykoch.

K uvedenej klasifikácii typov pripojíme niekoľko poznámok. Predpokladom pevného triedenia sú hlboké sondy do slovnej zásoby daného jazyka a paralelné uplatňovanie synchronického a diachronického prístupu. Takáto analýza sa však v každom prípade nateraz nemôže oprieť

o výkladové a prekladové, a najmä historické a etymologické lexikografické diela. Medzi jednotlivými typmi je úzky vzťah a samotné typy majú skôr prototypovú povahu. Naše výklady ukázali, že v niektorých prípadoch staršie a novšie štádium jazyka nepatria do rovnakého typu. Napr. stará gréčtina a stará maďarčina – typ. 1, nová gréčtina a nová maďarčina – typ 5, stará ukrajinčina – typ 3, nová ukrajinčina typ 4.

Uvedené semaziologické vzťahy sa dajú znázorniť takto:

tekuté//nie-tekuté (t. j. sypké a drobné tuhé) látky sa v jazykovom stvárnení

neodlišujú-----odlišujú

(polysémia)

osobitnými
semémami

osobitnými
lexémami,

(polylexia)

ktoré sa významovo sčasti prekrývajú.

Významová stavba slovies obidvoch skupín sa obyčajne ďalej rozvíja. V mikrosystémoch rozličných jazykov sa zväčša vyskytujú lexikálne jednotky obidvoch typov.

Medzi skúmanými jazykmi nie je rozdiel len v tom, akými lexikálnymi prostriedkami sa ekvivalenty slovies *liat'* a *sypat'* pomenúvajú. Pri spájaní týchto slovies s príslušnými triedami aktantov sa v jednej skupine jazykov používajú základné členy jadra tohto mikrosystému (a), v iných jazykoch sa v podobných spojeniach pomenúvajú tieto deje odlišnými lexémami (b), napr.:

a) slovenčina	<i>liat'</i> (o vode, kovoch)
litovčina	<i>lieti</i> (o vode, sviečkach, o liatí kovu)
japončina	<i>tsugu</i> „liat’“ (o vode, slzách, pote, daždi)
sanskrit	<i>sic, siñcáti</i> „liat’“ (aj v technickom použití)
b) portugalčina	<i>derramar, verter</i> „liat’“ a „sypat’“
	tech. <i>fundir, vozar</i>
gruzinčina	<i>γvra</i> „liat’“ a „sypat’“
	<i>p^hrk^heva</i> „liat’“ (o slzách)
babylončina a asýrčina	<i>tabāku</i> „liat’“ a „sypat’“
	<i>nasāku, našāku</i> (o liatí kovu)
indonézština	<i>mentjurahkan</i> „sypat’“ a „liat’“
	<i>turun</i> „liat’“ (o daždi, zrážkach)
čínština	<i>dao</i> „liat’“ a „sypat’“
	<i>čžu</i> (o liatí kovu)
arabčina	<i>fabba</i> „liat’“ (o tekutinách)
	<i>sabaka</i> (o liatí kovu)
swahilčina	<i>-mimina, -mwaga, -kupua</i> „liat’, sypat’“
	<i>-subu</i> (o skle, liatí kovu).

Myšlienkové spracovanie reality v pojme a jazykové stvárnenie myšlienkového obsahu sú dva procesy (gnozeologický a lingvistický). Aj výsledky tejto analýzy spochybňujú tradičné poňatie tzv. sémantického trojuholníka.

SKÚMANÉ JAZYKY

(triedenie jazykov podľa: Krupa – Genzor – Drozdík, Jazyky sveta, 1983 a Čermák, Jazyk a jazykověda, 2001)

INDOEURÓPSKE JAZYKY

stará gréčtina

albánčina

BALTSKÉ JAZYKY

litovčina

lotyština

SLOVANSKÉ JAZYKY

ZÁPADOSLOVANSKÉ

slovenčina

čeština

poľština

lužická srbčina (horná a dolná)

[*polabčina*]

VÝCHODOSLOVANSKÉ

ruština

ukrajínčina (stará)

bieloruština

JUŽNOSLOVANSKÉ

staroslovienčina

bulharčina

macedónčina

srbčina

chorvátčina

slovinčina

ROMÁNSKE JAZYKY

latinčina

rumunčina

moldavčina

taliančina

španielčina

portugalčina

francúzština

GERMÁNSKE JAZYKY

nemčina

angličtina

švédčina

nórčina

INDICKÝ JAZYK SZ. PODSKUPINY

VÝCHODNEJ VETVY IDE. RODINY

rómčina (slovenská, česká)

STREDNÉ IRÁNSKE JAZYKY

sanskrit

IRÁNSKA SKUPINA VÝCH. VETVY

IDE. RODINY

perština

UGROFÍNSKE JAZYKY

UGORSKÁ SKUPINA

stará maďarčina

BALTSKO-FÍNSKA SKUPINA

fínčina

TURKMÉNSKA SKUPINA

TURECKÝCH JAZYKOV

turečtina

TIBETOČÍNSKA RODINA

čínština

IZOLOVANÁ SKUPINA

japončina

VIET-MUONSKÉ JAZYKY

vietnamčina

SEMITSKO-HAMIDSKÁ

RODINA JAZYKOV

SEMITSKÁ SKUPINA

hebrejčina

SEMITSKÉ JAZYKY

SV. SKUPINA AKKADČINA, KT.

NEŠKORŠIE VÝVINOVÉ ŠTÁDIÁ SÚ

babylončina

asýrčina

JZ. SKUPINA

SEMITSKÝCH JAZYKOV,

ARABSKÁ PODSKUPINA

arabčina

AFRICKÉ JAZYKY

podskupina benue-konžská

swahilčina

ALTAJSKÁ RODINA JAZYKOV

MONGOLSKÁ SKUPINA

mongolčina

KARTVÉLSKE JAZYKY

gruzínčina

ZÁPADOINDONÉZSKA SKUPINA

malajčina

indonézština

INDIÁNSKE-SEVEROAMERICKÉ JAZYKY V

KALIFORNI

luisěno

miwok

LEGENDA

1. Významy „sypat“ i „liat“ vyjadruje spoločná lexéma – kurzíva, bold.
2. Významy „sypat“ i „liat“ sa v rámci danej lexémy osamostatnili (polysemická štruktúra) – kurzíva, bold.
3. Významy „sypat“ i „liat“ sa odlišujú lexémami – kurzíva.
4. Bezpríznamový člen *sypat'* vyjadruje významy „sypat“ i „liat“ – podčiarknutá kurzíva.
5. 1 – 2 lexémy vyjadrujú význam „liat“ i „sypat“ a ďalšie lexémy (lexéma) vyjadrujú jeden z týchto významov – jazyk nepodčiarknutý.

LITERATÚRA A PRAMENE (vo výbere)

- A magyar nyelv értelmző szótára.* Kolektív autorov. 5. Budapest 1961 (MNYÉSz).
- A magyar nyelv történeti etimológiai szótara,* 3. Red. L. Benkő, Budapest 1976 (MNYTESz).
- БЕЛКИНА, Е. С. et al.: *Русско-индонезский словарь.* Москва 1972.
- BEZOLD, C.: *Babylonisch-assyrisches Glossar.* Heidelberg 1926.
- BLANÁR, V.: Od myšlienkového spracovania k lexikálnemu významu. In: *Selecta linguistica et onomastica.* Hsg. E. Eichler, Leipzig 2000, s. 11-29.
- BLANÁR, V.: *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia.* Bratislava 1984.
- БОРИШ, А. – ЗАПОРОЖАН, И. Н.: *Русско-молдавский словарь.* 3. изд. Кишинев 1990.
- Большой китайско-русский словарь,* 3. Москва 1984. (BKRS).
- ČERMÁK, F.: *Jazyk a jazykověda.* Praha 2001.
- Dicționarul limbii române contemporane,* 4. Bukurešť 1957.
- Древнетюркский словарь.* Ред. В. М. Наделяев et al., Ленинград 1969.
- ДВОРЕЦКИЙ, И. С.: *Древнегреческо-русский словарь.* Москва 1958.
- DROSDOWSKI, G. – GREBE, P. et al.: *Duden, 7. Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache.* Mannheim – Zürich 1963.
- Fjalor i gjuhës së sotme shqipe.* Red. A. Kostallari. Tiranë 1980 (Fjalor).
- GRIMM, J. – GRIMM, W.: *Deutsches Wörterbuch,* 9. Leipzig 1899; IV/1/4. Leipzig 1949.
- НАБОВШТАК, А.: K otázke genézy slovenských nářečí. In: *Slavica Slovaca,* 1978, roč. 13, s. 43-56.
- HORÁK, E.: *Srbochorvátsko-slovenský a slovensko-srbochorvátsky slovník.* Bratislava 1991.
- HORÁK, E.: Chorvátsko-slovinsko-slovenské lexikálne paralely. In: *Slavica Slovaca,* 2002, roč. 37, s. 3-14.
- HÖFTMANN, H. – HERMS, I.: *Wörterbuch Swahili-Deutsch.* 5. vyd. Leipzig – Berlin – München – Wien – Zürich – New York 1979.
- HRABOVSKÝ, J. – ŠPAŇÁR, J.: *Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník.* Bratislava 1969.
- ХАО, Ч. Ч. – ДУБРОВСКИЙ, А. Г. – КОТОВ, А. В.: *Русско-китайский словарь.* 3. изд., Москва 1953.
- CHRENKOVÁ, E. – HAMZOVÁ, V. – STELCEK, A. – TANKÓ, L.: *Maďarsko-slovenský slovník.* Bratislava 1992.
- JAKOBSON, R.: Zur Struktur des russischen Verbuns. *A Prague School Readers in Linguistics.* Comp. by J. Vachek, Bloomington 1964, s. 347, 358.
- KÁBRT a kol.: *Latinsko-český slovník.* Praha 2000.
- КАЕГИ, А.: *Benselers griechisch-deutsches Wörterbuch.* Praha 1998.
- Keukyusha's New japanese-english dictionary.* 4. vyd., ed. Koh Musada, Tokyo 1999.
- КОРЕЧНЫЙ, F.: *Зákladní všeslovanská slovní zásoba.* Praha 1981.
- Krátký slovník slovenského jazyka.* Kolektív autorov, red. J. Kačala, – M. Pisarčíková, Bratislava 1987.
- КРОПÁЧЕК, L. – BURDA, H.: *Svahilsko-český kapesní slovník se stručným přehledem svahilské gramatiky.* Praha 1980.
- KRUPA, V. – GENZOR, J. – DROZDÍK, L.: *Jazyky sveta.* Bratislava 1983.
- МАГАЗАНИК, Д. А.: *Турецко-русский словарь.* 2. изд. Москва 1945.
- MIRCH, R.: *První česko-perský slovník.* Praha 1996.
- МРАМПИНОТЕ, G. D.: *Leksikó tes néas ellenikés glossas.* Athéna 1998.
- MUCKE, E.: *Wörterbuch der niedersorbischen Sprache und ihrer Dialekte.* 1. Anastatischer Nachdruck. Bautzen 1966, 2. Praha 1928.
- OLESCH, R.: *Juglers Lüneburgisch-wendisches Wörterbuch.* Köln 1962.
- PFUHL, CH. T.: *Oborsorbisches Wörterbuch.* Fotomechanischer Neudruck. Bautzen 1968.
- PRACH, V.: *Řecko-český slovník.* Attické tvary slovesné podle nápisů a rukopisů J. G. Schulz, Praha 1998.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Red. J. Ham et al., zv. 63, 15. diel. Zagreb 1955. (RHSJ).
- Rječnik na savremennija bálgarski knižoven ezik,* 2. Red. S. Romanski, Sofia 1957. (RSBKE).
- SACLEUX, CH.: *Dictionnaire français-swahili.* 2. vyd. Paris 1959.

- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2. Red. A. Bajec et al., Ljubljana 1975, 1985. (SSKJ).
Словник української мови 1. Ред. П. Й. Горещкий с колл., Київ 1971.
 STEUERWALD, K.: *Deutsch-türkisches Wörterbuch. Almanca-türkçe sözlük*. Wiesbaden 1974.
 STANISLAV, J.: *Dejiny slovenského jazyka*, 5. *Syntax 2*. Bratislava 1973.
 СТЕПАНОВ, Й. С.: *Методы и принципы современной лингвистики*. Москва 1975.
 ТОЛСТОЙ, Н. И.: *Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды*. Москва 1969.
Українсько-російський словник. Ред. В. С. V. ЛЬІН, Київ 1964.
 WAHRIG, G.: *Das große deutsche Wörterbuch*. Güttersloh-München 1966.
 WILKINSON, R. J.: *A malay-english dictionary (romanised)*, 1. London 1959.

Verben *LIAT'* und *SYPAŤ* aus dem Vergleichs- und Arealgesichtspunkt

Vincent Blánár

Es wurde untersucht, wie die gedankliche Verarbeitung der äußerlichen Realität bei den faktitiven Verben *liat'* („gießen“) und *sypat'* („schütten, streuen“) mit ihrer sprachlichen Gestaltung zusammenhängt, welche Areale diese Gestaltung bildet und wie diese gegenseitigen Beziehungen mit den Kontaktsituationen der verwandten und nichtverwandten Sprachen zusammenhängen. Die Analyse der 50 Sprachen der Welt hat gezeigt, daß zwei Arten der gedanklichen Verarbeitung mit 5 sprachlichen Typen realisiert werden können; 1. die Konzentrierung der Semantik dieser Verben in einem Lexem; 2. im Rahmen eines Lexems bilden beide Sememe eine polysemische Struktur; 3. beide Sememe knüpfen sich an verschiedene Lexeme (z. B. west- und ostslavische Sprachen); 4. das merkmalllose Glied *sypat'* enthält beide Bedeutungen (slavische Balkansprachen); 5. der häufigste ist der gemischte Typus: 1 - 2 lexikalische Einheiten drücken beide Bedeutungen aus und in anderen lexikalischen Einheiten bildet das Grundsemem entweder die Bedeutung „gießen“ oder „schütten, streuen.“

RADMILA HORÁKOVÁ*

Interlingválne homonymá ako lexikografický problém„Slovník je prvá kniha každého národa.”
Fran Miklošič¹HORÁKOVÁ, R.: Interlingual Homonyms as a Lexicographic Problem. *Slavica Slovaca*, 38, 2003, pp. 13-21. (Bratislava)

In this paper the author discusses the question of lexicographic processing of bilingual homonymous words. There are about 600 interlingual homonymous words in the Slovak and Croatian or Serbian language systems. The synsemantic words (prepositions, conjunctions) are highly frequented. Interlingual homonymy in Slavic languages is a source of negative language interference. In the sense of *langue* and *parole* it decreases competence and performance as well as the language culture. Interlingual homonymy can also have negative effects in foreign language acquisition and translation. These facts demonstrate the need for a creation of interlingual dictionaries in Slavic linguistics.

Linguistics. Comparative linguistics. Interlingual homonymy. Slavic languages. Slovak, Croatian and Serbian languages. Creation of dictionaries.

1.1 Bez ohľadu na to, aké lexikálne špecifikum slovnej zásoby sa spracúva, slovník prezentuje jazyk – nástroj ľudského myslenia, poznávania, dorozumievania, rozširovania a ukladania poznatkov istého kolektívu (spoločnosti). V súčasnej tzv. komunikačnej explózii sme svedkami jazykovej praxe, v ktorej sa kladú čoraz väčšie nároky na komunikačnú presnosť, a ktorá si priam vyžaduje špeciálne typy prekladových slovníkov. V súlade s pragmatickými požiadavkami jazyka sa i aplikovaná lingvistiká čoraz viac začína zaoberať tvorbou homonymických slovníkov, a to tak v rámci jedného systému slovnej zásoby, ako aj v rámci dvoch rozličných lexikálnych systémov.² Predmetom nášho záujmu bude lexikografické spracovanie homonymných slov v rámci dvoch slovných zásob geneticky, štruktúrne a kultúrne blízkych slovanských jazykov. Názov *interlingválne homonymá* používame ako synonymum k domácomu termínu *medzijazykové homonymá*, ktoré sme prevzali z domácej terminológie.³ Otázkou terminologického (i teoretického) vymedzenia medzijazykových (interlingválnych) homonym, tzv. zradných slov, aproprymatov a pod. domáca a zahraničná lexikológia a lexikografia ani dnes nerieši jednotne.⁴ Pre naše

* PhDr. Radmila Horáková, Slavistický kabinet SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

¹ F. Miklošič: Pismo Bleiweißu; podľa VIDOVIČ-MUHA, A.: *Čas in prostor, ujeta v slovenski slovar 20. stoletja*. In: 35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj, Ljubljana 1999, s. 7.

² Okrem známeho *Slovníka rusko-české homonymie a paronymie* J. Vlčeka (Praha 1966) sa postupne začína spracúvať aj južnoslovanská homonymická lexika (ИВАНОВА, Ц., АЛЕКСИЧ, М.: Српско-бугарски речник тематски хомонимни. Велико Търново, ПИК 1999) a ako súčasť doktorandských prác vznikajú ďalšie slovníky. Pomerne dobre je prezentovaná poľsko-inojazyčná homonymná lexika: ЛОТКО, Е.: *Zradná slova v polštině a češtině* (1987); PAŇČIKOVÁ, M.: *Zradné slová v polštine a v slovenčine. Lexikológia poľského jazyka*. Bratislava, 1993; TOKARZ, E.: *Pułapki leksykalne. Słownik aproksymatów polsko-chorwackich*. Katowice, Śląsk 1998; TOKARZ, E.: *Pułapki leksykalne. Słownik aproksymatów polsko-słoweńskich*; KARPACZEWA, M. – SYMEONOVA, Ch. – TOKARZ, E.: *Pułapki leksykalne. Słownik aproksymatów polsko-bułgarskich*. Red. E. Tokarz. Katowice, Śląsk 1994. Katowice-Śląsk 1999; ŠIPKA, D. a kol.: *Rečnik srpsko-poljskih medjujezičkih homonima i paronima*. Wydawnictwo naukowe, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1999 a iné.

³ Zásadnú štúdiu o medzijazykovej homonymii napísal u nás D. Kollár: *Medzijazyková homonymia*. In: *Studia Academica Slovaca*, 11, 1987, s. 229-233.

⁴ Na ilustráciu uvádzame pomenovania medzijazykových homonym v niekoľkých jazykoch: **francúzština** (francúzski štrukturalisti): les faux amis du traducteur, pièges du vocabulaire; **nemčina**: falsche Freunde des Übersetzers, irre-

potreby, s prihliadnutím na širší slavistický kontext, za medzijazykové homonymiá v zhode s D. Kollárom považujeme slová s akustickou/grafickou, resp. akustickou a grafickou zhodou slov, ale s rozdielnym významom, v rámci dvoch alebo viacerých jazykových systémov.⁵ Nazdávame sa, že význam slovníkov interlingválnych homonymií by sa nijako nemal podceňovať. Na odôvodnenie tejto skutočnosti pripomenieme niekoľko ukážok z jazykovej praxe.

1.2 Lexika, pomocou ktorej začíname prednášať chorvátsky, resp. srbský jazyk slovenským študentom či slovenský jazyk chorváckym študentom, resp. srbským študentom, už na samom začiatku bude vyvolávať značný komunikačný šum. Pri osvojovaní si nového jazyka bude značne frekventované interlingválne homonymum **slovo**, ktoré v týchto troch jazykoch má odlišný význam. V chorvátčine a srbčine lexéma **slovo** má význam lexémy **písmo**, **graféma**, pričom základným ekvivalentom slovenskej lexémy **slovo** bude v chorvátčine **riječ** a v srbčine **reč** (porov. Horáková, 1999). Ďalší reťazec slov so zložitými vzťahmi medzi ich významom a formou bude predstavovať základnú orientáciu v čase – vzťah homonymných slov **hodina** (= 60 minút) a **rok** (= 365 dní). V ilustráciách budeme vychádzať zo *Srbo-chorvátsko-slovenského a slovensko-srbo-chorvátskeho slovníka* E. Horáka (1991), ďalej Horák, SHS. Chorvátska a srbská lexéma **godina** má v slovenčine významový ekvivalent v slove **rok**. Porov.: **godina** f: **1.** rok: *školska godina – školský rok; nova godina – nový rok; za godinu dana – za (jeden) rok; iduće godine – na budúci rok* **2.** ročník: *na prvoj godini – v prvom ročníku; 3. ročník (časopisu). (Horák, SHS s. 81). Slovenská lexéma **rok** má v chorvátčine význam **godina**, zatiaľ čo chorvátska a srbská lexéma **rok** značí v slovenčine **termín**, resp. **obdobie**. Porov.: **rok** Npl-ovi m: **termín**, **lehota garantní rok** – záručná lehota; *po isteku roka – po vypršaní (záručnej) lehoty, postaviti, odrediti rok – stanoviť, určiť termín; produžiti rok – predĺžiť termín; ispitni rok – skúškové obdobie, vojni rok – vojenská služba* (Horák, SHS s. 265). Chorvátska lexéma **čas** má v slovenčine význam lexémy **chvíľa**, **čas**¹. Porov.: Npl-ovi m: **chvíľa**, **moment**, **okamih** *za tili čas – za okamih; svaki čas – každú chvíľu*), zatiaľ čo srbská lexéma **čas** má význam slova **hodina** (v škole) „hodina, lekcija.“ Porov.: *čas srpskog jezika – hodina srbského jazyka*. Významový ekvivalent slovenskej lexémy **čas** je chorvátska lexéma **vrijeme**, resp. srbská lexéma **vreme**. Nepriaznivú interferenciu v srbčine, chorvátčine a slovenčine spôsobuje aj adv. **čas**²: *hned, raz, tu*. Porov.: *čas ovo, čas ono – hned to, hned ono; čas jedan, čas drugi – raz jeden, raz drugi; čas ovamo, čas onamo – raz sem, raz tam; to čas hoće, to čas neće – tu chce, tu nechce* (Horák, SHS s. 53). Za povšimnutie stojí fakt, že pri osvojovaní si srbčiny, chorvátčiny, resp. slovenčiny lingvopedagogická prax poukazuje na široké pole možných chýb v dôsledku nepriaznivej interferencie neplnovýznamových slov, najmä homonymných predložiek **na**, **za**, **o**, **od**. Na ilustráciu uvedieme niekoľko príkladov z bežnej reči srbských, resp. chorváckych študentov slovakistiky či slovensko-chorváckych alebo slovensko-srbských bilingvistov: *učim sa za skúšku, viem za to, to je jeden od nich, starať sa za dieťa, previesť z chorvátčiny na slovenčinu*. Porov.: *učim sa na skúšku/v srbčine a chorvátčine – učim za ispit; vieme o tom – (mi) znamo za to; jeden z nich – jedan od njih; starať sa o dieťa – brinuti se za dijete; preložit z chorvátčiny do slovenčiny – prevesti s hrvatskog na slovački*. Ukazuje sa, že z lingvopedagogického aspektu bude slovenský, chorvátsky a srbský homonymický predložkový jazykový materiál náročný a zložitý. Navyše vo frekvenčných slovníkoch predložky sú na najvyššom rangu. V rovine obsahu sa zhodujú iba na 30%, zatiaľ čo v rovine formy sa zhodujú až na 70% (Horák, 1973). Homonymia predložiek je zdrojom chýb v rovine lexikálnej aj syntaktickej (chybné väzby a i.). Porovnali sme 100*

führende Fremdwörter; **angličtina**: misleading words, false friends; **ruština**: междязычные аналогемы, ложные друзья переводчика, ложные эквиваленты; **bieloruština**: міжмовна омонімія, міжмовні омонімі; **poľština**: myłące podobieństwa językowe, pułapki leksykalne, zdradliwe wyrazy, wyrazy o podobnym brzmieniu a odmiennym znaczeniu, wyrazy o identycznym lub podobnym brzmieniu, wyrazy o identycznym lub podobnym zapisie, lecz o odmiennym znaczeniu, fałszywi przyjaciele tłumacza, fałsi-ekwiwalencja międzyjęzykowa, złudne odpowiedniki; **čeština**: mezijazyková homonymie, zrádná slova, falešní přátel překladaatele; **slovenčina**: medzijazykové homonymiá, zradné slová, falošní priatelia prekladateľa, medzijazykové paralely (analógie); **chorvátčina**: međujezična homonimija, međujezični homonimi, lažni prijatelji prevodioca, paronimi; **srbčina**: међујезичка хомонимија, међујезички хомоними, лажни пријатељи преводиоца, пароними; **slovinčina**: međujezična homonimija, međujezični homonimi; **bulharčina**: междезикова омонимия, лексикални успоредици, апроксимати, дублети.

⁵ KOLLÁR, D.: Medzijazyková homonymia. In: *Studia Academica Slovaca*, 1987, roč. 11, s. 229-233.

najfrekventovanejších slovenských slov (Mistrík, 1969, s.132-135) s ich chorvátskymi ekvivalentmi. Identickú (obdobnú) formálnu štruktúru malo 59 slov. V homonymnom vzťahu bolo 33 slov. Z porovnateľných slovníkov, ako sú *Krátky slovník slovenského jazyka* (1993) a *Rječnik hrvatskog jezika V*. Anića (1997) sme vyexcerpovali do 600 medzijazykových homoným, čo z aspektu lingvodidaktiky nebude zanedbateľné.

1.3 Kultúrna a štruktúrna blízkosť slovenčiny, chorvátčiny a srbciny, blízka základná slovná zásoba (výraznejšie odchýlky nájdeme v bulharčine a macedónčine), umožňuje ich nositeľom relatívne dobrú vzájomnú zrozumiteľnosť. Azda preto sa vzájomný preklad v rámci týchto tzv. malých slovanských jazykov považuje sa menej náročný. Málo sa písalo o slovensko-srbských a slovensko-chorvátskych vzájomných prekladoch. Záujem prekladateľskej kritiky o kvalitu slovenskej prekladateľskej produkcie nie je uspokojivý. Pritom príklady zo slovenskej prekladovej literatúry i z pera renomovaných prekladateľov poukazujú na úskalia medzijazykovej homonymity. (Pozri v knihe B. Chomu⁶: *Prokleti grad – Prekliaty hrad* namiesto *Prekliate mesto*; *Pod starimi krovovi – Pod starými krovmi* namiesto *Pod starými strechami*, *Teleći odrezci – Teľacie odrezky* namiesto *Teľacie rezne* (s. 120), *biti opravdan – byť opravdivý* namiesto *být ospravedlnený* (s. 72), *Streljice – Streljice* namiesto *Štípy*; *Plavo cvijeće – Plavé kvety* namiesto *Modré kvety* (s. 158); *Putnik – Pútnik*, namiesto *Cestovateľ* (s. 17), a iné. Vzájomné preklady v rámci južnoslovanských jazykov výstižne ilustrovala N. Opančićová: Slovinický názov filmu *Kad zakon postane navada* uverejnili v Chorvátsku v nenáležitom chorvátskom preklade *Kad zakon postane navika* (v slovenčine: *Keď sa zákon stane zvykom, zovšednie, prestane sa vnímať ako zákon*). Slovinická lexéma *zakon* má niekoľko významov: *zákon – zbirka predpisov daného štátu*; *zakon – manželstvo* (chorvátsky ekvivalent – *brak*). Náležitý chorvátsky preklad mal byť *Kad brak postane navika* (v slovenčine *Keď sa manželstvo stane zvykom*). Slovinický názov filmu *Vlakom na Dunav* v chorvátskej redakcii nenáležito preložili do chorvátčiny *Vlakom na Dunav* (v slovenčine *Vlakom cez (rieku) Dunaj*). Slovinci majú pre Viedeň toponymum *Dunav* a pre rieku *Dunaj* hydronymum *Donava*. Náležitý preklad v chorvátčine by mal byť *Vlakom u Beč* (v slovenčine: *Vlakom do Viedne*; porov.: Opančić, 1995). Zaujímavé bude porovnať slovenskú a slovinskú slovnú zásobu z aspektu homonymných vzťahov, ktoré spôsobujú nezriedkavé komunikačné šumy aj v medzinárodných kontextoch⁷ Porov v slovinčine *Slovenka – príslušníčka slovinského národa*, *Slovenske železnice – slovenské železnice*; v slovenčine *Slovenka – príslušníčka slovenského národa*, *Slovenské železnice – železnice Slovenskej republiky*; *dieťa – otrok*; *drevený – lesní*; *drevo – les*; *drevorez – lesorez*; *dvobodka – dvopíčiie*; *kravská koža – kravina*; *lacnota – cenjenost*; *lacný – cenen*; *ľudový – ľudski*; *obed – kosilo*; *obedovať – kositi*; *prsník – dojka*; *sľubim – obľubim*; *sluha – hlapec*; *viedenský – dunajski*; *voľný – prosti*; *zadychčaný – zasopljen*; *zlý – hudoben*, resp. homonymné slová, ktoré namiesto vokálu *u* majú vokál *o* : *múdri – modri*; *budem – bom*; *ruky – roke*.

1.4 V podmienkach slovensko-srbského a slovensko-chorvátskeho bilingvizmu, ktorého nositeľom sú najmä tamojšie slovenské enklávy, sa vytvoril relatívne pestrý korpus homonymnej lexiky. V kontexte príbuzných jazykov blízkych slovanských kultúr a slovných zásob jazykov, akými sú srbcí-

⁶ CHOMA, B.: *Chorvátska literatúra. Slovník spisovateľov*. Bratislava 1999.

⁷ Na paraolympiáde v Soule (1988) bol olympijským víťazom v plaveckej disciplíne Slováč, avšak vyhlásenie víťaza bolo sprevádzané nenáležitými štátnymi symbolmi (slovinská hymna, slovinská zástava).

⁸ Vojvodinská slovenčina funguje v dlhodobom kontakte so srbcinou viac než 250 rokov a slovenčina v Chorvátsku v dlhodobom kontakte s chorvátčinou viac než 150 rokov, v rozličných sociolingvistickej podmienkach.

⁹ Porov. v bežnej vojvodinskej slovenčine spojenie *slovenská gymnázia* namiesto *slovenské gymnázium* (v srbcine *ta gimnazija*). Uvedená syntagma poukazuje na interferenciu, ktorá zasahuje paradigmatické vzťahy v konkrétnej sociolingvistickej situácii minoritnej slovenčiny v kontakte s majoritnou srbcinou, resp. chorvátčinou, keďže medzijazyková homonymia zasahuje gramatický rod uvedených substantív i adjektív, čím sa ovplyvňuje ich skloňovanie podľa srbskej, resp. chorvátskej paradigmy: *slovačka gimnazija – slovenská gymnázia*, *slovačke gimnazije – slovenskej gymnázii*, *slovačkaj gimnaziji – slovenskej gymnázii*, *slovačku gimnaziju – slovenskú gymnáziu*, *o slovačkaj gimnaziji – o slovenskej gymnázii*, *sa slovačkom gimnazijom – so slovenskou gymnáziou* namiesto náležiteho skloňovania: *slovenské gymnázium*, *slovenského gymnázia*, *slovenskému gymnáziumu*, *o slovenskom gymnáziumu*, *so slovenským gymnáziumom*. Podobne napr: *taj auto – ten auto* namiesto *to auto*; *taj rádio – ten rádio* namiesto *to rádio* atď.)

na a slovenčina, resp. slovenčina a chorvátčina⁸ medzijazykovú homonymiu pozorujeme na všetkých rovinách jazykového systému.⁹ Pozoruhodné je že v uvedených sociolingvistikých podmienkach medzijazyková homonymia nespôsobuje komunikačné šumy. V slovenských elektronických médiách vo Vojvodine možno počuť vety typu: *Úplatky za telefón sa budú prijímať v pondelok od... do...* Slovenské slovo **úplatky** je tu nenáležito použité vo význame srbského slova **uplate**; *Uplate za vodovod će se primati od ... do*, v slovenskom preklade *Platby (poplatky) za telefon sa budú prijímať v pondelok od ... do*. Iný príklad z rozhlasu ... *zaznejú srbské hradské piesne*. Náležitý preklad srbskej syntagmy **gradske pesme** mal byť **mestské piesne**. Vo vzájomnej komunikácii slovensko-chorvátskych či slovensko-srbských bilingvistov nespôsobí komunikačný šum ani takáto veta *Máme muku s vodou* (v chorvátčine a srbsčine *Imamo muku s(a) vodom*) – *máme problémy (trápenie) s vodou*.

1.5 Interlingválna homonymia z uvedených aspektov nám jasne signalizuje potreby jazykovej praxe: aplikovaná lingvistika by sa mala venovať interlingválnej homonymnej lexike predovšetkým z lexikografického aspektu. Prekladatelia, tlmočníci, učitelia či študenti, ktorí si osvojujú blízky slovanský jazyk sa už nezaobídu bez príručiek a slovníkov, v ktorých sa medzijazyková homonymia zohľadní.

2.1 Doterajšia práca na zostavovaní slovníkov interlingválnych homonym nám naznačuje odpoveď na otázku, prečo lexikografická prax ďaleko zaostáva za teóriou. Medzijazyková homonymia v rodine slovanských jazykov, najmä v ich lexikálnych systémoch, funguje ako hlavný generátor nepriaznivej interferencie. Vzhľadom na závažnosť negatívneho vplyvu medzijazykovej homonymie pri vzájomnom osvojení si slovanských jazykov či v prekladateľskej praxi musíme konštatovať, že lexikálna homonymia v slovanských jazykoch je lexikograficky spracovaná celkom neuspokojivo. Keď porovnáваме kvantitu teoretických výskumov medzijazykovej homonymie s kvantitou jej aplikácie najmä v lexikografickej praxi, ukazuje sa, že o medzijazykovej homonymii sa viacej uvažovalo, no menej sa s ňou autori aj prakticky, lexikograficky vyrovnávali.

2.2 Ak odhliadneme od spomínaného *Slovníka rusko-české homonymie a paronymie* J. Vlčeka, v súčasnosti sú známe predovšetkým poľsko-inoslovanské slovníky. Nie všetky doterajšie (prístupné) príručky tohto typu sú totiž slovníky v pravom zmysle slova, ale skôr slovníky priradené k vysokoškolským príručkám o medzijazykovej homonymii. Takou je aj príručka *Zrádná slova v poľštině a češtině* E. Lotku určená študentom, pedagógom a prekladateľom. Rešpektuje najširšie potreby používateľov z hľadiska lingvodidaktiky i translatológie. Skladá sa z dvoch častí – z výkladu o lingvistickom poňatí zradných slov a z vlastného slovníka zradných slov. Lexikografické spracovanie česko-poľských homonym je tu z lingvodidaktického zreteľa účelné pre študentov i pre pedagógov. Výklad homonymných hesiel sa opiera o najnovšie poľské a české slovníky, ktoré majú kodifikačný ráz. Štýlovo príznakové slová sa uvádzajú v obmedzenej miere (týka sa to i nespisovných slov). Na ilustráciu lexikografického spracovania homonymného hesla v príručke *Zrádná slova v poľštině a češtině* E. Lotku uvedieme homonymné heslo *zakon* (s. 48):

ZAKON – ZÁKON

zakon

1. náboženská organizace, řeholní řád:
Vstoupil do řádu.

zakon

1. obecná právní norma: Stojí mimo zákon.
Jest wyjęty spod prawa!
2. obecně platný řád věcí, zákonitost:
Zná zákon totožnosti. – Zna prawo.
tożsamości;
3. zvyklost, daná zásada : Je to podle
zákonů módy. – Jest to zgodne
z moda;
4. pravidlo, princip: Také umění má své
zákony. – Również sztuka ma swoje
reguły

2.2.1 Zo spracovaného hesla vidíme, že formálne totožné homonymné slová *zakon* a *zákon* (abstrahujeme od fonetickej roviny), sa významovo celkom odlišujú. Pri sémantizácii hesla v exemplifikáciách nenachádzame ani jeden spoločný alebo korešpondujúci význam, čo by sa komponento-

vou analýzou alebo etymologickým rozborom mohlo poprieť, resp. vyvodit' spoločné či korešpondujúce sémy medzi konkrétnymi homonymami, čím by sa poodhalila sémantická nevyčerpatelnosť v spracovaní hesla. Rovnako tak by túto skutočnosť potvrdil i etymologický prístup. Úsporným a výstižným spôsobom sémantizácie či exemplifikácie, nemožno vyčerpať sémantiku heslového slova. Exemplifikácie sa v tomto slovníku uvádzajú v jednoduchých vetách alebo v slovných spojeniach aj v preklade, (tzv. „zrkadlový“ spôsob), pričom sa uvádza iba jeden z možných významov homonymných slov, a to najčastejšie neutrálny. Nazdávame sa, že tento model lexikografického spracovania zradných slov E. Lotka v ďalších slovníkoch tohto typu zatiaľ nebol prekonaný.

2.3 Obdobný charakter má vysokoškolská príručka *Zradné slová v poľštine a slovenčine* M. Pančíkovej, ktorá obsahuje výber poľsko-slovenských medzijazykových homonym vypracovaný podľa slovenských a poľských normatívnych slovníkov. Pri jednotlivých homonymách sa uvádzajú aj viaceré významy a lexikografické spracovanie hesiel v slovníku je tiež „zrkadlové“, čím sa rozširuje možnosť jeho použitia rovnako pre slovenských ako i pre poľských používateľov.

2.4 Zo slovanských jazykov je pri tvorbe slovníkov interlingválnych homonym najproduktívnejšia zda poľská slavistika. V rámci série *Pułapki leksykalne* vyšli v Poľsku tri poľsko-južnoslovanské slovníky. Najprv vyšiel *Słownik aproksymatów polsko-bułgarskich* (1994, 287 s.) v autorskom spracovaní M. Kärpačevovej, Ch. Simeonovej a E. Tokarza. Druhým slovníkom v tejto sérii bol *Słownik aproksymatów polsko-chorwackich* E. Tokarza (1998, 381 s.), ktorý obsahuje 560 chorvátsko-poľských homonymných slov zo súčasného spisovného chorvátskeho a poľského jazyka. Autorom tretieho slovníka *Słownik aproksymatów polsko-słoweńskich* (1999, 605 s.) je tiež E. Tokarz. Slovníky sú adresované študentom slovanských filológií a prekladateľom. Z formálneho i obsahového hľadiska sú všetky tri slovníky vypracované podľa rovnakej schémy – úvod, poznámky, bibliografia, skratky a vlastný slovník interlingválnych homonym. Z dostupných slovníkov tohto typu sú uvedené tri poľsko-južnoslovanské slovníky interlingválnych homonym nateraz najrozsiahlejšie a najúplnejšie.

2.4.1 Korpusy týchto troch slovníkov pozostávajú z interlingválnych homonymných slov súčasnej štandardnej slovnej zásoby, ktoré autor vyexcerpoval z poľského trojzväzkového výkladového slovníka *Słownik języka polskiego* (1978 - 1981). Svojím rozsahom (okolo 70 000 hesiel) sú porovnateľné s normatívnym jednozväzkovým výkladovým slovníkom *Rječnik hrvatskog jezika* V. Anića (1991) a slovníkom slovinského spisovného jazyka *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1994).

2.4.2 Pri spracovaní homonymného hesla zodpovedá jeho štruktúra povahe a typu slovníka. Heslá sú usporiadané podľa poľskej abecedy a zvýraznené tučnou verzálkou. Podávajú sa v základných gramatických tvaroch so základnými kvalifikátormi, významovými ekvivalentmi a exemplifikáciou. Odlišné významy sú vytlačené kurzívou a každý význam sa uvádza v slovinsko-poľskom a poľsko-slovinskom preklade. Na porovnanie rozličných možností lexikografického spracovania interlingválneho homonymného hesla zo slovníka *Słownik aproksymatów polsko-słoweńskich* od E. Tokarza sme opäť vybrali poľsko-slovinské homonymum *zakon* (s. 571):

ZAKON – ZAKON

zakon (m.)

1. organizacja religijna grupująca ludzi prowadzących wspólne życie, oparte na celu realizowania wzorów życia religijnego w sposób bardziej rygorystyczny i doskonały niż to czynią przeciętni wyznawcy danej religii – ‘samostan, cerkevni red’

zakon (m.)

1. splošno veljaven pravni predpis z najvišjo pravno močjo, podrejen ustavi – ‘ustawa
2. ed. celota takih in iz njih izvirajočih pravnih predpisov – ‘prawo’
3. stalna, nujna zveza med določenimi stvarmi, pojavi v naravi ali kaki dejavnosti – ‘przymierze’
4. pravilo, načelo, ki je pogoj pravilnosti, vrednosti kake lastnosti, dejavnosti – ‘prawo’

zakon (m.)

- z zakonom urejena življenska zveza moškega in ženske – ‘małżeństwo’

2.4.3 Čo i len tieto dve ukážky spracovania viacnásobne homonymného slova *zákon*, ktoré nachádzame v základnej slovnej zásobe i v ostatných slovanských jazykoch, nám potvrdzujú, že lexikograficky spracovať špeciálnu homonymnú medzijazykovú lexiku nebude také jednoduché. Ide o to, že v geneticky príbuzných jazykoch máme formálne do činenia s lexikálnym inventárom medzisystémového súboru slov. Tieto slová predstavujú špecifický sémantický interlingválny systém, ktorý nie je jednoduché dvojjazyčne lexikograficky spracovať. Ako formálne (zvukovo, graficky) zhodné či podobné lexémy existujú interlingválne homonymá v dvoch či viacerých jazykových systémoch s úplne alebo čiastočne odlišnou sémantikou. Dané lexémy figurujú v podstate ako ekvipolentné opozície medzi jednotlivými jazykovými systémami. Pri lexikografickom spracúvaní lexikálnych významov medzijazykových homonym je dôležité aj to, že sa niekedy ich významy zhodujú alebo korešpondujú s jedným významom, zatiaľ čo v ďalších významoch sa celkom odlišujú. Niekedy sa korešpondujúce lexikálne významy odlišujú v tom, že v jednom jazyku ide o hlavný význam, zatiaľ čo v inom porovnanom jazyku o význam sekundárny alebo odlišujúci sa inou štylistickou príznakovosťou. Podobne je to aj pri slovách cudzieho pôvodu, ktoré nemajú v slovanských jazykoch vždy rovnaký význam. V slovenčine môžu napr. figurovať ako neutrálne slová, zatiaľ čo v srbcine /chorvátčine môžu byť štýlovo príznakové a pod.

2.4.4 Treba uviesť, že v uvedených príručkách a slovníkoch sa do vlastného inventára homonymných hesiel nezaraďujú neplnovýznamové homonymné slová, ktoré sú na najvyššom frekvenčnom rangu a poskytujú široký priestor pre možné chyby.

3.1 Z pozície používateľa a na základe niekoľkoročnej práce s homonymnými heslami chceme uvažovať nad tým, ako by sa malo najadekvátnejšie spracovať interlingválne homonymné heslo. Vychádzame aj z toho, že pri tvorbe týchto špecifických slovníkov by sa malo prihliadať na ich zacieľenie, najmä na praktické potreby používateľov. Prítom si uvedomujeme, že tvorba slovníka medzijazykových homonym je nesmierne náročná, ak sa majú úsporne a výstižne a prítom čo najúplnejšie zobrazit' zložité vzájomné vzťahy medzi homonymami.

3.2 Pri našom pokuse o lexikografické spracovanie zložitých vzťahov medzi homonymnými slovami si zoberieme príklady z prvých dvadsiatich najfrekventovanejších slov v Slovníku slovenského jazyka (Mistrík, 1969). Medzi týmito dvadsiatimi slovami je až sedem medzijazykových slovensko-srbských homonym: **a – a, byť – bití, v(o) – u, ako – ako, do – do, mat' – imati, o – o, za – za**. Pre všetky tieto slová je pri ich vysokej frekvencii príznačná ich viacvýznamovosť, ktorá komplikuje postihnutie vzájomných vzťahov medzi nimi. Na ilustráciu uvedieme najfrekventovanejšie slovo v oboch jazykoch – spojku **a**. Vychádzame z *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (1997, s. 41) a slovníka srbského jazyka *Rečnik srpsko – hrvatskoga jezika knjiga prva A–E* (Novi Sad – Zagreb 1967, s. 37):

Slovenský jazyk

Srbský jazyk

A

A

a² conj.

a² vezn.

- 1.** A. prirad'. vyjadruje zluč. vzťah: *brat a sestra* (skr. *a pod.*) (...)
- 2.** odporovací vzťah (obyčajne so záporom); ale: *už bolo tma a matere nikde; a jednako; a predsa*

- 1.** suprotni za vezivanje dweju suprotnih radnji: *Još mi nije došla volja, a valjda će doći! Kranč.*
- 2.** sastavni **a**. za vezivanje dweju istovremenih ili sukcesivnih radnja ili naporednih osobina: *Sedi u bašti i ostri brijače, a pevuca kroz zube. Srem. b.* pri nabrajanju: *iz sjemena nastaje vlat, a iz vlati klas, a od klasa kruh, a kruh se pretvara u krv, a krv postaje čovjekom. Krl.*

- 3.** dôsledkový vzťah (najmä vo výrazoch *a preto, a teda, a tak*); *preto: prečítaj si to, a tak sa presvedčíš*

- 3.** rastavni: ili – A pošao u njivu, a u drva, a u vino-grad, a u livadu – svakad će je (pušku) poneti. Gliš.

4. stupňovací vzťah (najmä vo výrazoch *aa aj, a najmä, a ani*): *ostarol, a najmä schudol*

5. vysvetľovací a príčinný vzťah, obyčajne vo výrazoch *a ved', a to (nepráv. „a síce“)*: *sedem dielov sveta, a to...*

6. vylučovací vzťah (najmä vo výraze *a či*): *bolo nás desať a či dvanásť*

7. prípustkový vzťah: *smejú sa a vec je vážna*

B. podrad'. *a čo vyj. krajnú podmienku, aj keď: a čo sa na hlavu postavíte, urobím to*

II. časť. 1. nadväzuje na situáciu a uvádza najmä opyt. a zvol. vetu: *a skadeže si? a daj mi s tým pokoj! a vy tu? a tak! a ták!* výraz dovŕtienia sa. 2. *no a?* v replike vyj. nepochopenie, nesúhlas ap.

III. *a, á* cit. vyjadruje rozličné pocity (prekvapenie, radosť, iróniu ap.): *á, vitajte!*

4. za pojačavane. – *Ako ti se ne sviđja, a ti idi.*

5. pleon. obično u stihovima, radi pojačavanja ili radi dopune broja slogova. – Ukraj mene Srba nijednoga, sve prsnulo a od jada moga. Radič.

a³ uzvik (različito naglašeno a)

1. za dozivanje, pitanje, odricanje, potvrđivanje, prisećanje i izražavanje različitih emocija. – A brate rodjeni, a! – više on stegnuta glasa. Djur.

2. za podražavanje, oponašanje graje, zamuckivanja, detinjeg plača i sl. – “A-a-a-a-a!”- zagrajaše djaci. Srem.

3.2.1 Už na prvý pohľad je zřejmé, že významovo sa tieto dve homonymá značne odlišujú, a to už preto, že v srbčine, ako vidno, má spojka *a* menej významov. Hlavný významový rozdiel medzi nimi je ten, že slovenská spojka *a* má hlavný význam zlučovací, zatiaľ čo srbská či chorvátska spojka *a* má význam odporovací. Významovým ekvivalentom slovenskej zlučovacej spojky *a* je srbská a chorvátska spojka *i*. Takáto významová neekvivalencia platí aj o ďalších významoch (odporovacom, dôsledkovom, stupňovacom, vysvetľovacom, príčinnom, vylučovacom a prípustkovom), ktorých ekvivalentom sú poväčšine iné srbské či chorvátske spojky, a nie formálne zhodná spojka *a*. Lexikograficky dôkladne spracovať tieto významové ekvivalenty znamená rozsiahlo rozpracovať celé heslo so sémantizáciou, vyznačením významov a exemplifikácií. Navyše by kvôli prehľadnosti bolo potrebné využiť celý systém lexikografických znakov a symbolov.

3.3 Veľmi zložitý vzťahy medzijazykovej homonymie nastávajú aj pri druhom najfrekventovanejšom slove – slovese *byť* – *biti*. Už aj preto, že slovenskému pomocnému slovesu *byť* je ekvivalentom v srbčine či chorvátčine v existenciálnom význame sloveso *mat'* (*imati*). Zložitým vzťahom medzi týmito dvoma vzájomnými homonymami v slovenčine a srbčine venovala náležitú pozornosť M. Myjavcová.¹⁰

3.4 Tretie najfrekventovanejšie slovo v slovenčine je predložka *v*, ktorá nemá v chorvátčine (v srbčine) priamy formálny ekvivalent *v*, ale *u*. Lexikograficky spracovať tieto dve homonymá sťažuje tá skutočnosť, že ekvivalentom chorvátskej predložky *u* je slovenská predložka *do*, ktorá je na vysokom frekvenčnom (dvanástom) mieste. Na komplikovanosť lexikografického spracovania týchto troch predložiek poukazujú ich navzájom neporovnateľné významy. Navyše má slovenská predložka *u* v srbčine iné ekvivalenty, najčastejšie predložku *kod*.

¹⁰ MYJAVCOVÁ, M.: Sloveso *byť* v slovenčine a srbochorvátčine a vplyv srbochorvátčiny na používanie tohto slovesa v reči Slovákov vo Vojvodine. In: *Zbornik spolku vojvodinských slovakistov 1*, Nový Sad 1979.

3.5 Úlohou lexikografa je vyjadriť obsah, sémantiku lexikografickej jednotky, určiť jej ekvivalent, štylistické hodnotenie, ale aj konotatívne vlastnosti jednotky, ktorá má hodnotiaci alebo expresívno-emocionálny charakter. Uvedené príklady spracovania homonymného hesla ilustrujú odlišné lexikografické prístupy jeho spracovania. Pri prvých dvoch ilustráciách sa možno domnievať, že ide o čo najúspornejšie spracovanie homonymných hesiel, o úsilie nezaťažovať používateľa rozličnými kvalifikátormi, resp. ďalšou sémantizáciou homonymných lexikálnych dvojíc, aby sa nestali pre používateľa komplikované a neprehľadné. Pri tretej ilustrácii sa zase možno domnievať, že sémantizácia hesla je podľa princípov spracúvania hesla vo výkladových slovníkoch príliš obsiahla a neupozorňuje na úskalia medzijazykovej homonymie.

4.1 V závere si kladieme otázku, ako by sa malo postupovať pri lexikografickom spracúvaní hesla medzijazykovej homonymnej lexiky pri úspornom vyjadrení paradigmatických a syntagmatických vzťahov v ich sémantickej a syntactickej zložitosti a pritom zohľadniť potreby rozličných skupín používateľov (študenti, prekladatelia, bilingvisti) tak, aby bol slovník zameraný aj funkčne? Súčasná počítačová lingvistika značne uľahčila a urýchlila lexikografickú prácu. Širokú perspektívu lexikografie otvára najmä korpusová lingvistika. Jazykové korpusy poskytujú veľké množstvo informácií o jazyku, slovnej zásobe, lexikálnej jednotke. Avšak o tom, že i dnes sa lexikografické diela rodia ťažko a pomaly, svedčí i naša realita – absencia nového viacväzbového slovenského výkladového slovníka, etymologického slovníka, nehovoriac o odborných ekvivalenčných a špeciálnych prekladových slovníkoch, akým je aj slovník interlingválnych homónym.

LITERATÚRA:

- BALINT, J.: *Slovar slovenskih homonimov*. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete 1997, s. 16-17.
- BLANÁR, V.: *Porovnávanie lexiky slovanských národov z diachrónneho hľadiska*. Bratislava : Veda 1993.
- BRDAR, M.: (1992). Lažní prijatelji i teorija jezičnih dodira. In: *Strani jezik u dodiru s materinskim jezikom*. Zagreb HDPL. s. 219-223.
- DOLNÍK, J.: Ciele a princípy konfrontačnej lexikológie. In: *Slavica Slovaca*, 1990, roč. 25, s. 3-16.
- HORÁK, E.: Kontrastívna analýza predložkového systému spisovnej srbochorvátčiny a spisovnej slovenčiny. In: *Slavica Slovaca*, 1973, roč. 8, s. 75-93.
- HORÁK, E.: *Srbochorvátsko-slovenský a slovensko-srbochorvátsky slovník*. Bratislava : SPN 1991.
- HORÁKOVÁ, R.: Medzijazyková homonymia pri geneticky príbuzných jazykoch. In: *Filologická revue*, roč. 2, č. 4, Banská Bystrica 1999, s. 52-56.
- HORÁKOVÁ, R.: Jazyk Slovákov v Chorvátsku zo sociolingvistickeho hľadiska. In: *Slováci v Chorvátsku – minulosť a prítomnosť. Zborník materiálov z odborného seminára konaného v Bratislave 3. decembra 1999*. Bratislava : DZS 1999. s. 20-25.
- HORÁKOVÁ, R.: Slovinco-slovenská homonymia z konfrontačného hľadiska. In: *Philologica LIII, Zborník Filozofickej fakulty UK Univerzity Komenského Bratislava*, 2001, s. 175-180.
- HORÁKOVÁ, R.: O bilingvizme. (etudy) In: *Preklad a tlmočenie 3. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie v dňoch 20. a 21. júna 2001 v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica 2001, s. 112-124.
- HORÁKOVÁ, R.: Ословачко-српском билингвизму. In: *Славистика. Књига VI*. Београд, Славистичко друштво Србије, 2002, s. 256-266.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: *Homonymický slovník*. Bratislava – Prešov : Vydavateľstvo SAMO – AAMM 1997.
- ИВАНОВА, Ц. – АЛЕКЦИЧ, М.: *Српско-бугарски речник тематски хомоними*. Велико Търново : ПИК 1999.
- KARPACZEWA, M. – SYMEONOVA, CH. – TOKARZ, E.: *Pulapki leksykalne. Słownik aproksymatów polsko-bułgarskich*. Red. E. Tokarz. Katowice, Śląsk 1994.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala - M. Pisárčiková. Bratislava : Veda 1998.
- KOLLÁR, D.: Medzijazyková homonymia. In: *Studia Academica Slovaca*, 1982, roč. 11, s. 223-234.
- KOPEČNÝ, F. a kol: *Základní všeslovanská slovní zásoba*. Praha : ČAV 1981.
- MISTRÍK, J.: *Frekvencia slov v slovenčine*. Bratislava : SAV 1969.
- MYJAVCOVÁ, M.: Slovenčina v kontakte so srbčinou. In: *Sociolingvistica Slovaca. Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy*. Bratislava : Veda 1997, s. 100-141.
- MYJAVCOVÁ, M.: Slovensko-srbský bilingvizmus v Juhoslávii. In: *Zborník spolku vojvodinských slavistov 11, Nový Sad, Zjazd slavistov 1993*.

- МУЈАВЦОВА, M.: Kontaktové homonymá ako sprievodný jav slovenského a srbského bilingvizmu. In: *250 rokov života Slovákov vo Vojvodine*. Petrovec : Obzor 1996, s. 146-172.
- OPANČIĆ, N.: Primjeri homonimije u nekim slavenskim jezicima prema hrvatskom. In: *Prevođenje: Suvremena strujanja i tendencije*. Zagreb. Zbornik radova. Urednik Mihljević - Đigunić, J., Pintarić, N., 1995. s. 367-370.
- PANČIKOVÁ, M.: *Zradné slová v poľštine a v slovenčine*. Lexikológia poľského jazyka. Bratislava, 1993.
- POPOVIĆ, M. – TROSTINSKA, R.: O međujezičnoj homonimiji hrvatsko-srpsko-ruskoj i hrvatsko-srpsko-ukrajinskoj. In: *Rječnik i društvo*. Zagreb : HAZU 1993, s. 283-306.
- РАДИЋ-ДУГОВИЋ, М.: Међујезички хомоними и пароними у руском и српскохрватском језику. Славистички зборник књига VI. Београд : Просвета 1991.
- Речник српско хрватскога књижевнога језика*. 1-6 књ. Нови Сад : Матица српска 1976.
- ŠEKANINOVÁ, E.: Dvojazyčná lexikografia v teórii a praxi. Bratislava : Veda 1993.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I.-V.* Slovenska akademija znanosti i umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana : Državna založba Slovenije 1970, 1975, 1979, 1985, 1991.
- 101 въпроса за дублетите в българския език*. Съставители: Георгиева, Е., Баракова, П., София 1990, 296 s.
- ŠKVARENINOVÁ, O.: *Paronymický slovník*. Bratislava : SPN 1999.
- ŠIPKA, D.: *Leksička homonimija*. Sarajevo 1990.
- ŠIPKA, D.: *Osnovi leksikologije i sličnih disciplina*. Novi Sad 1998.
- TAFRA, B.: *Jezikoslovna razdvojba*. Zagreb : Matica hrvatska 1995.
- TOKARZ, E.: *Pułapki leksykalne. Słownik aproksymatów polsko-chorwackich*. Katowice : Śląsk 1998.
- TOKARZ, E.: *Pułapki leksykalne. Słownik aproksymatów polsko-słoweńskich*. Katowice : Śląsk 1999.
- VIDOVIĆ MUHA, A.: Razmerja med leksemi in homonimijo. In: *Slovar slovenskih homonimov*. Zost. Balint, J. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. Ljubljana 1997, s. 16-17.
- VLČEK, J.: *Úskalí ruské slovní zásoby. Slovník rusko-české homonymie a paronymie*. Praha : SPN 1966.

Interlingvalni homonimi kao leksikografski problem

Radmila Horáková

U radu je pokrenuto pitanje leksikografske obrade i problematike specijalnih dvojezičnih rječnika s vokabularom međujezičnih homonima. U sustavu slovačkog, hrvatskog i srpskog leksika ima približno 600 uzajamno homonimnih riječi. Osobito frekventne jesu nepunoznačne riječi (prijedlozi, veznici). I ako slavenska primjenjena lingvistika nije naročito produktivna u tvorbi homonimnih rječnika dvaju leksikalnih sistema srodnih jezika (u uporedbi s teorijom o međujezičnoj homonimiji) ipak, u zadnje se vrijeme počeo pojavljivati rječnici međujezičnih homonima, što je veoma bitno za uzajamni kontakt slavenskih jezika. Jer međujezični homonimi predstavljaju izvor negativne međujezične interferencije. U smislu *langue* i *parole* interlingvalna homonimija smanjuje jezičnu kompetenciju i performanciju, i na kraju krajeva i jezičnu kulturu pri osvajanju srodnog slavenskog jezika, a naročito je opasna pri prevođenju ili tumačenju. Stoga su rječnici intrelingvalnih homonima u slavenskoj lingvistici neophodni osobito iz lingvodidaktičkih i translatoških potreba.

MARIOLA SZYMCZAK*

Analiza semantyczna komponentów analitycznych konstrukcji werbo-nominalnych we współczesnym języku słowackim

SZYMCZAK, M.: Semantic analysis of verbal and nominal analytic constructions in contemporary Slovak language. *Slavica Slovaca*, 38, 2003, No. 1, pp. 29-36. (Bratislava)

The object of this description will be the connections of chosen verbs with abstract nouns, called the analytic verbo-nominal constructions: *dat' možnosť, mať radosť, robiť kontrolu, uviesť námiety*. These constructions besides the formal-syntax conditioning have got the definite semantic characteristics. The semantic characteristics concern conditions which noun and verb have to meet in order to be in a role of verbal component and adequately nominal one. The given language material illustrates that to the most used analytic structures belong the structures with following verbalizers: *dat', mať, viesť, uviesť*. The verb in a construction is gramatical center of analytic structure its properties, that means about the gramatical nominal component it rules. The nominal component as the proper bearing of lexical meaning decide not any about belonging to a given semantic area, activities, states and feelings.

Linguistics. analytic verbo-nominal constructions in Slovak. Semantics of analytical structure. Verbalizer. Verbal and nominal component. Abstract nouns.

Przedmiotem opisu są połączenia wybranych czasowników z rzeczownikami abstrakcyjnymi: *dat' možnosť // umožniť, dat' radu // poradiť, mať radosť // radovať sa, mať na starosti // starať sa*, itp., które nazywać będziemy analitycznymi konstrukcjami werbo-nominalnymi.

Przedstawione konstrukcje werbo-nominalne, realizujące model strukturalny:

V *syns*+ *N abstr/praep* oprócz uwarunkowań formalno-składniowych odznaczają się również określonymi właściwościami semantycznymi. Właściwości semantyczne dotyczą warunków jakie musi spełniać czasownik oraz rzeczownik, aby mógł pretendować do roli komponentu werbalnego i odpowiednio komponentu nominalnego. Na ich podstawie możemy tworzyć modele konstrukcji, które mogą wystąpić we współczesnym języku słowackim.

Analiza zgromadzonego materiału językowego wykazuje, że do najczęstszych struktur analitycznych należą konstrukcje z następującymi werbalizatorami: *dat', mať, robiť, viesť, uviesť*. W poniższej analizie konstrukcje werbo-nominalne traktujemy jako analityzmy leksykalne, w których podrzędny rzeczownik jest znaczeniowo i słowotwórczo tożsamy z czasownikiem wyjściowym, np.:

dat' možnosť niekomu // umožniť niekomu niečo
dat' niečo do prenájmu niekomu // prenajať niekomu niečo
mať niečo k dispozícii // disponovať niečím
uviesť do protokolu // zaprotokolovať
viesť polemiku // polemizovať

Zatem struktury werbo-nominalne w *naszym ujęciu* – to konstrukcje, mające swój ekwiwalent syntetyczny w postaci synonimicznego czasownika. Komponent werbalny jako składnik struktury analitycznej musi spełniać warunek synsemantyczności, wnosi jako jedyne treści – znaczenia związane z kategorią „czasownikowości”. Sygnalizuje różne odcienie modalne, rodzaj czynności, informuje o fazie, tempie, czy kauzatywności, a także o czysto zgramatyzowanych parametrach, takich jak: liczba, aspekt itp. Czasownik w konstrukcji stanowi centrum gramatyczne analityzmu, bowiem decyduje o jego właściwościach formalnych, tzn. o formie gramatycznej komponentu nominalnego, którym rządzi. Komponent nomi-

* Dr. Mariola Szymczak, Instytut filologii słowiańskiej, ul. Żytnia 12, 41-200 Sosnowiec.

nalny jako właściwy nośnik znaczenia leksykalnego - semantycznie konstytutywny decyduje o wartości leksykalno-pojęciowej całej struktury analitycznej jak i o przynależności do określonego pola semantycznego: działań, stanów, uczuć. Komponent ten wypełniają jedynie rzeczowniki abstrakcyjne.

Zatem rzeczownik abstrakcyjny stanowi semantyczne centrum analityzmu, natomiast czasownik ulega procesowi deleksykalizacji, stając się często gramatycznym formatywem (Harteinstein, 1994).

Znaczenie całej konstrukcji analitycznej jest znaczeniem motywowanym przez charakterystyki semantyczne komponentów połączenia. Ponadto znaczenie struktury odpowiada funkcjonalnie jednostce istniejącej lub możliwej w systemie słownictwa. Wskazana tutaj możliwość ekwiwalentyzacji konstrukcji jednoleksemej postaci werbalnej nie oznacza, że są one w kontekstach w pełni zastępowalne. Wchodzą wprawdzie w relacje synonimiczne, jest to jednak synonimia o charakterze niepełnym, funkcjonalnym.

Uwzględniając kryteria semantyczne, konstrukcje werbalne dają się ująć jako struktury semantycznie ekwiwalentne (mające znacznie szerszy zakres) w stosunku do swoich bliskoznaczników jednoleksemych, np.:

mat' prevahu // prevažovat'
robiť analýzu // analyzovat'
uviesť argumenty // argumentovat'
dat' súhlas // súhlasit'

Do najbardziej frekwentowanych podstaw struktur analitycznych we współczesnej leksyce słowackiej należą następujące werbalizatory: *dat', mat', robiť, uviesť, viesť* itp.

Struktury z werbalizatorem *dat' + N abstr/praeep*

Czasownik *dat' (dávat)* stanowi podstawę około 70% wszystkich struktur analitycznych, jego prymarne znaczenie zawiera się w strukturze *dat' niekomu/niečo*. Wyraża czynność interpersonalną między dającym, obiektem a biorącym. Każde znaczenie traktowane jest jako struktura hierarchiczna, zbudowana według wewnętrznej składni. W związku z tym czasownik *dat'* możemy opisać zgodnie z założeniami semantyki składnikowej przez rozkład predykatu (Por. Grzegorzczkova, 1995, s. 107) w następujący sposób: x daje z y -owi to: x ma z i $y \sim$ ma z i x powoduje, że (y ma z)

W powyższym przykładzie dokonaliśmy rozkładu czasownika *dat'* na następujące składniki: *mieć* oraz *posiadać*. Pierwszym argumentem z lewej jest agens [niekto], natomiast z prawej obiekt bliższy [niečo]. Adresatem czynności jest obiekt dalszy [niekomu].

Struktury analityczne o wyodrębnionej podstawie werbalnej *dat'* realizują między innymi następujące znaczenie: *odovzdat' niečo/niekomu/prečo; darovat', poskytnúť, udeliť niečo, czyli udzieliť czego // užyciť czego // uczyniť kogoś odborcą jakiejś rzeczy, ktorú się posiada lub rozporządza, powierzyć co, odzwierciedlając również poszczególne pozycje argumentowe. Do tej grupy zaliczymy takie przykłady konstrukcji, jak: dat' rozkaz niekomu; dat' radu niekomu; dat' do daru niekomu/niečo; dat' niekomu odpoved' na niečo; dat' možnosť niekomu; dat' príkaz niekomu; dat' sľub niekomu; dat' záruku niekomu itp.* Czasownik *dat'*, jako element struktury analitycznej wskazuje na relację czynności do jej adresata. Ponadto wskazanie tej relacji, tradycyjnie wyrażane bywa związkiem czasownika z formą celownika, np.: *dat' niekomu/niečo*.

Generalnie, we wszystkich wybranych konstrukcjach występuje znaczenie powodowania: x daje rozkaz/prisľub/príkaz y -owi, to znaczy, że x powoduje, że y otrzymuje rozkaz

Czasownik *dat'* jest sygnałem określonego sposobu przedstawienia zdarzenia nazwanego komponentem nominalnym.

Z kolei J. Kačala (Kačala, 1993, s. 14-24) wyodrębnia wśród konstrukcji opisowych następujące grupy struktur, w których realizowane są następujące znaczenia:

- I. *poskytnúť niekomu ústnu, písomnú alebo inú informáciu*, np.:
dat' sľub, dat' prisľub, dat' vysvetlenie, dat' uistenie, dat' ubezpečenie, dat' požehnanie, dat' povolenie, dat' rozkaz, dat' príkaz, dat' radu, dat' otázku, dat' inštrukcie, dat' odpoved', dat' súhlas, dat' správu, dat' pripomienky, dat' záruku, dat' znamenie, dat' signál.

II. *sformovať*, np.:

dať formu, dať podobu, dať tvár, dať meno, dať výraz, dať smer, dať život;

III. *umožniť niekomu/niečo*, np.:

dať možnosť, dať príležitosť, dať šancu, dať právo, dať povolenie, dať oprávnenie, dať do penzie.

Dla komponentu werbalnego *dať*, oprócz wyodrębnionych znaczeń *Slovník slovenského jazyka* (SSJ) podaje jeszcze inne znaczenia, np.: *położyć, ułożyć niekam*, np.: *dať niečo do novín; dať niekoho do väzby; dať niečo do obehu* (np.: *nové platidlo*); *dať niečo do poriadku; dať niečo dokopy, do hromady.*

Przedstawione znaczenia predykatów wbudowanych w komponent werbalny dopełniają znaczenie indywidualnego komponentu nominalnego, wyrażonego rzeczownikiem abstrakcyjnym. Rzeczownik abstrakcyjny jako drugi element struktury decyduje o leksykalnym znaczeniu całej konstrukcji, a także o typie łączliwości gramatyczno-semantycznej takich właśnie analitycznych czasowników. Stanowi on semantyczne centrum i jest bardzo mocno związany z morfemem leksykalnym ekwiwalentu jednoleksmowego, np.:

prednosť z uprednostniť

možnosť z umožniť

vysvetlenie z vysvetliť

rada z (po)radiť

Charakterystyczne jest to, że wskazane tutaj czasowniki odzwierciedlają semantykę struktury analitycznej. Odwołując się natomiast do elementów nominalnych struktury werbalnej, w polu łączliwości znajdują się takie klasy leksemów abstrakcyjnych, jak: rzeczowniki nazywające, bądź określające pewne czynności, procesy. Wśród nich występują takie formy jak: *ubezpečenie, uistenie, znamenie* (leksemy z produktywnym sufiksem: *-nie*, tworzące grupę słowackich rzeczowników dewerbalnych), następnie *odpoveď, súhlas, inštrukcia, konzultácie, pôžička, prenájom, dar, poriadok, vedomie*, itp. W skład konstrukcji z werbalizatorem *dať* nie wchodzi rzeczowniki abstrakcyjne takie jak: *podозrenie, povzbudenie, závisť, uspokojenie, rozhodnutie, prejavenie*. Powyższe rzeczowniki mają ograniczoną syntagmatykę i nie wchodzi w relacje z werbalizatorem: *dať//dávať*. Stanowią elementy następujących konstrukcji: *vzbudiť, vzbudzovať pozornosť, podозrenie, závisť; venovať pozornosť; nájsť uspokojenie, mať prejav v niečom; prijať rozhodnutie*. Całość połączenia może mieć wartości semantyczne, które wynikają nie tylko z sumy znaczeń tych komponentów, ale także z sytuacji w jakich danego połączenia można użyć, por. *dávať konzultácie // konzultovať*.

Analityzmy z nadrzędnym komponentem: *dať* wyrażają różne relacje temporalne, które nie mają wykładników fleksyjnych. Stanowią one funkcjonalne odpowiedniki różnych form rodzaju czynności, a mianowicie sygnalizują inchoatywność, np.: *dať začiatok niečomu // začať niečo*, inne rezultatywność: *dať niečo do prenájmu // prenajať niečo, dať niekoho do väzby // uväzniť niekoho, dať niekomu možnosť // umožniť niečo, dať niekomu radu // poradiť niekomu/niečo*. Są również wykładnikami znaczenia duratywnego: *dať sľub // sľubovať niečo niekomu, dať kontru niekomu/niečomu // kontrovať niekoho/niečo, dať inštrukciu niekomu // inštruovať niekoho*. Konstrukcje wyrażają również różne odcienie aspektowe: *dať radu // radiť // poradiť niekomu/niečo*. Struktury dokonane dominują nad niedokonanymi. Jednocześnie czasownik: *dať* cechuje tranzytywność, która wskazuje na obecność obiektu: *dať (niekomu) (niečo)*. Elementami wbudowanymi w znaczenia komponentów są: kauzatywność, akcyjność, świadomość agensa, zamierzość, czynność która jest skierowana na obiekt zewnętrzny.

Struktury z werbalizatorem: *mať* + *N abstr/N praep*

Podstawowe znaczenie komponentu werbalnego: *mať* zawiera się w strukturze: *disponovať niečím, vlastniť niečo*. Komponent jest czasownikiem realizującym następujące znaczenie: *posiadania czego, rozporządzania czym*. Wyraża również znaczenie *być czynnym odbiorcą przedmiotu, tego co wyraża*

rzeczownik w bierniku // *doznawać czego, uczestniczyć w czym, np.: mať niečo k dispozícii // disponovať niečím; mať vplyv na niečo // vplyvať na niečo; mať stráž // strážiť niekoho; mať podiel na niečom // podieľať sa na niečom // zúčastňovať sa v niečom*. Czasownik: *mať* jest nierozkładalny, podobnie jak *byť* jego konwersem jest czasownik *disponovať*, np.: *Máme k dispozícii tieto knihy – Tieto knihy vlastnime, alebo máme požičané na určitý čas, disponujeme nimi (disponujeme na nejaký čas, na nejakú dobu)*.

Połączenie komponentu werbalnego z komponentem nominalnym jest strukturą z wyrażeniem przymi-kowym. Występuje w celowniku, np.: *mieć coś do dyspozycji, a zatem dysponować czymś, co stanowi przedmiot danej czynności*. Sposób łączenia się z dopełnieniem – z obiektem jest swoistą właściwością niektórych czasowników.

Między znaczeniem prymarnym a znaczeniem jakie nabywa w strukturze analitycznej następuje pewien rozdźwięk. Znaczenie czasownika przesuwają się w stronę znaczenia kategorialnego, czasownik traci swoją wartość leksykalną, rozpoczyna się proces ewolucji semantycznej, którego efektem jest poszerzenie znaczenia przenośnego. Czasownik sygnalizuje pewne stany: *mať radosť, mať zlosť, mať nenávisť, mať v nenávisti niekoho, mať pocit (strachu), itd...*, przy czym znaczenie to jest konkretyzowane przez podrzędny komponent nominalny. W ten sposób tworzy się nowe pojęcie. Nowy sposób tworzenia znaków językowych odbywa się właśnie za pośrednictwem wyrazów już istniejących w języku.

Konstrukcje z nadrzędnym werbalizatorem: *mať* wyrażają przede wszystkim stany, czynności, np.: *vlastnosť osoby alebo veci: mať odvahy, mať funkciu; rozličné stavy telesné, alebo duševné pocity: mať radosť, mať strach, mať plán // v pláne niečo;*

rozličné stavy osôb vo vzťahu k iným osobám: mať v láske, mať úctu, mať pomoc, mať v nenávisti, mať dôveru, mať rešpekt, mať zlosť, mať v oblube, mať sympatiu, mať trápenie;

účasť na nejakej činnosti, akcii v spoločnom živote: mať prednášku, mať dozor, mať účasť, mať promóciu, mať debatu, mať réžiu. Przeważają struktury, w których komponenty nominalne wypełniają rzeczowniki nazywające zarówno uczucia pozytywne, jak i negatywne oraz uczucia związane z psychiką człowieka i jego stanem emocjonalnym, np.: *láska, viera, dôvera, obdiv, úcta, pocit, smútok, nádej, úfnosť, nenávisť, zlosť*. Są również rzeczowniki opisujące podstawowe wartości, mające znaczenie dla człowieka i jego pomyślniej egzystencji, np.: *život, sloboda*. Ekwiwalenty struktur analitycznych stanowią następujące czasowniki: *tešiť sa niekomu/niečomu, veriť niekomu/niečomu, obdivovať niekoho/niečo, uctievať niekoho // ctíť niekoho, pocitovať niečo, smútiť za niečím, nádejať sa, nenávidieť niekoho, zlostiť sa na niekoho/na niečo*.

Generalnie struktury, tworzące konstrukcje o wspólnej semantyce uczuć, wyrażają przede wszystkim stan, nietranzytywność, brak elementu kauzacji, brak akcyjności oraz niezamierzoność. Poza strukturami tworzącymi konstrukcje mentalne, konstrukcje z elementami nominalnymi mogą też oznaczać różne relacje temporalne, związane z indywidualną i społeczną działalnością człowieka oraz jego stosunkiem do otaczającej go rzeczywistości. Są wykładnikami przede wszystkim postaci duratywnej: *mať referát // referovať niečo, mať radosť // radowať sa, mať debatu // debatovať, mať prednášku // prednášať*.

Konstrukcje analityczne odznaczają się większą obrazowością i precyzyjnością niż ich ekwiwalenty jednoleksmowe. Nabierają często znaczenia metaforycznego w stosunku do znaczenia skonkretyzowanego, które posiadają leksemy syntetyczne, np.: *mať reč // rečniť* w zdaniach: *Mal reč o nových úlohách // Rečnil o nových úlohách*. Różnica między użyciem konstrukcji opisowej a syntetycznej ma zabarwienie stylistyczne. Konstrukcje analityczne sygnalizują podniosłość, oficjalność aktu językowego, podczas gdy syntetyczne leksemy przekazują te samą treść, ale w sposób skondensowany. Strukturę *mať reč* w odróżnieniu od ekwiwalentu jednoleksmowego nie można rozbudować o składniki modalne, np.: ** mal zretelnú reč?*. Natomiast zastępujący ją czasownik *rečnil* można rozbudować do postaci: *zreteľne (výrazne) rečnil*. Konstrukcja analityczna zawiera w sobie również znaczenie bardzo oficjalne, np.: *zabrať głos w diskusji*, podczas gdy zastępująca ją forma prosta *rečniť* wskazuje na potoczność wypowiedzi, np.: *gadať* oraz na jej wieloznaczność (*przemawiać, wygłaszać mowę, gadać*). Czasownik kopulatywny *mať* jest jednoaspektowy, może tworzyć jedynie konstrukcję iteratywną, manifestowaną sufiksem *-ávať*, np.: *mávať styky // stykavať sa* obok konstrukcji duratywnej: *mať styk // stykať sa*.

Reasumując: komponenty nominalne wchodzące w skład struktury wypełniają nomina abstracta. Są właściwymi wykładnikami treści predykatywnych, takich jak: uczucia, treści mentalne i perceptywne, np.: *vplyv, námiety, prosba, ľútosť, obava*. Ponadto stanowią element podrzędny struktury, tożsamy z częścią leksykalną podstawy: *vplývať, ľutovať, obávať sa* itd...

Struktury z werbalizatorem: *robiť* + *N abstr.*

Konstrukcje analityczne z frekwentynym komponentem werbalnym *robiť* zakładają łączliwość w bierniku, a zatem są tranzytywne. Stanowią struktury realizujące prymarne znaczenie czasownika opisującego *wykonywanie jakiejś czynności*. Czasownik kodowo wyraża treści ogólne, które realizują sem czynności, zdarzeniowości, wmontowany w treść innych pełnoznanicznych czasowników. Werbalizator *robiť* jest sygnałem rejestru stylowego. Konstrukcje z tym czasownikiem są typowe dla tekstów spontanicznych, swobodnych, i mówionych, a on sam ma znaczenie potoczne, np.: *robiť analýzu // analyzovať, niečo, robiť nápravu // napraviť niečo, robiť výber // vyberať niečo, robiť krik // kričať*.

Slovník slovenského jazyka podaje również inne znaczenie potoczne, np.:

1. *zaoberať sa istou činnosťou, zamestnávať v niečom, podnikáť niečo: robiť skúšku // skúšať, robiť réžiu // režírovať niečo, robiť poriadok // usporiadať niečo,*
2. *pripravovať niečo: robiť plán // plánovať niečo, robiť montáž // montovať niečo*

Komponent werbalny w połączeniu z nominalnym członem struktury staje się bardziej obrazowy pod względem semantycznym. Wiele analityzmów tworzonych jest spontanicznie: *robiť pózy, robiť komédie, robiť si posmech//posmešky, robiť si žarty* w znaczeniu: *pretvarovať sa*. Wskazują one na ekspansywność, ukazując intensywność lub natężenie czynności. Stąd też występowanie analityzmów w tej grupie jest uzasadnione. Są stosowane jako ich odpowiedniki jednoleksemowe.

Czasownik *robiť* wyraża przede wszystkim duratywność, np.: *robiť hukot, robiť sabotáž, robiť inventár, robiť fušky*. Inne cechy, jakie przysługują komponentowi werbalnemu, jako elementowi struktury złożonej, to: akcyjność, zamierzoność, obecność elementu kauzatywnego. W inne struktury analityczne wbudowany jest element powodowania, a także element czynności, np.: *robiť evidenciu // evidovať niečo – evidovať doklady, aktá, robiť kalkuláciu, robiť kariéru, robiť sabotáž*.

Do produktywnych struktur możemy zaliczyć konstrukcje, w których komponent nominalny występuje w liczbie mnogiej, np.: *robiť si posmešky z niekoho//z niečoho, robiť si žarty, fušky, nároky, ústupky, pokusy, pózy, komédi, poznámky, výčitky*. Obok form pluralnych funkcjonują formy singularne, takie jak: *robiť pokrok//pokroky, robiť poriadok//poriadky, robiť plán//plány, robiť si posmech//posmešky*. Zastosowanie pluralu w wyżej wymienionych strukturach sygnalizuje różnice stylistyczne, do których dochodzi używając jednej bądź drugiej konstrukcji. Pokazują to poniższe przykłady:

<i>robiť poriadok</i>	<i>to</i>	<i>upratovať // riadiť</i>
<i>robiť poriadky</i>	<i>to</i>	<i>vybavovať // urovnávať určité, právne zležitosti, zriaďovať disciplínu v určitom kolektíve.</i>

Ponadto, struktura prezentująca liczbę mnogą wskazuje na metaforyczne znaczenie całej konstrukcji, natomiast struktura w liczbie pojedynczej przedstawia zwykłą czynność. W polu łączliwości komponentu nominalnego znajdują się takie rzeczowniki abstrakcyjne, które sygnalizują pewne czynności i zjawiska, np.: *prekážky, intrigy, kalkulácia, montáž, krik, lomoz, podvody*. Rzeczowniki abstrakcyjne w strukturach są tożsame substancjalnie z częścią leksykalną ekwiwalentu jednoleksemowego.

Niektóre z konstrukcji odznaczają się semantyczną ekwiwalencją, o innej budowie. Są one wówczas konstrukcjami pokrewnymi semantycznie, np.: *robiť niekomu poklony // zaliečať sa, robiť pózy // pretvarovať sa, robiť dojem // pôsobiť na niekoho, robiť reklamu niekomu/niečomu // propagovať niekoho/niečo*. Wśród struktur złożonych funkcjonują również takie, które zaliczane są do frazeologizmów, np.: *robiť reči // klebetiť, robiť fóry // vykrúcať sa // vyhovárať sa*. Werbalizator *robiť* podobnie jak *mať* tworzy wieloskładnikowe paradygmaty, np.:

<i>robiť evidenciu</i>	----	<i>viest' evidenciu</i>	----	<i>držať evidenciu</i>
<i>robiť kontrolu</i>	----	<i>viest' kontrolu</i>	----	<i>uskutočňovať kontrolu</i>

Charakteryzują one rodzaj czynności, podkreślając jej duratywność. Struktury duratywne dominują nad inchoatywnymi.

Struktury z werbalizatorem: *uviesť* + *N abstr/N praep*

Konstrukcje werbalne reprezentują struktury, w których nadrzędny werbalizator kumuluje następujące znaczenie: *vyjadriť slovami s cieľom vysvetliť, určiť, spresniť niečo, spomenúť alebo zacytovať*, np.: *uviesť námietky, dôvody, dôkazy, details, argumenty*. Werbalizator *uviesť* implikuje komponent nominalny w bierniku liczby mnogiej lub w dopełniaczu z wyrażeniem przyimkowym, co ilustrują poniższe przykłady: *uviesť do protokolu // protokolovať, uviesť do funkcie // kooptovať, uviesť do súladu // zladíť niečo, uviesť do pohybu // pohybovať*.

Słownik podaje również struktury czasownikowe, które nie mają swoich synonimicznych ekwiwalentów jednoleksemowych, np.: *uviesť príklady, fakty* w zdaniu: *Dovolím si uviesť niekoľko citátov na ukážku*. Komponent werbalny wskazuje tutaj na kategorię aspektu – czynność dokonaną w odróżnieniu od postaci niedokonanej *uvádzat'*, np.: *argumenty, citáty*. Z kategorią aspektu związana jest postać czynności. Komponent werbalny: *uviesť* wraz z dookreślającym go rzeczownikiem wskazuje na terminatywność, podczas gdy jego odpowiednik imperfektywny manifestuje iteratywność, względnie duratywność. Czasownik *uviesť* wykazuje również tranzytywność, kauzatywność, czynnościowość. Struktury: *uviesť príklady, uviesť dôvody, uviesť fakty* cechuje zamierzoność oraz świadomość agensa.

Konstrukcja analityczna z nadrzędnym komponentem werbalnym *uviesť* zawiera w sobie element kauzatywny, co wyraża się w znaczeniu: *spôsobiť, že sa s niekým, alebo s niečím stane, že sa niekto alebo niečo ocitne v nejakom stave; priviesť niekoho do niečoho*. Przykładem powyższego znaczenia mogą być następujące konstrukcje werbo-nominalne: *uviesť do rozpakov, uviesť do úžasu, uviesť do zúrivosti, uviesť do zúfalstva, uviesť do pokušenia*. Komponenty nominalne struktury analitycznej tworzą pewnego rodzaju pola uczuć negatywnych, związanych ze stanem emocjonalno-intelektualnym człowieka, np.: *Táto situácia ho priviedla do rozpakov, to znamená, že táto situácia spôsobiła takéto negatívne pocity*. Znaczenie tej struktury można opisać następująco: *doprowadzić kogoś do pewnego stanu emocjonalnego (stanu negatywnego) na skutek czegoś, jakiś niezależnych okoliczności*. Składnikiem semantycznym wspólnym dla tej struktury jest element: *powodovať coś – jakiś stan emocjonalny*.

Konstrukcje z werbalizatorem: *viest'* + *N abstr/N praep*

W porównaniu z przedstawionymi wcześniej strukturami werbo-nominalnymi konstrukcja *viest'* + *N abstr/praep* jest produktywna, lecz występuje rzadziej w języku słowackim. Czasownik *viest'* jest komponentem sygnalizującym duratywność, akcyjność oraz tranzytywność. Łączy się z komponentem nominalnym w bierniku: *viest' boj, viest' dialog, viest' polemiku, viest' debatu*. Jest to cecha większości struktur werbo-nominalnych. Komponent werbalny w strukturach realizuje następujące znaczenie: *provať rozmowy, polemikę, debatę, walkę, czyli uczestniczyć w jakims procesie, byť účastníkem tego procesu - polemiki, walki, debaty*, na przykład w konstrukcjach: *viest' polemiku s niekým//o niečom: viest' polemiku s politikmi // viest' polemiku o politike, o dnešnej situácii, o dnešnom živote*. Czasownik wiąże zatem argumenty osobowe i nieosobowe oraz argumenty przedmiotowe, np.: *o situácii, o dnešnom živote*. Pozostałe znaczenia jakie przyjmuje czasownik, funkcjonując w strukturze złożonej, to: *brať coś pod uwagę – brať niečo do úvahy*. Struktura ta jest obecna w stylu urzędowym, np.: *vykonávať niečo, obstarávať niečo* lub *viest' evidenciu o niekom//o niečom*. Komponent werbalny podkreśla znaczenie *vykonávania istej činnosti, vo svojom záujme, proti niekomu//niečomu, viest' boj, zápas o niečo//proti komu, viest' (súdny) spor o niečo, viest' exekúciu proti niekomu*. Jako element nadrzędny struktury traci swoje prymarne znaczenie spacialne, np.: *viest' niekoho cez ulicu, viest' niekoho za ruku*. W związku z tym nabywa on nowe znaczenie - ulega procesowi desemantyzacji.

Analityczne struktury werbo-nominalne z podstawami czasownikowymi: *dat', mat', robiť, uviesť, viest'* stanowią konstrukcje bardzo liczne i produktywne, zatem ich szczegółowa analiza semantyczna wydaje się być w pełni uzasadniona.

LITERATURA:

- GRZEGORCZYKOWA, R.: *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa 1995.
- HARTEINSTEIN, K.: Konstrukcje z czasownikiem funkcyjnym (opisowe) we współczesnym języku rosyjskim – rozważania na temat definicji. In: *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, red. Z. Kurzowa, W. Śliwiński, Kraków 1994.
- KAČALA, J.: Kategoriálne slová v slovných spojeniach (Príspevok k teórii jazykového významu). In: *Jazykovedný časopis*, 1993, roč. 44, s. 14-24.
- HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K – BOSÁK, J.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava 1989.
- ONDREJOVIČ, S.: Multiverbizačné procesy v spisovnej slovenčine. In: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava 1989, s. 251-259.

Semantic analysis of verbal and nominal analitic constructions in contemporary Slovak language

Mariola Szymczak

The object of this description will be the connections of chosen verbs with abstract nouns, called the analitic verbo-nominal constructions: *dať možnosť, mať radosť, robiť kontrolu, uviesť námičky*. These constructions besides the formal-syntax conditioning have got the definite semantic characteristics. The semantic characteristics concern conditions which noun and verb have to meet in order to be in a role of verbal component and adequately nominal one. The given language material illustrates that to the most used analitic structures belong the structures with following verbalizers: *dať, mať, viesť, uviesť*. The verb in a construction is gramatical center of analitic structure its properties, that means about the gramatical nominal component it rules. The nominal component as the proper bearing of lexical meaning decide not any about belonging to a given semantic area, activities, states and feelings.

NADKA NIKOLOVA, MARTINA ČERIPKOVÁ*

Lexikálno-sémantické paralely a odlišnosti základných slovenských a bulharských slovies pohybu

NIKOLOVA, M. – ČERIPKOVÁ, M.: Lexical-Semantic Parallels and Differences between the Basic Verbs of Motion in the Slovak and Bulgarian Languages. *Slavica Slovaca*, 38, 2003, No. 1, pp. 29-36. (Bratislava)

The authors investigate on a comparative basis the semantic content of verbs of motion in the Bulgarian and Slovak languages. For them, the Bulgarian language represents the starting point of comparison. So, the verbs *ходя, вървя, тичам, бягам, хвърча, летя* are compared to the respective verbs of motion in Slovak. The authors reveal similarities and dissimilarities in both languages and characterize them from the point of view of their semantic peculiarities as well as semantic context. Their analysis of the individual lexemes leans on the comprehensive ontological-gnoseological approach of J. Dolník which they support by contextual approach, determining the meaning of words by their contextual relations. This kind of research can be conveniently applied in finding the optimal solutions in lexicographical treatment of a language, both in the form of an explicative dictionary or a bilingual translation dictionary.

Slavonic Studies, The Slovak and Bulgarian Languages, Linguistics, Verbs of Motion.

Porovnávací výskum určitého okruhu lexiky v dvoch jazykoch je dôležitý predovšetkým pre dôkladnejší opis sémantickej štruktúry oboch jazykov. Práve pri porovnávaní sa to, čo sa považuje za očividné a zvyčajné, môže stať charakteristickým a špecifickým pre daný objekt a týmto spôsobom mu môže dať plastickejší a dôkladnejší ráz. Do vyššej miery sa odhaľuje sémantický obsah porovnáwanej lexiky, a to ako v synchronnom tak i v diachronnom pláne. Napokon dospejeme nielen k vysvetleniu podobností a odlišností v porovnávaných jazykoch, ale i k niečomu oveľa dôležitejšiemu – hodnoteniu z hľadiska ich sémantických zvláštností i z hľadiska vzájomných súvislostí. Takýto výskum má význam aplikačného charakteru. Umožňuje adekvátne a úplné riešenie otázok, týkajúcich sa lexikografického opisu príslušných jazykov, či už samostatne vo výkladových slovníkoch, alebo i v prekladových dvojjazyčných slovníkoch. Prirodzeným dôsledkom podobnej analýzy je i riešenie problémov prekladu. Napokon by takýto výskum eventuálne mohol mať vzťah i k iným jazykovedným oblastiam, napr. všeobecnoteoretickým, typologickým, jazykovohistorickým, alebo k disciplinám hraničiacim s jazykovedou, napr. sociolingvistickej, etnolingvistickej, národopsychologickej atď. (Blanár, 1988, 1993; Filipec, 1984, 1985, 1986).

Porovnávacou bázou nášho výskumu je niekoľko slovies pohybu v bulharskom a slovenskom jazyku. Za východisko porovnávania prijímame bulharský jazyk, takže sa pre nás východiskovým objektom stávajú slovesá *ходя, вървя, тичам, бягам, хвърча, летя*, ktoré budeme porovnávať so zodpovedajúcimi slovenskými slovesami pohybu.

Pri analýze skupiny lexém možno využiť komplexný prístup navrhnutý J. Dolníkom (1990a, s. 44-54; 1990b, s. 74-86). Je to ontologicko-gnoseologický prístup, pri ktorom sa za základnú funkciu slova prijíma denotatívna, a tiež kontextový prístup (porov. Grigorjanová, 1998, s. 10), pri ktorom sa lexikálny význam slova určuje z kontextových vzťahov, do ktorých vstupuje s inými lexikálnymi jednotkami. Do určitej miery tento prístup sa dopĺňa paradigmaticko-syntagmatickým prístupom, využívaným v mnohých teoretických i konkrétne-výskumných prácach (napr. Novikov, 1982, s. 148-159; Georgiev, 1993, s. 44-89 a ďalší). V podstate má oddeľovanie paradigmatického a syntagmatického opisu lexikálnych jednotiek poznávací význam skôr pre lingvistický základ sémantickej analýzy. Obidve roviny, paradigmatická i syntagmatická, sú natoľko neoddeliteľné, že sa právom možno domnievať,

* Dr. Надка Николова, "Г. С. Раковски" № 98 9700 Шумен

že sú to dve strany – potenciálna a realizovaná – tej istej podstaty (pozri Ufimceva, 1974, s. 53). Takto sa dospieva k zákonu sémantického súladu, podľa ktorého, aby sa mohli dve slová zhodovať, popri identifikačných a špecifikačných sémach (porov. Ondruš a kol., 1980, s. 37) musia mať aspoň jednu spoločnú sému (Gak, 1977, s. 25-27). Tento zákon umožňuje bádateľovi robiť porovnávaciu analýzu dotyčnej skupiny lexém v bulharskom i slovenskom jazyku pomocou komplexných a vzájomne sa prelínajúcich metód výskumu.

Slovesá pohybu majú spoločné klasifikačné i diferenciacné sémy (Georgiev, 1993, s. 50), ktoré ich zaraďujú do zodpovedajúceho slovného druhu a do sémantického poľa pohybu. Diferenciačné sémy sú dvojaké: identifikačné, vytvárajúce sémantický priestor „pohyb,” resp. pokrývajúce spoločnú sémantickú plochu, a špecifikačné sémy, formujúce konkrétny lexikálny význam. Okrem toho pri uvedených šiestich slovesách, ktoré môžu vytvoriť tri dvojice: *ходя ~ вървя, тичам ~ бягам, хвърча ~ летя*, špecifikačné sémy sa rozčleňujú do dvoch skupín; je to skupina veľkej podobnosti, dokonca totožnosti, a skupina maximálneho odlišenia, až protikladu. Preto pri týchto pároch slovíes existuje čiastočná sémantická zhoda vytvárajúca svojskú sémantickú bázu, vďaka ktorej môžeme zisťovať prítomnosť alebo absenciu iných sém alebo opozičné vzťahy medzi pozitívnymi a negatívnymi sémami.

Slovesá v spomenutých pároch vstupujú do vzájomných synonymických vzťahov, ktoré sú možné vďaka ich čiastočnej vzájomnej zameniteľnosti. Preto je ich vysvetlenie v slovníkoch súčasného bulharského jazyka založené tak na opisnom princípe, ako i na princípe synonymie. Ako dôkaz nám môže poslúžiť vysvetlenie základných významov ktoréhokoľvek zo slovíes, napr. *ходя i вървя*. V uvedených príkladoch sú obidve slovesá vzájomne zameniteľné, čo je podkladom na to, aby sme tieto slovesá v základnom význame chápali ako absolútne synonymá. Možno tu však hovoriť nielen o totožnosti archisémy „pohyb,” ale aj o totožnosti diferenciacných sém. Takáto absolútna sémantická totožnosť vzniká iba v jednom z lexikálno-sémantických variantov dvoch semantém, ktoré majú polysémický charakter. Konkrétne to znamená, že v ostatných významoch obidve lexikálne jednotky nemajú spoločný prienik (alebo takmer ho nemajú) a majú z toho vyplývajúcu rozdielnu distribúciu, vyplývajúcu aj z ich špecifických syntagmatických významov.

Preto pripúšťame, že vo svojich základných významoch má pár *ходя ~ вървя* spoločné sémy: klasifikačné – „pohybovať sa z miesta na miesto” a diferenciacné – 1. „pomocou nôh, ktoré dvíham a kladiem jednu pred druhú;” 2. „po povrchu.” Sémantický príznak „finálnosť/nefinálnosť” tu nie je aktuálny. Aktualizuje sa v niektorých z odvodených významov, ktoré sa vzťahujú na neživé predmety, predovšetkým na dopravné prostriedky a mechanizmy: „pohybovať sa, cestovať, byť v pohybe,” napr. *Автобусът ходи до Плевен* (finálnosť); *По Дунава ходят само речни параходи* (nefinálnosť); *Тоя кораб върви само до Видин* (finálnosť); *Колата не върви, повредена е* (nefinálnosť). Sama finálnosť sa teda aktualizuje pri tomto páre slovíes len v závislosti od kontextu, ktorý ponúka doplňujúce príznaky orientovanosti, v tomto prípade reprezentované predložkou *do*. Porovnaj tiež: *Колата ходи от Русе до Варна веднъж месечно (от - do)*. Zaujímavé je v tomto prípade imperatívne použitie slovesa *вървя* s príznakom „finálnosti,” napr. *Ще ходим на кино. / Вървете, вървете* (nie *Ходете, ходете*) alebo *Ще си ходим вече. / Вървете, вървете, става късно* (nie *Ходете, ходете*). V týchto prípadoch sa stretávame s akýmsi svojráznym supletivizmom slovíes *ходя* a *вървя*. Záujem vzbudzuje imperatívne použitie *вървя* i v kombinácii s inými slovesami, napr. *Върви ми дай очилата; Върви ми налей вода*. Najaktuálnejšou sa v sémantickej štruktúre slovesa stáva archiséma „pohybovať sa,” alebo skôr „prikročiť k pohybu” a ostatné sémy ako keby sa strácali, deaktualizovali sa. Nie náhodná je synonymia s *иди*, *отиди*, v ktorých je finálnosť implicitná. Podobné vysvetlenie možno nájsť i pre synonymiu v syntakticky ohraničených významoch tých istých slovíes: *Върви, че яж след такъв скандал* i *Иди, че яж след такъв скандал; Върви да си легнеш* i *Иди да си легнеш*. Všetko toto vedie k záveru, že pri slovese *вървя* sa na prvý plán dostáva predovšetkým možnosť, schopnosť pohybu v konkrétnom i v abstraktnom zmysle (do úvahy sa berie priamy i odvodený denotatívny význam). Tento pohyb, sprevádzaný opustením predchádzajúceho statusu, je v princípe bezcieľny, neohraničený v smere, porov. príklady: *Обзе я усецанието на човек, който върви из безкрайна сива равнина и не знае накъде отива* (Dimov, 1969, s. 242); *Десетина секунди те вървяха, без да*

приказват: *отците забъркани, Фани - със затаен дъх, Лесли - иронично усмихнат* (Dimov, 1969, s. 127); *Не мога вече да вървя; Върви на майната си!; Колата не върви вече; Времето върви, работата изостава; Върви ли топла вода?; Мълвата вървеше от уста на уста.*

Na rozdiel od *вървя* sloveso *ходя* môže v závislosti od kontextu explikovať príznaky „dosiahnutie,” „zacielenosť,” napr. *Днес ходих два пъти до магазина; Не ходи редовно на училище; Ще ходиш ли днес у тях?* a iné. Význam kontextu nie je podčiarknutý náhodou, pretože práve on aktualizuje alebo potláča spomínanú finálnosť a robí možnou, resp. nemožnou spomínanú synonymiu medzi *вървя* a *ходя*, ktorá – čo sa stáva zrejším – nie je úplná dokonca ani v základných významoch týchto dvoch sloviess, ale je kontextová. Ako dôkaz porovnaj príklady:

a) s nemožnou zámenou s *вървя*, t. j. s aktualizovanou finálnosťou: *Фани бе усвоила навика да ходи на тези неделни литургии ...* (Dimov, 1969, s. 158); *Лъже ли она, който всеки ден ходи в кварталите на мизерията и лекува болни?* (Dimov, 1969, s. 110); *Дори и аз ходих няколко дни на жътва – усмихна се младият човек* (Talev, 1967, s. 261); *Ходи той, както всяка година, по Прилепско, Тиквешко и Велешко ...* (Talev, 1967, s. 268); *Четох тука за деянията на апостолите. Ходили са по цялата земя да проповедват Христовата вера* (Talev, 1967, s. 189);

b) s možnosťou zámeny s *вървя*, s deaktualizovanou, potlačenou finálnosťou: *Здрава си, чедо. Ходиш си, работиш* (Talev, 1967, s. 331); *Майстор Рафе Клинче ... ходеше сам, не подигаше очи дори до погледне някого* (Talev, 1967, s. 354); *Мълчалив и затворен в себе си, той ходеше като лунатик и сяло изпълняваше заповедите на полковника* (Stanev, 1976, s. 294). Výborným príkladom vedome hľadanej synonymie je veta *Той вървеше леко и плавно, сякаш босите му крака не стъпваха върху червената пътека, а ходеха по въздуха* (Stanev, 1974b, s. 38). Táto potlačená finálnosť vo význame je príčinou toho, že je možné zameniť *вървя* s *ходя*, porov. napr. *Ти ми кажи да си върви* (Talev, 1967, s. 224); ... *Луис забеляза много добре, че това окаяно същество вървеше с огромно усилие ...* (Dimov, 1969, s. 41); *Вървеше малко прегърбен, със свити на гърдите ръце, които продължаваха да стискат молитвеника* (Dimov, 1969, s. 164).

Je samozrejmé, že komentované významy nevyčerpávajú sémantický obsah danej dvojice sloviess *вървя* ~ *ходя*, ale zahŕňajú len tie z lexikálno-sémantických variantov, ktoré obsahujú klasifikačné i špecifikačné sémy, organizujúce lexikálno-sémantické pole sloviess pohybu. No aj okrem nich existuje istá možnosť vzájomnej zameniteľnosti, porov. napr. *Сега тя вървеше* (resp. *ходеше*) *по петите му ...* (Dimov, 1969, s. 155). Mimo našej pozornosti zostali významy, ktoré zaraďujú analyzované slovesá do iných lexikálno-sémantických polí, i frazeologicky viazané významy, ktoré majú principiálne iný sémantický model.

Druhý pár sloviess, ktorý nás zaujíma, je *тичам* ~ *бягам*. Subjektom týchto sloviess (porov. s *вървя* ~ *ходя*) môže byť iba živá bytosť, aspoň v ich lexikalizovaných významoch. Sémy, ktoré ich vytvárajú, sú: 1. „pohybovať sa z miesta na miesto,” 2. „pomocou nôh,” 3. „po povrchu,” 4. „intenzívne.” Ako vidno, archisévou, ktorá ich zaraďuje do lexikálno-sémantického poľa *поход*, je prvá uvedená séma. Ostatné sémy sú integračné len pre uvedený slovesný pár, v ktorom slovesá vstupujú do istých vzťahov totožnosti alebo netotožnosti. Pokiaľ sú uvedené sémy na prvom pláne, teda sú aktuálne, vyjadrením totožnosti je synonymia, ktorá je zjavná i vo vysvetlení významu týchto sloviess v bulharskom výkladovom slovníku, porov. prílohu. Samozrejme i tu, napriek vysokému stupňu zhody, existujú isté rozdiely, napr. v distribúcii: *за здраве може да бягаме и да тичаме*, no *състезателят* iba *бяга*. Je tu teda viditeľný určitý vzájomný syntagmatický vzťah so subjektom, ak je subjekt profesionálom v športe „beh.” Pri *тичам* zasa, na druhej strane, kontext môže aktualizovať sémy „voľnosť,” „hravosť,” „chaotickosť,” „neangažovanosť z hľadiska smeru” – *тичам насам-натам децата при игра, мравките* a pod. V *бягам*, ako je zrejme z výkladu prvého významu slovesa, je prítomná séma, ktorá pri *тичам* chýba a ktorá je špecifikačnou pri *бягам* – „ak ma prenasledujú, v nebezpečenstve.”

Z toho vyplýva, že pri skúmaných významoch slovesa *бягам* máme sémy „cielenosť,” „organizovanosť,” ktoré v slovese *тичам* nie sú aktualizované a prejavujú sa len vtedy, ak ich aktualizuje kontext, alebo sú implicitne prítomné v sémantickej štruktúre obidvoch sloviess, no v *бягам* sú aktuálne a v *тичам* aktualizovateľné. Najlepšie to vidno v príkladoch pri *бягам*:

a) s nemožnosťou záměny jedného slovesa druhým: *Заобикален от кучетата, след като беше бягал из вледенения сняг край Тича от сутринта до зник слънце, елеът потърси спасение в един вир край реката* (Stanev, 1974b, s. 10); *Сякаш бягаше от някого, смутена, зачервена ...* (Talev, 1967, s. 247); *Вечер сирените завиваха и тогава гражданите бягаха с чанти и куфарчета по стръмните и тъмни улички към двата тунела под града* (Stanev, 1976, s. 287); *Бягай с чужденците и се грижи за болните!* (Dimov, 1969, s. 180); *Ще бягаме ли? - произнесе тя, обзета от зловното желание да го изплаши* (Dimov, 1969, s. 221);

b) s možnosťou záměny (veľmi zriedkavo), napr. *Бягайте за здраве!*

V príkladoch s *тичам* sú realizovateľné dve možnosti:

a) nemožnosť záměny (veľmi málo prípadov), napr.: *...и във всички гостилници изморените прислужници, непривикнали на толкова работа, тичаха с мъка между масите* (Stanev, 1976, s. 287);

b) záměna sloviес je možná: *Болните бяха изскочили от палатките си, тичаха в паника по всички посоки и навярно се бяха разбягали вече в околността, за да разнасят епидемията* (Dimov, 1969, s. 182); *Робинзон! - викаше Фани, докато тичаха. - Робинзон!* (Dimov, 1969, s. 170); *Докато тичах към града, разкайвах се, че не съм вярвал в съществуването на този прекрасен и ужасяващ свят* (Stanev, 1976, s. 292).

Možnosť zameniť sloveso *тичам* slovesom *бягам* a nízka vzájomná zameniteľnosť *бягам* pomocou *тичам* svedčí o tom, že lexéма *бягам* ako keby v sebe zahŕňala významy slovesa *тичам*, potláčajúc alebo absorbujúc niektoré z jej sém (voľnosť, hravosť, chaotickosť, nezacielenosť, vo všeobecnosti nefinálnosť) prejavujúcich sa vďaka kontextu.

Subjektom páru *хвърча ~ летя* môže byť živá bytosť, ako aj neživý predmet. Slovesá sú vytvorené sémami 1. „pohybovať sa“ (archiséma), 2. „vo vzduchu,“ 3. „intenzívne“ (klasifikačné pre tento slovesný pár). Okrem toho má *хвърча* individuálne сэмы „nezacielenosť,“ „neorganizovanosť“ – *хвърчат искри, снежинки, сажди, хвърчила* a pod. Pri angažovaní subjektu *zvierá* sa aktualizuje i сэма „nástroj pohybu – krídla.“ *хвърчат птици, мушици* a pod. Na rozdiel od *хвърча* sloveso *летя* má implicitne prítomné i сэмы „zacielenosť“ a „organizovanosť,“ ktoré sa môžu aktualizovať pomocou kontextu. Ak ich kontext neaktualizuje, pomocou *летя* možno nahradiť *хвърча, хвърчат*, napr.: *самолети, ракети, влакове* a pod. *птиците летят на юг, дружината лети на бой* a pod. Dokazujú to i príklady, v ktorých *летя* prejavuje svojráznu sémantickú valentnosť a spája sa s doplňujúcimi príznakmi zájernosti, napr.: *Проклетите птици летяха високо и се пазеха* (Stanev, 1974b, s. 20) alebo smeru, orientovanosti, napr.: *Божана е до рамото му, върви или лети след него, иска да му помогне, но тя е като въздух* (Talev, 1967, s. 437). Ak sa spomenuté сэмы neaktualizujú, *летя* môže byť bez problémov nahradené slovesom *хвърча* a naopak, t. j. vznikajú synonymné vzťahy. Môžeme ich ilustrovať príkladmi: *Огромен и блестящ, Сатанаил летеше нагоре-надолу в това спокойно царство на Бог, ...* (Stanev, 1974b, s. 17) ... *или пък изпитваше само приятното дифузно усещане, че лети в пространството като ефирен дух* (Dimov, 1969, s. 63), v ktorých *летя* možno nahradiť slovesom *хвърча*. Porovnaj aj: *Орелът Петър е в почивка, душа му веч в небесата хвърка* (Stanev, 1974b, s. 24), kde je *хвърка* (variant *хвърча*) nahraditeľné pomocou *летя*.

Na jednej strane sa potvrdzujú už ustálené konštatovania o vzájomnom vzťahu medzi kontextom a polysémantickým slovom, t. j. že význam je nezávislý od kontextu a určuje ho, že v kontexte sa pravidelne realizujú syntagmatické významy slova, vytvárajúce jeho sémantickú štruktúru. Na druhej strane však konštatujeme, že niektoré z individuálnych sém lexikálnych jednotiek sú kontextuálne závislé, že kontext vytvára svojráznu dynamickosť individuálnej sémovej štruktúry, keďže ju aktualizuje alebo deaktivizuje. Obrazne povedané, kontext je ako kaleidoskop, v ktorom pri každom otrase kúsky mozaiky, t. j. сэмы vytvárajú rôzne obrázky, t. j. rozličné syntagmatické významy. Pritom tieto významy môžu byť závislé od kontextu v rozmanitom stupni, napr. ak porovnáme tri páry bulharských sloviес, dojdeme k záveru, že pár *ходя ~ вървя* závisí od kontextu najviac a *хвърча ~ летя* najmenej. A ešte niečo: prirodzeným dôsledkom nášho záveru je, že synonymia, ak nejde o lexikálne dublety, je viac či menej závislá od kontextu, ktorý realizuje sémantické stotožňovanie (vyrovnávanie).

Bulharské *ходя* a *вървя* možno do slovenčiny prekladať pomocou slovíes *ísť*, *chodiť*, *kráčať*, pričom *kráčať* je podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka synonymné s *ísť* v jeho prvom význame. Z porovnania lexikalizovaných významov bulharských slovíes *ходя* a *вървя* a slovenských slovíes *ísť*, *chodiť* vyplýva, že vo väčšine prípadov možno bulharské *ходя* preložiť ako *chodiť* a bulharské *вървя* ako *ísť*. Čiastočná synonymia slovíes *ходя* a *вървя* ako aj synonymia slovenských slovíes *ísť*, *chodiť* sa prejavuje i pri výbere slovenského ekvivalentu (v závislosti od kontextu) pri preklade:

ходя: *ходя бавно* – *ísť pomaly*; *Ходихме много и се изморих* – *Veľa sme chodili a unavil som sa*;
вървя: *вървя на пръсти* – *chodiť po prstoch*; *вървя пеша* – *ísť peši*.

Slovesá *ísť*, *chodiť* (*kráčať*) spájajú rovnaké sémy ako zodpovedajúci pár bulharských slovíes, t. j. 1. „pohybovať sa,” 2. „robením krokov,” 3. „po povrchu.” Oproti bulharským slovesám, z ktorých iba *ходя* môže v určitých kontextoch vyjadrovať finálnosť, je tento príznak aktualizovateľný v *ísť* i *chodiť*:

Autobus ide do Košíc ~ *Autobus chodí do Košíc*;
Idem do kina ~ *Chodím do kina*.

Pri porovnaní viet, v ktorých zámena slovesa *ísť* slovesom *chodiť* prináša i zmenu významu, vystupujú do popredia nasledujúce významové odlišnosti:

a) *Autá chodia rýchlo* ~ *Autá idú rýchlo*. Sloveso *chodiť* v tomto prípade vyjadruje schopnosť pohybu ako vlastnosť živej bytosti, resp. dopravného prostriedku.

b) *Otec ide do práce* ~ *Otec chodí do práce*. I v tomto prípade je príznakové sloveso *chodiť*, ktoré okrem sém spoločných pre obidve (resp. všetky tri) slovenské verbá vyjadruje i význam pravidelnosti daného deja.

c) *Chodili sme po parku dve hodiny*. ~ *Šli sme cez park dve hodiny*. V tomto prípade na rozdiel od verba *ísť* sloveso *chodiť* vyjadruje bezcieľnosť (nezacielenosť) pohybu.

Preto pri preklade viet s bulharskými *ходя* a *вървя*, pokiaľ je aktualizovaný odtienok pravidelnosti (a), schopnosti (b), resp. nezacielenosti pohybu (c), je v slovenskom preklade použité sloveso *chodiť*:

a) *Фани бе усвоила навика да ходи на тези неделни литургии ...* (Dimov, 1969, s. 158) ~ *Fanny si osvojila návyk chodiť na tieto nedel'né pobožnosti ...* (Dimov, 1976, s. 15); *Сега тя вървеше по петите му ...* (Dimov, 1969, s. 155) ~ *Teraz mu chodila v päťách ...* (Dimov, 1976, s. 149);

b) *Здрава си, чедо. Ходиш си, работиш* (Talev, 1967, s. 331) ~ *Zdravá si, dieťa. Chodíš, robíš* (Talev, 1976, s. 268);

c) ... *неприлично беше такъв мъж да стои със скръстени ръце, да ходи из града като безделник* (Talev, 1967, s. 222) ~ ... *nepatrilo sa, aby taký muž sedel so založenými rukami alebo sa potuloval (= chodil) po meste* (Talev, 1976, s. 179).

V prípade, že je pravidelnosť vo vete explicitne vyjadrená iným vetným členom než slovesom, možno sloveso *chodiť* nahradiť pomocou slovesa *ísť*: *Лъже ли оня, който всеки ден ходи в кварталите на мизерията и лекува болни?* (Dimov, 1969, s. 110) ~ *Klame ten, čo každý deň chodí do štvrtí chudoby* (Dimov, 1976, s. 107) = *každý deň ide do štvrtí chudoby*.

Napriek vysokej miere synonymie slovíes *ísť* a *kráčať* existujú v ich použití isté rozdiely. V nasledujúcich príkladoch možno *kráčať* bez váhania nahradiť pomocou *ísť*: *Вървеше малко прегърбен, със свити на гърдите ръце, които продължаваха да стискат молитвеника* (Dimov, 1969, s. 164) ~ *Kráčal (= šiel) trocha prihrbený s rukami založenými na prsiach – neprestával v nich zvierat' modlitebník* (Dimov, 1976, s. 156-157); *Десетина секунди те вървяха, без да приказват: отците забъркани, Фани – със затаен дъх, Лесли – иронично усмихнат* (Dimov, 1969, s. 127) ~ *Chvíľu kráčali (= šli) bez slova: otcovia v rozpakoch, Fanny so zatajeným dychom, Leslie – s ironickým úsmevom* (Dimov, 1976, s. 123).

Vo vete *Той вървеше леко и плавно, сякаш босите му крака не стъпваха върху червената пътека, а ходеха по въздуха* (Stanev, 1974b, s. 38), ktorú prekladateľ preložil ako *Šiel ľahko a plavne, akoby bosé nohy nestúpali po červenom koberci, ale vznášali sa vo vzduchu* (Stanev, 1974b, s. 39), možno v slovenskom preklade použiť slovesá *kráčať* a *chodiť*. Naproti tomu vo vete *Povedz mi, aby odišiel* (Talev, 1976, s. 18), zodpovedajúcej vete *Ти ми кажи да си върви* v bulharskom origináli (Talev, 1967, s. 224), ktorú možno upraviť na *Povedz mi, aby šiel (preč)*, nemožno použiť tvar slovesa *kráčať* ani *chodiť*. Z vyššie uvedených príkladov vyplýva, že sloveso *kráčať* na rozdiel od slovesa *ísť* vyjadruje pohyb, ktorý v sebe zahŕňa členenie na menšie úseky (kroky) a nemôže vyjadriť celistvosť deja, pohybu.

Výrazom blízkosti sloviess *ísť* a *chodiť* je i fakt, že majú spoločný imperatívny tvar *chod' (chod'te)*. Oproti bulharskému *Върви ми дай очилата* či *Върви ми налеј вода* môže v spojení so slovesom *priniesť* tvar *chod'* zastúpiť aj toto sloveso: *Chod' mi po vodu, po okuliare ...* a pod. V takýchto konštrukciách, i v spojení tvaru *chod'* s ďalšími slovesami, ako napr. *chod' si ľahnúť, chod' urobiť večeru ...* – tento imperatívny tvar neobsahuje žiadnu z identifikačných sém slovesa *chodiť* (vlastnosť pohybu, pravidelnosť, nezacielenosť) a zachováva význam pohybu blízky slovesu *ísť*. Ani v konštrukciách typu *Chod' mi po vodu* s významom „prines” nie je tento imperatívny tvar zbavený semy pohyb, čo možno dokumentovať faktom, že konštrukciu *Chod' mi po vodu, po okuliare ...* a pod. nemožno použiť, ak je predmet položený v bezprostrednej blízkosti hovoriaceho (napr. v tej istej izbe). Na rozdiel od bulharského *Върви ми дай очилата* použitie tvaru *chod'* predpokladá fázu pohybu (s významom tvoreným sémami „pohybovať sa,” „robením krokov,” „po povrchu”) bez redukcie základných sém slovesa *ísť*.

Bulh. *бягам ~ тичам*

Sémy 1. „pohybovať sa,” 2. „pomocou nôh,” 3. „po povrchu,” 4. „intenzívne,” ktoré charakterizujú bulharský slovesný pár *бягам ~ тичам*, spájajú slovenské slovesá *behať, bežať* a *utekať* (dok. *utiecť*).

Z vývinového hľadiska sú svojim praslovanským pôvodom späté slovesá *behať/bežať ~ бягам* (psl. koreň **beg-*) a slovesá *utekať ~ тичам* (psl. koreň **tek-*).

Séma „pomocou nôh,” ktorá zužuje použitie páru bulharských sloviess (spájajú sa len so životnými substantívami), je pri slovenských slovesách *behať, bežať* a *utekať* neutralizovateľná, takže na rozdiel od bulharských *бягам ~ тичам* môžu menované slovenské slovesá vyjadrovať dej, ktorých podmetom sú neživé predmety: *oblaky bežia; pero behá po papieri; očko na pančuche uteká*. Preto možno predovšetkým slovesá *behať, bežať* použiť i v súvislosti s mechanizmami (*motor beží naprázdno, auto behá*), pričom vo význame slovesa *behať* je v tomto kontexte realizovaná séma „vlastnosť, schopnosť pohybu,” ktorá je pre toto sloveso špecifická (porov. tiež: *chlapec už behá, pacient už behá na vlastných nohách*).

Séma, ktorá je špecifická pre prvý význam slovesa *бягам* „pri prenasledovaní, v nebezpečenstve,” je prítomná v prvom význame slovesa *utekať*: *He бегаи, не се плаши. Нищо, сине, нема по-голема сила от женската хубост* (Talev, 1967, s. 326) ~ *Neutekaj, neľakaj sa, Nija, dieťa, niet moci nad ženskú krásu* (Talev, 1976, s. 264); *Бяга от тебе като от дявола!* (Dimov, 1969, s. 152) ~ *Uteká pred tebou ako pred čertom!* (Dimov, 1976, s. 145). I v ďalších lexikalizovaných významoch slovesa *бягам* možno konštatovať zhodu so slovesom *utekať*. Rozdiely v preklade bulharského *бягам* vznikajú vtedy, ak moment „prenasledovania,” resp. „nebezpečenstva” či sémantický príznak „vyhýbať sa niečomu” (porov. 4. význam slovesa *бягам*) nie je aktualizovaný. V takom prípade sa bulharské *бягам* spravidla prekladá pomocou *behať* alebo *bežať*.

Príznak charakteristický pre sloveso *utekať (utiecť)* v jeho 1. význame (totožnom s 1. významom slovesa *бягам*) sa však nemusí aktualizovať. V konkrétnom kontexte preto *utekať* môže byť synonymné s *bežať*: *bež do obchodu kúpiť chlieb i utekaj do obchodu kúpiť chlieb*. Na druhej strane i sloveso *bežať* môže v konkrétnom kontexte získať príznak „pri prenasledovaní, v nebezpečenstve.” Porov.: *Bež odtiaľto! = utekaj odtiaľto!* čo rozširuje možnosti synonymie a zámenny sloviess *utekať* a *bežať*.

Zdá sa, že sémy „ísť niekam” + „za určitým cieľom” v kombinácii s príznakom „rýchlo” sú prienikom významov sloviess *utekať* a *bežať* (bulharské *бягам*); porov. možnosť zámenny v príkladoch:

Večer húkali sirény a vtedy občania utekali s taškami a s kufrikmi po strmých a temných uličkách k dvom tunelom pod mestom (Stanev, 1974a, s. 84) = *vtedy občania bežali*; *Kým som bežal k mestu, vyčítal som si, že som neveril v jestvovanie tohto krásneho a strašidelného sveta* (Stanev, 1974a, s. 88-89) = *kým som utekal*. Tento prienik treba rozšíriť i o základnú kombináciu sém (1. - 4.) slovíes *behať*, *bežať* a *utekať*: *Keď psi obklúčili jeleňa, čo od svitu do západu slnka bežal po zľadovatenom snehu pozdĺž Tiče, hľadal záchranu v hati pri rieke* (Stanev, 1974c, s. 10) = *čo od svitu do západu slnka utekal*; *Robinson! - volala Fanny, kým utekali. - Robinson!* (Dimov, 1976, s. 163) = *kým bežali*. Skutočnosť, že nemožno hovoriť o úplnej synonymii slovíes *bežať* ~ *utekať*, dokazuje o. i. asymetria slovesa *utekať* ~ *utiecť* vo význame synonymnom s *bežať* – v tomto prípade nemožno použiť dokonavý vid slovesa *utekať*. Podobne ako *bežať* je v tomto prípade sloveso *utekať* defektné z hľadiska dokonavosti/nedokonavosti.

Do protikladu „cielenosť, organizovanosť“ (*бягам*) / „voľnosť, chaotickosť, neangažovanosť z hľadiska smeru“ (*тичам*) v slovenčine vstupujú slovesá *behať*, *bežať* a *utekať* (dok. *utiecť*) nasledujúcim spôsobom: sémy „cielenosť, organizovanosť“ sú prítomné vo význame slovíes *bežať* a *utekať*: *Вечер сирените завиваха и тогава гражданите бягаха с чанти и куфарчета по стръмните и тъмни улички към двата тунела под града* (Stanev, 1976, s. 287) ~ *Večer húkali sirény a vtedy občania utekali s taškami a s kufrikmi po strmých a temných uličkách k dvom tunelom pod mestom* (Stanev, 1974a, s. 84) = *bežali*; *Докаато тичах към града, разкайвах се, че не съм вярвал в съществуването на този прекрасен и ужасяващ свят* (Stanev, 1976, s. 292) ~ *Kým som bežal k mestu, vyčítal som si, že som neveril v jestvovanie tohto krásneho a strašidelného sveta* (Stanev, 1974a, s. 88-89) = *utekal*. Séma „chaotickosť, neangažovanosť z hľadiska smeru,” resp. i príznak „opakovanosť deja” charakterizuje slovenské sloveso *behať*: *Болните бяха изскочили от палатките си, тичаха в паника по всички посоки и навярно се бяха разбягали вече в околността, за да разнесат епидемията* (Dimov, 1969, s. 182) ~ *Chorí povyskakovali z postelí, behali v panike hore-dolu a pravdepodobne sa už aj rozutekali po okolí, roznášať epidémiu* (Dimov, 1976, s. 174); *... и във всички гостилници изморените прислужници, непривикнали на толкова работа, тичаха с мъка между масите* (Stanev, 1976, s. 287) ~ *... a v každom hostinci unavení čašníci, nezvyknutí na tolko práce, s námahou pobehovali medzi stolmi* (Stanev, 1974a, s. 84) = *behali medzi stolmi*.

Bulh. *летя* ~ *хвърча*

Prekladom bulharských slovíes *летя* a *хвърча* sú slovenské verbá *letieť*, *lietať* so spoločnými príznakmi 1. „pohybovať sa,” 2. „vo vzduchu,” 3. „intenzívne.” Na rozdiel od dvojíc *ísť* ~ *chodiť*, *bežať* ~ *behať* je sémantický príznak „trvalej vlastnosti, schopnosti deja (pohybu)” prítomný vo význame obidvoch slovenských slovíes: *vtáky, lietadlá letia* ~ *vtáky, lietadlá lietajú*. Ako demonštrujú i uvedené príklady, podobne ako v bulharčine je tento príznak realizovateľný v spojení so živou bytosťou i s neživým predmetom.

Špecifickými pre sloveso *lietať* sú príznaky „opakovanosti deja,” „neorganizovanosti,” resp. „nezacielenosti” pohybu. Práve spoločný príznak „trvalej vlastnosti, schopnosti deja (pohybu)” je základom, ktorá dovoľuje nivelizovať tieto príznaky a vytvára priestor pre vysokú mieru synonymie slovíes *letieť* a *lietať* (podobne je to v bulharskom jazyku), napr. možná zámena slovíes *letieť* a *lietať*: *... или пък изпитваше само приятното дифузно усещане, че лети в пространството като ефирен дух* (Dimov, 1969, s. 63) ~ *... alebo mala celkový príjemný pocit, že letí priestorom ako duch éteru* (Dimov, 1976, s. 63) = *že lieta priestorom*; *Проклетите птици летяха високо и се пазеха* (Stanev, 1974b, s. 20) ~ *Tie prekliate vtáky lietali vysoko, boli ostražité* (Stanev, 1974c, s. 23) = *vtáky leteli vysoko*; *Божана е до рамото му, върви или лети след него, иска да му помогне, но тя е като въздух* (Talev, 1967, s. 437) ~ *Božana je pri ňom, ide alebo letí za ním, chce mu pomôcť, ale je ako vzduch* (Talev, 1976, s. 354) = *lieta za ním*.

Medzi slovenskými slovesami *behať*, *bežať*, *utekať* vzniká čiastočná synonymia (zvyčajne v určitom kontexte spájajúca dve zo slovíes), ktorá však nevedie k dominancii jedného zo slovíes porovnateľnej so stavom v bulharskom jazyku.

Slovesá *ísť, letieť, bežať (utekať)* môžu mať tiež časový význam, ktorý nie je prítomný v sémantickej štruktúre slovíes *chodiť, behať, lietať*. Tento fakt svedčí o špecifickom charaktere pohybu, ktorý uvedené slovesá vyjadrujú – ide o pohyb jednoduchý, rovnomerný a plynulý. Je to zároveň najmenej príznakové vyjadrenie sémy „pohyb,” aké môžeme v súbore slovíes s týmto sémantickým príznakom nájsť.

LITERATÚRA

- BLANÁR, V.: Porovnávanie lexikálno-sémantických systémov v príbuzných jazykoch. In: *Československá slavistika*, red. J. Petr. Praha : Academia 1988, s. 77-88.
- BLANÁR, V.: Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska. Bratislava : SAV 1993.
- DOLNÍK, J.: Súčasná sémaziológia a výklad lexikálneho významu. In: *Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov*. Bratislava : JÚLEŠ SAV 1990, s. 44-54. (Dolník 1990a)
- DOLNÍK, J.: Tri prístupy vo výklade lexikálneho významu. In: *Slovenská reč*, 1990, roč. 55, s. 74-86. (Dolník, 1990b)
- FILIPEC, J.: Úkoly vyplývajúce z konfrontácie slovní zásoby dvou jazykmi. In: *Obsach a forma v slovnej zásobe*, red J. Kačala. Bratislava JÚLEŠ SAV, s. 260-262.
- FILIPEC, J.: Problematika konfrontácie v lexikálnej zásobe. In: *Slovo a slovesnosť*, 1985, roč. 46, s. 210-214.
- FILIPEC, J.: Konfrontácia a typologie. In: *Jazykovedný časopis*, 1986, roč. 37, s. 21-28.
- ГАК, В. Г.: *Сопоставительная лексикология*. Москва 1977.
- ГЕОРГИЕВ, С.: *Българска семасиология*. Велико Търново 1993.
- GRIGORJANOVÁ, T.: *Význam slova v kontexte a v konotáci*. Bratislava 1995.
- НОВИКОВ, Л. А.: *Семантика русского языка*. Москва 1982.
- ONDRUS, P. – НОРЕСЬКÝ, J. – FURDIK, J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk*. Lexikológia. Bratislava 1980.
- УФИМЦЕВА, А. А.: *Типы словесных знаков*. Москва 1974.

EXCERPOVANÁ ITERATÚRA

- ДИМОВ, Д.: *Осъдени души*. София 1969.
- DIMOV, D.: *Odsúdené duše*. Bratislava 1976.
- STANEV, E.: *Zloděj broskví*. Bratislava 1974. (Stanev, 1974a)
- СТАНЕВ, Е.: *Легенда за Сибин, Преславския княз*. Пловдив 1974. (Stanev, 1974b)
- STANEV, E.: *Legenda o Sibirinovi*. Bratislava 1974. (Stanev, 1974c)
- СТАНЕВ, Е.: *Крадецът на праскови. В: Избрани повести и разкази*. София 1976, s. 287-337.
- ТАЛЕВ, Д.: *Железният светилник*. София 1967.
- ТАЛЕВ, D.: *Železný svietnik*. Bratislava 1976.

POUŽITÉ SLOVNÍKY

- Slovensko-bulharský slovník. Словашко-български речник*. София 1970.
- Krátký slovník slovenského jazyka*. 3. vydanie. Bratislava 1997.
- Речник на българския език*. Том I-VIII. София 1977 – 1998.
- Български тълковен речник*. 4. изд. София 1997.

Lexikálno-sémantické paralely a odlišnosti základných slovenských a bulharských slovíes pohybu

Nadka Nikolova, Martina Čeripková

Благодарение на сравняването на определен кръг лексика в сродни езици става възможно по-дълбочинното и по-детайлното описание на значенията и дистрибуцията ѝ. Настоящото изследване е опит за подобно сравнение на синонимите *вървя ~ ходя, тичам ~ бягам* и *хвърча ~ летя* със словашките им адекватни. При сравнението се използва комплексен метод, като се акцентира върху значението на контекста. В изводите се достига до констатации, обогатяващи речниковото тълкуване на посочените глаголи за движение и облекчаващи превода от български на словашки език и обратното.

PETER ŽEŇUCH

Nálezy cyrilských rukopisných pamiatok na východnom Slovensku II. Opisy zachovaných cyrilských rukopisných kníh, hramotárov, spevníkov paraliturgických piesní a ich fragmentov

ŽEŇUCH, P.: The Cyrillic Manuscripts Found in East Slovakia II. *Slavica Slovaca*, 38, 2003, No. 1, pp. 37-49. (Bratislava)

The present study represents a continuation of the overview of the East Slovak Cyrillic manuscripts found in East Slovakia. The entire overview is meant to provide description and characterization of the acquired fragments of song-books and of individual paraliturgical songs as well as *hramotars* (books of the deceased). This part is concerned with a handwritten book of Gospels from the 16th century as well as with Simeon Bilecký's book of sermons dating from 1702 – 1704.

Linguistics, Cyrillic Manuscripts, Paraliturgical Song, Linguistic Consciousness and its Application, East Slovakia, Description and Interpretation of Cyrillic Manuscripts

1. Baškovce (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Hlivištiach, Košický apoštolský exarchát)

V sakristii filiálneho chrámu v Baškovciach zasvätenom Nanebovstúpeniu Pána (farnosť Hlivište) je uložený rukopisný cyrilský *Evanjeliár* napísaný unciálnym písmom. Nazývame ho *Baškovský evanjeliár*. Evanjeliár je neodborne opravený a zošitý do jednej knihy formátu 275x195 mm. Niektoré listy evanjeliára sú poprehadzované. Kniha bola pravdepodobne zošívaná a opravovaná viackrát. Marginálne zápisy napísané inou rukou (napr. *прѣдї назѣ, зри на прѣ, чти тѣтъ* a pod.) svedčia o používaní tejto knihy viacerými kňazmi. Kniha je bez obalu, bez začiatku a konca. Obsahuje 281 papierových listov. Väčšina listov je v dobrom stave. Text je dobre čitateľný. Asi 10 – 15 % listov je čiastočne poškodených s natrhnutými alebo zašpinenými okrajmi. Zazltnutosť listov pravdepodobne spôsobilo vlhké prostredie.

Rukopis obsahuje úplný text prvých evanjelií (Matúš, Marek, Lukáš); nekompletné je evanjelium podľa Jána, končí sa na fol. 280^r veršom *Ѡъсѣ ѣлика ѣмаѣ дѣць; моа сѣ сѣго (зачало ѣд, 54. kapitola – podľa východného číslovania evanjelia).*

Rukopis charakterizujeme ako úhladné pravidelné ustavné písmo (unciály). Jednotlivé znaky sú prevažne štvorcové. Pozornosť upúta písmeno *Ѡ*, ktoré je zakončené oblúčikom tesne pod predchádzajúcim riadkom. Písmeno sa v tomto rukopise zvyčajne nachádza na konci riadka. V riadku sa používa iba písmeno *оу*, čo odkazuje na starší originál. Pri písмене *Ѡ* treba poukázať na to, že horná vodorovná čiara je dlhšia ako oblúčik písmena. Platí to aj pre cyrilskú grafému *ѣ*, ktorej horná čiara presahuje bruško písmena. Vertikálna časť písmena často presahuje nad horný riadok. Graféma sa často vyskytuje na mieste jotovaného *ѧ* (*ѣко, всѣ [vs³a], дѧ вждѣ вѣлѣ тѣвоа*) a tiež namiesto grafémy *ѣ*, porov.: *прѣвѣнѣць* (namiesto *первѣнѣць*), *вѣ чрѣвѣ* (namiesto *вѣ чрѣвѣ*) a pod. Písmeno *г* je dosť široké a jeho vertikálna časť je čiastočne zhrbená. Horizontálna čiara tejto grafémy sa natáhuje značne doprava, čím sa písmeno rozširuje. Písmeno *ѣ* je zvyčajne veľmi úzke s rovnako dlhými háčikmi a s drobným jazýčkom v strede litery. Graféma *ж* je napísaná troma ťahmi, ako keď sa píše latinská graféma *x* tak, že sa trocha rozťahne a stredom litery sa vedie vertikálna os, ktorá však nepresahuje horný okraj spojnice. Pripomína preto grafému *ж*, no je bez vodorovnej čiarky hore na písmene. V skratkových slovách sa graféma *ж* píše dvoma ťahmi tak, že pisár ju napíše ako naopak otočené grécke písmeno *α* a miestom spojenia slučky prechádza zvislá čiariočka.

* PhDr. Peter Žeňuch, CSc., Slavistický kabinet SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

Ako písmeno **з** pisár používa grafému **з**, ktorej dolný chvostík často siaha až pod spodnú linajku, pričom horná časť písmena je asi päťkrát kratšia ako jej dolná časť. Chvostík tejto grafémy je zohnutý zvisle k dolnému riadku. Písmeno **м** je napísané ako dve vedľa seba stojace spojené cyrilské písmená **л**. V písmene **н** vidieť badateľný sklon spojovacej vertikálnej čiary. Písmeno **р** je oválne s jemnou zvislou čiarou pod dolný riadok v ľavom stĺpci. Písmeno **с** je také úzke ako písmeno **е**; ponáša sa naň svojím tvarom i veľkosťou. Graféma **т** je nepravidelne rozložená. Horizontálna čiara tohto písmena je posunutá doprava, a tak sa vertikálna čiara s horizontálnou čiarou nespája v strede, ale mierne vľavo, asi v jednej tretine horizontálnej čiary. Pri hornom indexe **т** sa pod vodorovnú čiaročku pripájajú tri menšie rovnako dlhé zvislé čiarky. V texte sa vyskytujú obidve grafémy zastupujúce hlásku **о** (**о**, **ω**). Cyrilské písmená, ktoré siahajú pod dolnú linajku (**ц**, **џ**), majú vertikálne čiaročky veľmi tenké a predĺžené, čo však neplatí o písmene **д**, ktorého dolné čiaročky (resp. nožičky) sú výraznejšie a nie sú také dlhé ako pri písmenách **ц** a **џ**. Pod dolnú linajku výrazne presahuje aj písmeno **х**. Predná dolná nožička tohto písmena je tenšia v porovnaní so zadnou nožičkou písmena. Zvyčajne je taká dlhá, že siaha až k písmenám v ďalšom riadku. V texte evanjeliára sa používajú aj znaky pre nosové hlásky **ж**, **а** na pôvodných miestach nosoviek (napr.: **и видѣша дѣтроуча съ мариѣж мѣтериѣ ж ерѣ, и паше поклѣнишиѣ ж ѣмоуѣ**). Špecifikom rukopisu je aj používanie prízvukovaného znaku **ѣ** na mieste dnešnej hlásky **о** alebo **е**, napr.: **Ѡврѣгж, сѣтникѣ** a pod. Jotované grafémy **ѡ**, **к**, **ѣ** sa nepoužívajú.

Rukopis obsahuje 4 listy, ktoré sú bohato ozdobené pestrofarebými prírodnými motívmi renesančného charakteru. Ide o zobrazenia listov a kvetín. Nad záhlaviami evanjelií vyrastajú zo stoniek týchto prírodných motívov pravidelné geometrické útvary a ornamente uzatvorené v obdĺžnikovom obrazení. Takéto motívy sa nachádzajú na stranách so vstupnými evanjeliiovými textami (fol. 14^r, 99^r, 154^r a 238^r).

Záhlavia jednotlivých evanjeliiových textov sú napísané zlatými literami. Zlatá farba sa však ošúchala, svoju farbu stratili aj bohato zdobené renesančné ornamente na úvodných listoch k evanjeliám. Z tzv. *Baškovského evanjeliára* chýba niekoľko listov, ktoré boli z knihy odrezané pravdepodobne po zošití a opravách. Chýbajúce listy boli bohato ozdobené maľbami alebo bilickými výjavmi, o čom svedčia ich pozostatky vo väzbe knihy. O ilustráciách v tetraevanjeliu svedčí aj to, že z evanjeliára nechýbajú texty evanjelií okrem jeho záverečnej časti, na čo sme už vyššie poukázali. Aj na základe zachovanej ornamentovej výzdoby možno *Baškovský evanjeliár* pokladať za cenné výtvarné dielo. Výtvarný a umelecký charakter dopĺňajú ozdobené iniciály, ktoré presahujú šesť až sedem riadkov písaného textu. (Kompletnú jazykovú interpretáciu pamiatky prinesieme v samostanej štúdií.)

2. Pakostov (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Pakostove, Prešovské biskupstvo)

Rukopisná knižka poučení bola napísaná na prelome 17. a 18. storočia. Dnes je vo vlastníctve titulárneho arcidekana o. Štefana Hupceja, ktorý bol v čase našej návštevy v roku 2000 správcom farnosti Pakostov. Kniha je neodborne zošitá. Je v zlom stave, rozpadnutá, bez väzby. Chýbajú úvodné a záverečné listy. Formát knihy je 100 x 159 mm. Obsahuje 167 zošitých a 15 vypadnutých listov, ktoré sú voľne priložené ku knihe. Kniha je napísaná jednou rukou. Rukopis je dobre čitateľný; knižka je napísaná čiernym, dnes už vyblednutým atramentom. Nadpisy, citáty z Písma a odkazy na rozličné spisy a vtedajšiu kazuistickú literatúru sú napísané červeným atramentom. Niektoré nadpisy sú napísané ustavným písmom. V rukopise sa nachádzajú dve insitné kresby. Na fol. 42^r sa nachádza ilustrácia korunovácie, na ktorej Kristus oblečený v biskupskom rúchu kladie korunu večného života na hlavu veriacemu človekovi. Kristovi pritom posluhuje archanjel Michal, ktorý je vodcom nebeských vojsk. Archanjel Michal v pravej ruke drží vytasený meč a v ľavej puzdro od meča (pošvu). V pravej časti obrázka sa nachádzajú zhromaždení čakatelia nebeskej koruny. Práve tento motív je ústrednou témou poučenia, ktoré sa nachádza pod obrázkom. Ďalšia ilustrácia je na fol. 163^r, na ktorej je zobrazená Bohorodička v pozícii oranty. Po obidvoch stranách Bohorodičky sú zobrazení svätí muži: stavec Doro-tej a jeho žiak Dosifej.

Na fol. 3^r sa nachádza zápis tohto znenia: **люби читати, дѣже оучити**. Súbor poučení prepísal kňaz Bilecký, o čom svedčia jeho signifikantné zápisy na fol. 38^r (**писа ѣ дрѣгѣ книзѣ. оу весь до коньца чти влюбленіе іереі сѣмѣ писавѣ**); na fol. 112^v sú dve marginálne poznámky z roku 1702 a 1704 (**іереі сѣменѣ. лѣта 1702 оу рѣмезей пѣ; ѣрмезей пѣ сѣмѣ Бѣлѣцкіи родіи писѣ 1704: 1704**).

Podľa týchto marginálnych zápisov kniha vznikla v rokoch 1702 – 1704. Lokalitu vzniku nemožno presne určiť, hoci je udaný aj miestopisný názov pri funkcii Simeona Bileckého: *ουρμεζεΐ ποι* (*urmezský kňaz*). V Mukačevskej eparchii, ktorá spravovala gréckokatolíkov v celom severovýchodnom Uhorsku okrem Sedmohradska, sú známe najmenej tri farnosti s miestnym názvom *ουρμεζεΐ* (*urmezej*). Ide o tieto lokality: *Ůrmezŏ*, dnešné Русское Поле na Zakarpatskej Ukrajine, *Ŏrmezŏ*, dnes Mezŏladány v Maďarsku a *Ŏrmezŏ*, dnes Strážske na východnom Slovensku.

Treba upozorniť na to, že rukopis obsahuje nielen poučenia a kázne, ale aj state namierené proti katolíckej cirkvi. Vidno, že autor tohto spisu čerpal z tzv. polemickej spisby. Rukopis nie je pôvodným dielom kňaza Bileckého, ale je to odpis z dvoch kníh, ktoré si požičal. Prvá časť rukopisu od fol. 1^r po fol. 38^r je odpis z jednej knihy a od fol. 38^r do konca je odpis z druhej knihy. Nepodarilo sa nám však zistiť, ktoré knihy Simeon Bileckij používal. Treba však zdôrazniť, že na východné Slovensko sa dostalo mnoho tlačených kníh spoza Karpát, najmä z Haliče, Moldavska, Sedmohradska, Bulharska a Carihradu. Hoci sa dovážali najmä knihy Svätého písma a katechizmy, prenikali k nám aj mnohé knihy kázni a rozličné polemické spisy namierené proti katolíckej cirkvi a gréckokatolíkom. Na ilustráciu uvedieme citát z poučenia na fol. 45^v – 46^r: **ЛѢЛѢЮ РЖЖѢЮ (sic) НАЗЫВАЕ ЦѢКЪ СЛ ѢТАА ВОСТОДНАА, ТЕРНІЕМЪ НАЗЫВАЮ СЛ ЖЫДЫ, ПОГАНЕ, ВЪДОСТЫ ОУНѢАТЫ, ГЕРЕТЫКЫ, И ВЪСѢ ЛЮДЕ НЕВѢРНЫѢ, ВЪ АКТЪ ТЕРНЪ ЛѢЛѢЮ КОЛЕТЪ И ШКОДИ ѢИ, ТАКЪ ѡННІ ЦЕРКВИ ѢТОИ ШКОДИА, ПРЕСЛѢДЮЧИ ѢИ.** Tlačené knihy boli veľmi drahé, preto sa prepisovali. Na spisbu, ktorá prichádzala spoza Karpát a bola namierená proti katolíkom, bola nariadená prísna cenzúra. Svedčí o tom okružný list z roku 1742 od mukačevského biskupa Gabriela Blažovského, ktorý sa takto snažil vyhnúť šíreniu polemických spisov neprajníkov únie namierených proti rímskej cirkvi a jej náuke.

Jazyk pamiatky je haličsko-ukrajinský s mnohými poľskými prvkami, čo svedčí o tom, že pôvodina nevznikla na východnom Slovensku. Jazyk poučení je veľmi zaujímavý, lebo na niektorých miestach pisár zapisuje nosové hlásky (**ж, ѡж**) a jerové hlásky s prízvukom (**ѣ**). Treba však povedať, že nosové hlásky sa v celom súbore textov vyskytli iba na niektorých miestach, resp. boli zamenené príslušnými hláskami haličsko-ukrajinskej redakcie, hoci ani v tomto prípade nemožno hovoriť o ich dôslednom zapisovaní. Simeon Bileckij písal text poučenia v takej redakcii, akú poznal a používal. Jazyk tohto i ostatných poučení je veľmi zastaraný. Nečudo, že ani sám autor nerozumel všetkému, čo prepisoval, preto niektoré nezrozumiteľné slová vysvetľoval alebo dopisoval celé pasáže vlastným textom. Jazyk týchto častí je silne poznačený lemkovskými jazykovými prvkami. Ak predpokladáme, že prepis mohol vzniknúť na východnom Slovensku, žiada sa pripomenúť vizitáciu biskupa M. M. Olšavského z polovice 18. storočia zo Strážskeho (*Ŏrmezŏ*). Uvádza sa v nej, že veriaci nerozumeli kázňam miestneho kňaza, keď im kázne čítal z nejakej knihy. Išlo pravdepodobne o túto knihu, lebo vo vizitačnom protokole je zápis o tom, že farár okrem bohoslužobných kníh má k dispozícii iba jednu knihu morálnej kazuistiky.¹

Obsah pamiatky:

fol. 1 ^r – 4 ^r :	Poučenie bez začiatku. Obsahom tejto časti sú úvahy o rozdielnosti medzi veriacimi a neveriacimi ľuďmi.
fol. 4 ^r – 6 ^v :	ЗНАКЪ ѡ ПОХОЖЕНІѢ ѢТГО АХА. ВЪРОЗЪМНИА.
fol. 7 ^r – 7 ^v :	СЛОВО ѡ ПАТЕРНИКА, ТАКО ПОСЛУШАНИЕ ВОЛЕ Ѣ ПОСНАГО И ПЪСТІНАГО ТРЪДА
fol. 8 ^r – 9 ^v :	СЛОВО ѡ МЛТНИИ. И ѡ КАМЕНИ ІЖЕ ѡ РИЗЪ АДРОНОВИХЪ ЕГО^ѡ ЧЛКЪ ПРИНЕСЕ И ІЕРЕИВНИ КО ІЕРЕШ ѡВРѢТЕ.
fol. 10 ^r – 11 ^v :	СЛОВО ѡ КЛЕВѢТАНѢ^ѡ.
fol. 12 ^r – 12 ^v :	БЕСѢ^ѡ ЛІ: ПОУЧЕНІЕ ХРІТАНО
fol. 13 ^r – 14 ^r :	БЕСѢ^ѡ МАКАРІА. ЛІ КЪ.
fol. 14 ^v – 16 ^v :	СЛОВО НА ОУМЕРШИИ. (bez konca)
fol. 16 ^r – 18 ^v :	ПОУНІЕ ѢТГО ГРИГОРІА ѡ ГНѢВѢ.
fol. 18 ^r – 20 ^v :	СЛОВО ІВАНА ЗЛОУСТІНА. НЕПОДОВАЕ ШЧАЩОМЪ ТАКО ТВОРИТИ ІМЖЕ ШЧИТЬ МА^ѡ [...]
fol. 21 ^r – 25 ^r :	СЛОВО ѢТГО НАШЕГО ІНОКѢТІА ѡ СМІРЕНІИ.

¹ Rozгі o tom Гаджега, В.: Додатки до исторіѣ русинѡв и руских церквей в був. жупѣ Земплинской. In: *Науковий зборник тов. Просвѣта*. 1935, роѣ. 11, s. 79.

- fol. 25^v – 26^v: **Слово в созоме ...** (Začiatok ďalšieho poučenia. Červený atrament je veľmi vyblednutý, je ťažko čitateľný.)
- fol. 26^v – 29^v: **Патерикъ во (sic) житїи сѣтого ѿвана млѣтвого.**
- fol. 30^v – 30^v: **Патерикъ ѿи и ѿи.**
- fol. 31^v – 38^v: **Поучѣнїа в ѿверженїи свѣта сего.**
- fol. 38^v – 40^v: **Чѣдо ѿ: Никола.**
- fol. 40^v: **Одказы на втедаjšiu литературу**
- fol. 41^v – 41^v: **На Ѹспенїе сисола ѿца.**
- fol. 42^v – 47^v: **Пouчenie je bez záhavia. Pravdepodobne ho Simeon Bileckij napísal sám, o čom svedčí aj jazyk tejto kázne. Na ilustráciu uvádzame časť textu poučenia. Lexikálne prvky zo slovnej zásoby autora podčiarkujeme: Гды кого корѹнѹють на кролеѣство земное даю емѹ во рѹкы золотое ѿблѹко, которое значитѹ свѣтъ, во кролеве свѣтѣ владнѹтъ, сѣдѹтъ ѿзыкѹ и ѿвладаѹтъ лѹдми. ... Кеметоѹ кроль шоцкїи гды забилъ сына Фенеѿъ; ѿна мѣстѣный вѣра оѹчинила которы во рѹцѣ держалъ ѿблоко золотое перлами прихздобленое, а кто колвекъ тего ѿблока доткнѹлъ сѹ, зараѣ з негв вылѣтали стрѣлы, и ѿго забилѹ. Кеметоѹ того вѣдаючи доткнѹлъ сѹ того ѿблока, и зараѣ з него стрѣла вылетѣла, и кемѣта забилѹ, и таѣ сѹ фенеѿла - смерти сына своего на кѣметоѹ кролеѣ шоцкимъ помѣстила и свѣтъ може сѹ ѿблокоѹ назвати Фенеѿлѣныѹ, во свѣтъ з верхѹ здовнѣ сѹ перлами, золотоѹ, срѣброѹ, достѹткѹми, гонорѹми.**
- fol. 48^v – 56^v: **Na hornej marginácii je poznámka, že táto časť je prepísaná z Dorotejovej knihy od strany 125: дороѹ книга. Лї: рѣе. В еже несоставлати свое разѹѹ.**
- fol. 56^v – 57^v: **В еже несѹднѹти. Лї: рѣг. Писѹ нндѣ. В еже Ѹкарати себе а не влїѹнаго своего. поѹѣ. ѣ. Лї: рѣг.**
- fol. 58^v – 67^v: **Маргаритѹ и ѿ Ѹмленїи и слезѹ слово ѿи. Лї: рѣз.**
- fol. 67^v – 73^v: **Лї: рѣг. В сло помнѣнїи поѣ и.**
- fol. 74^v – 81^v: **Тогожде: ѿ ЛЖИ поѹѣ девѹтѹе: (medzi fol. 77v-78r chýba niekoľko listov)**
- fol. 81^v – 89^v: **Тогоѹ В еже сѹ разжмѣ ис тревенїе шествовати. вѹ пѣ воѹ. Поѹчѣ ѿ.**
- fol. 89^v – 99^v: **ТОГОЖДЕ В еже тцѹтѣ сѹ скорѣе: ѿрѣзовѹти страстїи, прѣжде дѹже нѣвѣык-немѹ слѣ вниѹ дшею. Поѹѣ. ѿ:**
- fol. 99^v – 107^v: **ТОГОЖДЕ В страстѣ вѣдоушеѹ моуки и ѿко подоваѣ хотѹщемѹ ѿпѣтсѹ, никонлїѹ без печали вѣти ѿ своеѹ ѿсенїе: Поѹчѣнїе ѿи: (bez konca: ... приходѹ птица и восхнѹцїѹ тѹ и погнѣваѣ и повнегда сокрїти тѹ ожидати)**
- fol. 108^v – 110^v: **(Poučenie je bez začiatku a konca.) ... же восхнѹщей пакн в землю оѹдарѣ много разѹ... / / ... пойднѹж до книжнаго читанїа знайдеѹ ѿко что сѹ порѹчнѣ: Гѣѹ Бѣѹ нѣшемѹ: и сѣтыѹ ѿго.**
- fol. 110^v – 112^v: **Чѣдо ѿ Николаѹ. Книги на сѹ свѣткѹ.**
- fol. 113^v – 115^v: **Кнїи сѣтый патрїѹ. Рѹдѣлѹ ѿ. на чистецѹ: рѣ. ѿсаѹ. глѹ ѣ.**
- fol. 115^v – 121^v: **Причина чистѹѹ ѿ**
- fol. 121^v – 131^v: **В еже безсмѹщенїѹ, и влѣгнѣ терпѣти искоушенїѹ. Поѹѣ. ѿ:**
- fol. 131^v – 136^v: **В сѣты постѣѹхѹ. Поѹѣ. ѿи:**
- fol. 137^v – 140^v: **Нѹставннѹ и Ѹчїнцѣѹ ѿереѹ и парѹхїанѹ Кѹко подоваѣ наставлати братїю и кѹко наставннѹ повннѹватисѹ. Поѹѣнїи ѣи:**
- fol. 141^v – 142^v: **Посланїе ко братѹ, вѹпроснѹш ѿго ѿ нечѹствїи дѣша. И ѿ нѣзсѹакновенїи лѹбѹе. Поѹѣ. двндесѹ третее.**
- fol. 142^v – 143^v: **Ко братѹ оѹтѣснаемѹ ѿ напасти. Посланїе вѹторое.**
- fol. 143^v: **Ко братѹ вѹпадшѹ во долгѹ болезнїи и преткнѹвенїѹ различна. – сѹрах глѹ. ѿ:**
- fol. 143^v – 145^v: **Ко братѹ во напасти сѹщѹ. Посланїе дѹ**
- fol. 145^v – 146^v: **Ко немошнѣнїш нѣкоемѹ братѹ прнѣмшѹ различнаѹ помышленїѹ, в Ѹстроѹюцѹ ѿдѹ ѿже на потрѣвѹ ѿго.**
- fol. 146^v – 153^v: **Тѹкованїе реченїи сѣтого Грїгорїѹ. Пѣвѹемѹхѹ на сѣтыѹ мѣчнннѹ Поѹѣ. кѹ: (chýba niekoľko listov medzi fol. 149 – 150, 150 – 151)**
- fol. 154^v – 158^v: **На сѣтого Нїколы. Поѹчѣнїе. Бесѣѣ ѿ. Ко Ѹѣ ѿ. Глѹ ѿ. Зѹѣ. сѣдѹ. сѣдѹ. Лї вѣрчн. (Poučenie bez konca: Почалїи прнѣвгати и сѣтомѹ Нїколѣ:)**

- fol. 159^r – 159^v: Poučenie sv. Makarija podľa poznámky na hornej marginálii na fol. 159^v: **Бесѣда мѣ Макарѣ. ... Гды Хѣ выгнаѣ нѣз члѣка злого дѣха: нѣ пытаѣ ѣго. іакоѣ нѣма ѣмѣ. Повѣдаѣ злыи дѣх. Лѣгѣиѣ нѣма мнѣ, іакоѣ мнозы ѣсмы. // ...іакоже дыма множество ѣ въ ѣдинѣ домѣ, тако ѣ нѣ грѣхъ со сквѣнѣма помышленіи, свѣиѣи сидаѣи и точаѣи въ помылѣ сѣчнѣи. И вѣконѣное множество вѣсѣвъ.**
- fol. 160^r – 161^v: Poučenie bez začiatku a konca. ...**Уалѣ. б. Азъ же поставленѣ ѣсмъ царь ѣ него, а поставленѣ естѣ Кролѣ него... // ...Проклатый сей глагѣ нѣ сквѣнѣи ѣ діавола члѣкоѣца вовеѣ сѣ. Ци може мовитъ мой свѣ, мое нѣво мое слѣнце. всѣхъ нѣ вещьма сотвориѣ ѣ бѣтъ.**
- fol. 162^r – 164^r: **У Блаженѣ ѣци Досѣѣи, ѣчнѣ сѣтѣ ѣвѣи Дѣроѣѣ.**
- fol. 164^v – 167^v: **Слоѣ ѣ лѣмѣника ѣ дѣроѣѣи: Poučenie je bez konca: И свѣжаѣтъ ѣ ѣ ѣ помрачѣнѣа покровѣ страстей причѣщенѣ дѣа сѣтаго. И мыслѣнаѣ чюства ѣл просвѣщаѣтъ бѣжества.**

Aj na vypadnutých listoch, ktoré označujeme ako L_1 – L_15, sa nachádzajú fragmenty poučení.

Na listoch L_3 a L_1 v tomto poradí je napísané poučenie o Lazárovej sobote. Svedčí o tom marginálny zápis na hornom okraji listu L_3r: **в соуѣдѣ лазарѣѣѣ. Проуѣченѣ: В сѣвѣотоу сѣтаго нѣ правѣнаго Лазарѣа: ѣѣлѣ ѣ іѣѣна: Аѣи: ѣѣ. Слово і**

Na listoch L_4 a L_13 v tomto poradí je napísané poučenie starca Étera: **Слово ѣ послѣшанѣи.** Poučenie je bez konca: **Нѣ вѣдѣ вошѣе часѣ до чинѣна добрыѣ оѣчнѣнкѣѣ лѣво высмо хотѣлѣи, цѣо добрѣ чинитѣ, дѣл того теперѣ покѣи живѣмо на свѣтѣѣ, каѣтъ нѣ аѣлѣ Павелѣ Каѣатѣи нѣ дѣбрыи ѣчнѣи чинитѣи, мѣвѣчи: Сѣ нѣнѣ время благопри...**

Listy L_2, L_5, L_6, L_7, L_9, L_10, L_12, L_14, L_15 sú z knihy vypadnuté samostatne. List označovaný ako L_11 je dvojhárkom. List L_8 nepochádza z tejto knihy poučení. Na ňom je text prosebnej ekténie za zomretých pri slávení liturgie.

3. Ruská Kajňa (2000, Gréckokatolícky farský úrad v Pakostove, Prešovské biskupstvo)

Medzi tlačenými cyrilskými liturgickými knihami v chráme zasvätenom archanjelovi Michalovi v Ruskej Kajni boli uložené tri samostatné listy s paraliturgickými piesňami, ktoré podľa charakteru kurzívneho písma datujeme do prvej polovice 19. storočia. Pri datovaní piesní nam pomohol signifikantný zápis na liste L-2. Na tomto liste je uvedený rok 1846, čo pokladáme za časový údaj o zapísaní tejto paraliturgickej piesne. O dátume zápisov paraliturgických piesní nás informuje aj ďalší signifikantný zápis na liste L 3, kde je signovaný kantor Peter Maliňák a kde je aj dátum zápisu 1. 9. 1846. Listy, na ktorých sú napísané paraliturgické piesne, boli pravdepodobne vakátmi v nejakej bohoslužobnej knihe, ktorú kantor používal počas liturgií a bohoslužieb. Paraliturgické piesne sú napísané rovnakým rukopisom, čo nám umožňuje za autora týchto piesní pokladať už spomínaného kantora Petra Maliňáka.

Na liste, ktorý označujeme ako L-1, s rozmermi 181x312 mm, je kurzívnym písmom napísaná pieseň archanjelovi Michalovi. Kantor ju zapísal pravdepodobne preto, že bola aktuálna najmä v čase odpustových slávností chrámu, v ktorom sa paraliturgické piesne našli. Sviatok archanjela Michala pripadá podľa byzantského kalendára na 8. novembra.

- 1) Хвалѣмъ та всѣ згоднѣ зеранныи воеводе
Архангеле мѣханле чѣднѣи воиѣе страшнѣи
- 2) Ты всегда прѣ богомъ, стѣишъ со всѣмъ хоромъ,
Архангеле мѣханле чѣднѣи, вѣнне страшлѣиѣи
- 3) Сѣтъ еси трѣи кратнѣ саваѣфѣте царю небеснѣхъ
[и] земнѣхъ, вышнѣи господарю, а. м. ч. во.:

Ďalej už pokračujú zápisy v cyrilike iným rukopisom. Ide o zápisy staršieho dáta, ktoré však nemožno dobre prečítať; sú veľmi vyblednuté a nesúvisia so zápsmi paraliturgických piesní. V dolnej časti listu L-1 je rukopisná cyrilská poznámka napísaná treťou rukou (**Мѣлѣостѣвоѣ (sic) Гѣи ноѣе // вѣтакъ (sic) // Во вѣнне твоѣ Гѣи помнѣѣи**). Vznikla pravdepodobne niekedy v 19. storočí, keď ruská armáda prechádzala cez východné Slovensko.

Na liste, ktorý označujeme ako *L-2*, s rozmermi 181 x 312 mm, pokračuje pieseň venovaná archanjelovi Michalovi napísaná tou istou rukou kurzívnym písmom. Nezačína sa však štvrtou, ale piatou strofou. Nekorektný začiatok číslovania pokladáme za chybu pisára.

- 5) ЛѢщиперъ пікелный ѿз неба звержени тебе са лкаетъ
потъ ноги падаетъ, архангеле мѣхайле чѢдныи войне страшлиныйи
- 6) Имѣи во моріи по земнѣмъ падолѣи проводѣишь
по сѢхѢ несмертелныи дѢхѢ архангеле мѣхале чѢдныи
войне страшливыи
- 7) Ты оу твѣи моци вшыткы хоры маешъ ты зніма
владѣешъ вѣсы проганлешъ архангеле мѣхайле
чѢдныи войне страшливыи
- 8) Вгнѣ знеба сѢщаешъ громы запаллешъ ѿ страшливѣи
громомъ стрѣилѣиши во содомѣ архангеле мѣхайле
чѢдныи войне страшливыи
- 9) БѢты хранѣтель мѣрѢ во златомѣ панцірѢ воздѢхомѣ
носѣиыйи вѣѣмъ непостѣиыиыйи архангеле
мѣхайле чѢдныи войне страшливыи
- 10) Ты во ерѣхѢ на вѣгнѣстомѣ конѣ лють вожѣи провадѣишь
сѣ поганы са вадѣишь архангеле мѣхайле чѢдныи
войне страшливыи
- 11) Иноплемѣникѣ языков невѣрныхъ потлѢми воскори
акѣ егѣптѣнѣ во морѣи архангеле мѣхале
чѢдныи
рокѢ 1846

List označovaný ako *L-3*, formátu 181x312 mm, je popísaný z obidvoch strán. Na jednej strane listu označovanej ako *L-3'* sa nachádza signifikácia pisára a rok zápisu paraliturgickej piesne venovanej presvätej Bohorodičke. Pieseň napísal Peter Malíňak 1. septembra 1846: **И емъ потъ писаныи Пейтеръ Малинякъ // мѣсяця септемврѣя дня а^{тс} 1846**. Rukopis tejto paraliturgickej piesne je zhodný s rukopisom paraliturgickej piesne venovanej archanjelovi Michalovi.

Пѣснѣ престой Бѣи самоподобенѣ

- 1) Дѣво матѣи преблагѣа, ти царѣице небеснаѣ рач нам ласк[Ѣ]
свою датѣи бы зме моглии штрѣиматѣи
ѡ всепѣтаѣ матѣи в
- 2) Мы ко тебеѣ прибѣгаемъ а на помощь призываемъ
покрыи владычице архангелскаѣ царѣице ѡ всепѣтаѣ [матѣи в]
- 3) Свободѣи насѣ ѡ напастѣи а надай нам в гѣхы [впастѣи]
ѿ потлѢми врагѣи наша, бо ты есѣ потѢха наша ѡ [всепѣтаѣ матѣи в]
- 4) Ѡ всепѣтаѣ матѣи рач нам тоѣ дароватѣи до сына са
оумолѣити, бы насѣ рачнаѣ сохранити ѡ всепѣтаѣ м[атѣи в]
- 5) Ѡ всепѣтаѣ матѣи ктож та може прославлатѣи
по всемъ свѣтѣи ти есѣ славна ѡ бога ѡца взврана
ѡ всепѣтаѣ матѣи
- 6) Ѣ поганѣи люди злослѣивыхъ вѣрѣи нашей незычлѣивыхъ
котры на насѣ воюютъ на хрѣстиѣнѣи настѢпѢютъ
ѡ всепѣтаѣ матѣи
- 7) Дѣво мати пречистѣа чѢдотворна

Tu sa v dvoch pod sebou nasledujúcich riadkoch nachádza signifikácia pisára tejto piesne s vročením: **И емъ потъ писаныи Пейтеръ Малинякъ // мѣсяця септемврѣя дня а^{тс} 1846** a ďalej pokračuje paraliturgická pieseň týmto textom:

**Повчанскаѣ подаи рѢкѢ всѣ жадаем
подаи ови прии ксеѣѣ ѡ всепѣтаѣ матѣи**

Tu sa nachádza poznámka tohto znenia: **Ты еси Петръ и на сѣмъ каменѣ** a pokračuje text paraliturgickej piesne ôsmou nedokončenou strofou:

- 8) **Въ всепѣтаѣ матѣи, ктошъ тѣ може прославлати
по всемъ свѣтѣ тыесть слава ѿ бога ѿца [...]**

Na druhej strane tretieho listu, ktorý označujeme ako *L-3^v*, sa nachádzajú stichiry na deň Zboru svätého archanjela Gabriela (sviatok 13. júla) a pieseň venovaná archanjelovi Michalovi. Ide o variant piesne, ktorá sa nachádza aj na listoch *L-1* a *L-2*. Obidve piesne napísala ruka Petra Maliňáka. Uvádza text paraliturgickej piesne:

- а) **Хвалѣмъ тѣ всѣи згодне збравѣи
воеводе Архангѣле Михаѣле чѣдныи
воинѣ страшливыи**
- в) **Ты всегда претъ богомъ, стоншъ со
всѣмъ хоромъ, поешъ херувѣмы
и со серафѣмы ар: м: ч: б: с:**
Архангеле Михаѣле чѣдныи, вонне страшливыи
- г) **Святъ еси трѣкратне саваѡѡте црю
небесныхъ и земныхъ, вишній гпода[рю],
архангеле Михаѣле чѣдни, вонне страш[ливый]**
- д) **Ты во ерѣхонѣ оу златой корѣнѣ вѣрѣ [...]
укомъ чѣстымъ и змечемъ уг[нѣс]
тымъ архангѣле Михаѣле чѣдныи
воинѣ страшливыи**

V chráme v Ruskej Kajni sa zachovala aj rukopisná kniha zomretých, resp. *hramotár* s prvým zápisom z 28. 2. 1780. Najmladší zápis je z roku 1920. Rozmer pamiatky je 230 x 182 mm. Rukopisný hramotár je zložený zo 46 listov. Charakter knihy určuje aj titulný list: **Сѣѣ грамота ѡбщества Кайнайскаго, списаса за старанѣемъ цѣлои громады; и мною много грѣшнымъ ѿваномъ Коготовичъ Пароухомъ Кайнайсы Р. Б. дщѣи. Феврѣарѣа кѣи.** Zo zápisu vyplýva, že hramotár začal písať pakostovský kňaz Ján Kohutovič pre filiálnu obec Ruská Kajňa v roku 1780. *Hramotár* je kniha zomretých, ktorá obsahuje súpisy mien všetkých mŕtvych istej rodiny (rodu), za ktorých sa počas pôstneho obdobia konali zádušné liturgie.

Zväštnosťou hramotára je, že na fol. 1^r sa nachádza začiatok piesne venovanej Zvestovaniu Pre-svätej Bohorodičke.

**Пѣсенъ благовѣщниѣ (sic)
Да придетъ ѣ семѣ мѣрѣ радостѣ, ѿ небесѣ
во назаретѣ сладостѣ ѡггелѣ гарвѣилѣ со
небесѣ приспѣилѣ благовѣстѣтѣ чѣдо з[а]вѣтѣи
пречѣстой
Младенца раждаетъ ѿ дѣха сѣгаго гаврѣилѣ (sic) вѣща
етъ Троицѣи единаго зач[н]ешѣи сѣна пано едина
на радостѣ мѣрѣ и во еппѣрѣ, сѣтаго ѣ
Зенпѣромѣ (sic) ѣ всѣхъ насѣ наоучастѣ котрый
гаврѣилѣ тебѣ кнесѣ (sic!) глаголетъ радѣиса
пано зслабчнаѣ (sic) стано (sic) благовѣстѣи тѣ
радостѣ новѣиѣ тебѣ днесѣ. ѣ**

Väzba knihy je pôvodná, obal je z kartónu potiahnutého kožou. Kartónový obal je z vnútornej strany spevnený fragmentmi cyrilského rukopisu, ktorý je starší ako text hramotára. Svedčí o tom aj skutočnosť, že text týchto fragmentov je napísaný rovnomerným a pravidelným ustavným písmom. Veľké a začiatkové písmená útržkov sú napísané červeným atramentom. Ostatný text je napísaný čiernym atramentom. Rozmer fragmentov je prispôbený veľkosti hramotára (230 x 182 mm). Z jeho obalu sa nám podarilo odlepiť celkovo 6 samostatných cyrilských listov: jeden dvojhárok, 2 fragmen-

ty a 3 samostatné listy, ktoré na seba tematicky nadväzujú. *Cyrilské fragmenty* podľa charakteru rukopisu datujeme do prelomu 16. a 17. storočia. Šesť cyrilských fragmentov z obsahovej stránky predstavuje časti rukopisného pôstneho triodionu. Jazykom zachovanej pamiatky je cirkevná slovančina, ktorá zachováva grafickú podobu textov z obdobia pred reformou patriarchu Nikona, na základe čoho usudzujeme, že ide o odpis z bližšie neznámeho tlačeného pôstneho triodionu.

Cyrilské zlomky sú napísané pravidelným ustavným písmom, ktoré je asi 7 mm vysoké. Písmená sú napísané pravidelnými hrubými čiarami a majú prevažne štvorcový charakter. Červeným atramentom sú odlišené začiatky jednotlivých stichír. Ostatný bohoslužobný text je napísaný čiernym atramentom. V textoch sa nachádza množstvo prídychov, prízvukov, titulov a skratiek, ktoré sú napísané nad niektorými samohláskami bez nejakého zjavného systému.

Písanie a používanie prízvukov, prídychov a rozličných značiek nad slovami nebolo už od prelomu 14. a 15. storočia korektné. Často sa takéto znaky písali hocikde a hocijako. Každý pisár mal vlastný úzus, no zvyčajne texty jednej ruky neboli z ortografickej stránky identické. Hoci prídychy a prízvuky už na konci 14. storočia stratili dištinktivnú platnosť, predsa sa písali najmä nad niektorými samohláskami. Najspornejším bolo písanie prídychov (tzv. *дася*) a prídychov s prízvukmi (tzv. *апострѡф*). Začiatkom 17. storočia sa mnohí reformátori pokúšali priradiť týmto znakom ortografický význam. Tak sa začalo uprednostňovať aj písanie grafém s prízvukmi alebo prídychmi. Ortografia textov závisela zvyčajne od pisárov. Každý pisár mal svoje ortografické osobitosti. Po vydaní najstaršieho lexikóna cirkevnej slovančiny Laurentija Zizanija v roku 1596 začal sa v cyrilskom grafickom systéme presadzovať taký princíp, ktorý bol nakoniec prijatý v gramatike cirkevnoslovanského jazyka vydanéj Meletijom Smotrickym v roku 1619. Ustáľovanie ortografie cirkevnej slovančiny sa dovŕšilo až prijatím Nikonovej reformy, ktorá kánonizovala gramatiku Meletija Smotrického. V roku 1751 bol zavŕšený aj nový cirkevnoslovanský preklad Biblie, tzv. *Елизаветская Библия*, z ktorej vzišli bohoslužobné knihy ako *Sväté evanjelium* (СВЯТОЕ ЕВАНГЕЛІЕ), kniha *Apoštol* (АПОСТОЛЪ) a *Žaltár* (ПСАЛТІРЬ). Tieto cirkevnoslovanské preklady biblických textov a bohoslužobných kníh prepísané podľa zásad Nikonovej reformy prenikli aj medzi slovenských používateľov. Naše cyrilské fragmenty vznikli ešte pred ustálením cyrilskej ortografie.

4. Stanča (2001, Gréckokatolícky farský úrad v Stanči, Košický apoštolský exarchát)

Na Gréckokatolíckom farskom úrade v Stanči pri knihách, ktoré donedávna používali miestni kantori, bol uložený cyrilský rukopisný spevník paraliturgických piesní napísaný v roku 1940 kantorom Jánom Lešom. Na titulnom liste spevníka je takto signovaný: *Списавъ Іан Лешо въ Станчи*. Zbierku piesní začal zostavovať 29. III. 1940, o čom svedčí zápis na titulnom liste. Dátum ukončenia prepisovania spevníka nie je uvedený.

Zborníček paraliturgických piesní, ktorý nazývame *Spevníkom Jána Leša* zo Stanče má rozmery 104 x 170 mm. Pagináciu listov urobil autor spevníka; obsahuje 18 listov. Prvý a osemnásty list slúži ako obálka, pričom 17. list je prázdny a prázdna je aj fol. 16^v. Spevník obsahuje 21 paraliturgických piesní. Hoci piesne nie sú usporiadané podľa liturgického kalendára východnej cirkvi, aspoň sčasti zachovávajú jeho kostru.

O tom, že *Spevník Jána Lešu* je odpisom zo staršieho spevníka, svedčia priložené dva fragmenty cyrilského spevníka z konca 19. storočia i sloveso v tretej osobe minulého času *спѣсавъ* (vslov. *spisau*). Lexéma *spisac* sa vo východoslovenských nárečiach používa vo význame „odpísať, prepísať z niečoho.“ Fragment spevníka (obidva samostatné listy) z konca 19. storočia má rozmery 270 x 177 mm, je neodborne opravený, prelepený priesvitnou umelohmotnou lepiacou páskou.

Spevník J. Lešu zo Stanče a obidva fragmenty rukopisného spevníka *List A* a *List B* sú napísané cyrilským písmom, hoci vznikli na jazykovo i etnicky slovenskom území. O slovenskom jazykovom vedomí v textoch paraliturgických piesní v obidvoch písomnostiach svedčia niektoré hláskoslovné, morfológické a lexikálne prvky. Treba však upozorniť na to, že texty paraliturgických piesní zapísané na obidvoch fragmentoch (*List A* a *List B*) sú z hľadiska cirkevnoslovanského pravopisu zapísané korektnejšie. Na ilustráciu uplatňovania slovenského jazykového vedomia v paraliturgických piesňach zo Stanče uvedieme niekoľko príkladov zo *Spevníka Jána Lešu*.

Vybrané fonetické javy:

Pri charakteristike jazyka marginálnych zápisov sme už uviedli, že v cirkevnej slovančine existuje viacero realizácií fonémy [i], pričom každá realizácia má zvyčajne vlastnú grafému. Napríklad graféma **ѣ** (jery) označuje zvuk blízky ruskému **ы**, graféma **и** označuje zvuk blízky ukrajinskému **и** a ďalšie tri grafémy – **ї**, **і**, **и** označujú zadný alebo predný zvuk [i] v závislosti od pozície v slove. Vývin v slovenskom jazyku a v jeho nárečiach však prebehol tak, že hlásky zapisované grafémami **і** a **у** stratili svoje dve pôvodné realizácie a rozdiely zostali iba na úrovni grafém. Aj v textoch paraliturgických piesní napísaných slovenskými používateľmi cirkevnoslovanského jazyka sa preto stretávame so zápsimi typu: **внстро** (csl. **выстро**), **сватім** (vslov. *svati*, csl. **свѣтый**), **внслѣгѣт** (zempl. *vyслуhovac*, csl. **выслуговати**), **вирнийі**, **вырных** (zempl. *virni, verni*, csl. **вѣрный**, „verný,” Nom. pl. **вѣрныи**), **владичице** (csl. **владычице**), **свнтан** (csl. **свѣтлый**), **високій** (zempl. *visoki*, csl. **высокий**), **азки** (zempl. *jazik*, csl. **языкъ**).

Pod vplyvom ukrajinsko-haličskej redakcie cirkevnoslovanského jazyka sa v cyrilských textoch paraliturgických piesní zo Stanče zvyčajne používa namiesto grafémy **ѣ** graféma **и**, hoci sa v slovenčine z praslovanského **jať** (**ѣ**) vyvinula fonéma [e]. Treba však pripomenúť, že vo východoslovenských nárečiach sa na mieste praslovanského **jať** uplatňuje aj fonéma [i] najmä na tých miestach, kde sa v spisovnej slovenčine uplatňuje dvohláska **ie**. Porov.: **грихі** (zempl. *hrich*, csl. **грѣхъ**, spis. hriech), **вирнийі** (zempl. *virník*, csl. **вѣрный**, spis. verný), **вирн** (zempl. *vira*, csl. **вѣра**, spis. viera), **вснм** (zempl. *šicki*, csl. **всѣмъ**, spis. všetci), **исцилнти** (csl. **исцѣлѣти**), **ангелн** (csl. **ангелы**), **пнснъ** (vs. *špivac, špivanka*, ale aj *pišnička, pišmička, pešnička*, csl. **пѣти** vs. *špivac*) a pod. Cirkevnoslovanské **jať** (**ѣ**) sa v textoch paraliturgických piesní v *Spevníku Jána Lešu* zo Stanče realizuje ako fonéma [i] aj na konci slov: **в гроби** (csl. **въ гробѣ**), **на древи** (csl. **на дрѣвѣ**). Zaujímavosťou je používanie cirkevnoslovanskej jotovanej hlásky **и** s pridaním protetickej hlásky **ј** v tých prípadoch, keď pred jotovanou hláskou sa vyskytuje samohláska, porov.: **вирнийі** (csl. **вѣрныи**), **гаврийил** (csl. **Гаврійиль**). Sú však prípady, že sa namiesto jotovanej grafémy (**ѣ**) uplatňuje spojenie dvoch grafém **й** + **а**, napr.: **сїѣа**.

Vybrané morfológické javy:

O slovenskom jazykovom vedomí autora spevníka svedčí systémové nezapisovanie zdvojených konsonantov, ktoré sa v cirkevnoslovanskom jazyku realizujú jedným predĺženým záverom.² V zemplínskome nárečí sa zdvojené spoluhlásky nenachádzajú, hoci slová, v ktorých sa v slovenčine realizuje zdvojený konsonat (*otca* [occa], *otče* [očče], *mäkký, oddych*), sa zdvojený konsonat vyslovuje ako jeden konsonant: *oca, oče, meki, odich*. Zdvojené spoluhlásky v cirkevnoslovanských slovách, v ktorých sa vyskytuje zdvojený konsonat, sa realizujú ako jedna spoluhláska – v súlade s nárečovým jazykovým vedomím používateľov. Vzhľadom na to, že pri zapisovaní textov paraliturgických piesní do spevníka funguje jazykové vedomie pisára, pôvodne zdvojené spoluhlásky pisár zapisuje ako jednu hlásku, napr.: **благословеннаа**, csl. **благословеннаа**, **Ѧна**, csl. **Ѧнна**.

K morfológickým javom patrí napríklad systematické uplatňovanie prípony **-oho** namiesto náležitej cirkevnoslovanskej prípony **-аго** (**-агѡ**), ktorá sa v zemplínskych nárečiach vyskytuje najmä v adjektívach a v genitíve singuláru maskulín a neutier, porov.: **самого** (csl. **самаго**), **каждого** (csl. **каждаго**), **свѣтого** (csl. **свѣтаго**), **проклѣтого** (csl. **проклѣтаго**) a pod.

V spevníku paraliturgických piesní, ktorého autorom je Ján Lešo zo Stanče, sa popri niektorých cirkevnoslovanských adjektívnych tvaroch zakončených na príponu **-аа**, **-ий**, **-ин**, **-ый**, **-ын**, vyskytujú slovenské tvary, ktoré sú výsledkom pravidelnej kontrakcie, porov.: **избрана** (csl. **избраннаа**), **пронаречена** (csl. **пронареченнаа**), **свѣта** (csl. **свѣтаа**), **безбожни** (csl. **безбожныи**), **червлени** (csl. **червлении**) a pod.

² Zdvojené konsonanty sa udržali len na časti jazykového územia Slovenska, najmä na južnom západnom Slovensku v okolí Piešťan, Hlohovca, Nitry, Bánoviec a Trenčína. Na západnom severnom Slovensku sa udržali len zvyšky zdvojených spoluhlások. Ostatné nárečové územie Slovenska zdvojené spoluhlásky nemá z dôvodu ich zjednodušenia po vzniku znelostnej neuralizácie. Porov. PAULINY, E.: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963 s. 198, 202.

V cyrilských paraliturgických piesňach byzantsko-slovanského obradu východoslovenskej proveniencie často nachádzame tvary slovies v prvej osobe jednotného čísla zakončené príponou **-иъ**, hoci sa vo východoslovenských nárečiach vyskytuje v tomto tvare aj prípona **-и** známa z cirkevnej slovančiny aj z ukrajinského jazyka (идѣ, станѣ, дѣлаю; ukrajinské иду, стану, складаю). Časovacia morféma **-иъ** v cyrilských textoch svedčí o slovenskom jazykovom vedomí používateľov. Uvedieme niekoľko príkladov: (ja) **немам**, (ja) **незнам** atď. Podobne to platí aj o tvaroch prvej osoby plurálu, keď v cirkevnej slovančine sa používa prípona **-иъ**, a v cyrilských textoch paraliturgických piesní slovenská prípona **-те**, napr.: **проси́ме ми тѣ вси** a pod.

Vybrané lexikálne javy:

Pri charakteristike jazyka cyrilských textov paraliturgických piesní zo Stanče treba poukázať aj na niektoré lexikálne prevzatia z východoslovenských nárečí. Tie sa do textov piesní dostali prostredníctvom inventára slovnej zásoby autora a používateľov piesní. V prenikaní slov miestneho nárečia do textov paraliturgických piesní možno vidieť spontánne prejavovanie sa jazykového vedomia používateľov, ktoré je zastrešené snahou o zrozumiteľnosť používaného textu. Typickým príkladom je použitie slovesa *zapálit* v rozkazovacom tvare **запал** (vsl. *zapalic* vo význame „spôsobit' horenie, zažať; hlboko zaujať, oduševniť,“ **запалъ огонь в сердцахъ нашихъ**). V rozkazovacom tvare je použitá aj lexéma *vyslyš*, porov. **выслиш** (vsl. *visliš*, vo význame „vyhovieť, vypočuť po istej prosbe,“ **выслишъ наша молитви**), *chráň*, porov. **хранъ** (vsl. *chraň*, vo význame „starostlivo ochraňovať, brániť,“ **хранъ насъ отъ напастей**). V želacom tvare vystupuje aj lexéma *rač* vyjadrujúca zdvorilú výzvu k Bohu alebo svätým; do paraliturgických piesní prenikla zo slovenského alebo poľského jazykového prostredia (slov. *ráčiť*, poľ. *raczyć*, porov.: **рачъ насъ оуслышатъ, рачъ намъ тое дати**). Zaujímavé je dvojveršie **а по смертѣ в неби вичномъ // с тобовъ пребиватѣ**, v ktorom sa vyskytuje lexéma **пребиватѣ**. Prejavuje sa v ňom slovenské jazykové vedomie pisára textu. O slovenskom charaktere lexémy svedčí jej význam „mať trvalé bydlisko, byť ubytovaný“ (**а по смертѣ в неби вичномъ, с тобовъ пребиватѣ** – *a po smrti vo večnom nebi s tebou prebývať*). V ukrajinskom jazykovom prostredí a v cirkevnej slovančine sa v tomto význame používa lexéma **жити**. Vplyv slovenského jazykového vedomia vidieť aj v týchto slovných spojeniach: **лѣцки грихі омыютъса** (vsl. *lucky hrichi omiju še*; *lucky* vo význame „súvisiaci s človekom, s ľudmi; charakteristický ľudom, pre ľudí“), **вы сме могли потрѣмати приказана твоя** (vsl. *potrimac prikazaňa*, vo význame „dodržiavať prikázania, zákon Boží;“ iba v západoslovenskom jazykovom priestore sa na označenie Božieho zákona (desatora) používa výraz *prikázanie*, porov. vslov. *prikazaňe*, spis. *prikázanie*; poľ. *przykazanie*, čes. *příkázání*.), **змилишъ са надъ нами** (vsl. *zmluj še*, vo význame „zľutovať sa nad niekým“).

Obsah Spevníka Jána Lešu z roku 1940:

- fol. 2^r: Пѣснь Пртой Бгрд: Заѣ.: „*Милосердіа двері, Милоседіа двері ...*“
 fol. 2^r–3^r: Пѣсни на Богоавленіе: Заѣ.: „*Прїдїте вырны ѣ тамо гди крестилса Хрѣт. рано ...*“
 fol. 3^r–4^r: Пїснѣ на стрїтеніе: Заѣ.: „*Свїтло днесъ ликѣйте, псалмї восклицайте: Бога ѿца створїтеля ѣ всїмъ прѣславляйте ...*“
 fol. 4^r–5^v: Пїснѣ на Благовїшене: Заѣ.: „*Посланъ бысть со небесъ Архангелъ Гаврїилъ, ко дївы пречїстїей ...*“
 fol. 5^v–6^v: Пїснѣ на Вскрїніе Хрѣво: Заѣ.: „*Воскресъ Исъ ѿ гроба, радостъ велїа, Ангелъ на каменї сїдїа, женамъ вопїа ...*“
 fol. 6^v: Во пїлю Фоминѣ: Заѣ.: „*По востанїи твоемъ, Хрѣте преславномъ ...*“
 fol. 7^r: Во пїлю Мїроносицы: Заѣ.: „*Жены мїроносицы, рано прїдоша ...*“
 fol. 7^r: Во пїлю Раславаенаго: Заѣ.: „*В лѣтѣхъ многїхъ лежаща, Хрѣсъ неспїа ...*“
 fol. 7^r: Во пїлю Самарїннїи: Заѣ.: „*Во Самарїю прїшедъ, воды прошаше ...*“
 fol. 7^r: Во пїлю Слѣпорожденнаго: Заѣ.: „*Слѣпорожденъ ѣзъ чрева, слонца невидѣ ...*“
 fol. 8^r: Пїснѣ на Вознесенїе: Заѣ.: „*Взїиде Богъ ко вїсокой Горї стрїтаютъ его ангелскїа хорї ...*“
 fol. 8^r–8^v: Пѣснь на Гошѣ свѣ. Дѣха: Заѣ.: „*Оутѣшилъ телѣ мїрѣ, хранїи нашѣ вѣрѣ ...*“

fol. 9 ^r – 9 ^v :	Піснь св Тройці: За́с.: „ <i>Ѡче, сыне, дѡше сватый, тройце сватыйшаа, выслнши наша молнтви ...</i> ”
fol. 10 ^r – 10 ^v :	Піснь Георгіа / по: Радѡйсѡ царѣце: За́с.: „ <i>Истина весна, Георгие наста, обновлет в свнтѣ народ, познанием Христа.</i> ”
fol. 10 ^v – 11 ^v :	Піснь Петрѡ і Павлѡ: За́с.: „ <i>Ѡргани играйте Петра величайте, апостолѡ павлѡ радостно заграйте.</i> ”
fol. 11 ^v – 12 ^v :	Піснь Архангелѡ Мѡхѡйлѡ: За́с.: „ <i>Хвалим та вси годно, збройный воевода, архангеле дѣвный войне страшливый.</i> ”
fol. 12 ^v – 13 ^r :	Піснь на Преображеніе: За́с.: „ <i>На Ѡворіи преобразилсѡ Исѡс Христос славно ...</i> ”
fol. 13 ^v :	Піснь на Оусікнове: За́с.: „ <i>Человик небесный, земный ангел станет, чїстѡю главѡ, Ирод оусїкае ...</i> ”
fol. 14 ^r – 14 ^v :	Піснь на Воздвїженіе чет̄ кр̄та: За́с.: „ <i>Земпиров горнїх, Бог сѡ авлет, оу зарванїци чѡдамї снает...</i> ”
fol. 14 ^v – 16 ^r :	Піснь на Воведеніе Пр. Бг̄дц.: За́с.: „ <i>Каа прогѣцаетъ во церков встѡпает дивнїца прекрасна ак зора червелена ...</i> ”
fol. 16 ^r :	Піснь на Гошетве св. Дѡха: За́с.: „ <i>Свѡтый Боже ѡче наш, спослї Дѡха твоего свѡтаго на нас ...</i> ”
fol. 16 ^v – 18 ^v :	Tieto strany sú prázdne.

Na porovnanie uvádzame tie strany Spevníka Jána Lešu a fragmentov spevníka z 19. storočia, ktoré obsahujú zhodné piesne:

Fragmenty spevníka z konca 19. storočia

Na *liste A^r* sa nachádzajú evanjeliové stichiry, ktoré sa spievajú na nedelnej utierni pred Veľkým slávoslovím.

Na *liste A^v* sa nachádza paralitugická pieseň na Kristovo vzkriesenie. Pieseň je uvedená v *Spevníku Jána Lešu* z roku 1940 na fol. 5^v – 6^v:

Пѣснь на Вскр̄ніе

Вскрѣ Исѡ ѡ гроба / радость велїа: / Анггелъ на камени сѣдѡщѣ / женамъ вопїа://
 Что шцете живагѡ / Междѡ мертвыми? / Что плачете о Нетлѣном / Муроносицы?//
 Плащенїцѡ и сѡдарѣ / В гробѣ виднѣте, / Воста такоже прорече, / Оужѣ не плачнѣте.//
 Во галилею шедше, // Скоро тецѣте, Петрѡ и всѣмъ апостоломъ / сїе рецѣте://
 Икѡ воста днесѣ Хртосѣ / Проповѣднѣте, / Го плотїю ѡ гроба / Оуж несмѣтнѣте!//
 Веселїсѡ ѡ лкѡй / Нынѣ сїоне! / И красѡйсѡ ѡ радѡйсѡ / Герѡсалїме!//
 Го востанїи ѡна, / И ты Царнїце / Возрадѡйсѡ Весесвѡтаа / Всѣмъ помощнїце.//
 Молї Сына ѡ Бога / Абы далѣ жнїти, / Во здравїи спасенїи / егѡ хвалнїти.//

Na *liste B^r – B^v* sa nachádzajú tie paralitugické piesne, ktoré sa v *Spevníku Jána Lešu* nachádzajú na fol. 6^v – 8^r.

Na *liste B^r* sa nachádzajú tieto paralitugické piesne:

Во Ндлю Ѡомннѡ

По востанїи твоемъ, Хртѣ преславномъ / Не видимо оучеником, зѡвнїсѡ тавнѡ / От Галилеа пришедѣ, мирѣ свой даровалѣ, / Рѡцѣ, нзи, ребро свое, всѣмъ показовалѣ! / Прїїди Ѡомо! вложи персть, во ребро мое! / Оувѣрнїсѡ втѣлѣ моемъ, же нетлѣнно!

Во Нлю Муроносицѣ.

Жены Муроносицы, ранѡ прїїдоша, / Хтѣли Христа помазати, не ѡверѣтоша! / Анггелъ ко нимъ глагола; Хртосѣ воскресѣ / Апостоломъ Оучеником, се извѣстнѣте!

Во Нлю о Разславленомъ.

Многолѣтна лежаца, Хртосѣ исцѣли, / Возмї одрѣ свой та їдї, ѡ внѡезди (sic!) / Проповїдѡ силѡ, щедротѡ мою, / Скажн чѡдо бывшее, за вѣрѡ твою.

Во Нлю о Самарнннѣ.

Ко источнїкѡ прїїде, Сынѣ безначальный / Водѡ просѡ на водѣ, землю повнїсннѡ.

Na *liste B'* sa nachádzajú paraliturgické piesne na Nedel'u samaritánky a pieseň na Nedel'u o slepom:

Пождѣ ми водѣ пити, глагола женѣ, / Сердцевѣдец Гдѣ Хрѣтосъ – Самарянини! / Источника жизни, дай Хрѣсте пити / И всѣхъ правобѣрныхъ сердца, Тебѣ ѣтити.

Во Нлю о Слѣпомъ.

Слѣпо рожденнаго, Хрѣтос исцѣли, / Очи помаза вренѣемъ, чюдну прозрѣли! / Ослѣпленнымъ дѣшею, Хрѣте свѣтъ дарѣй. / И насъ грѣшныхъ оутѣсенныхъ, спаси помилѣй.

Namiesto záveru

Hoci počas terénneho výskumu na východnom Slovensku sme navštívili 67 obcí, kde sa praktizuje slávenie bohoslužieb v byzantsko-slovanskom obrade, rukopisné pamiatky sme našli iba v tých lokalitách, ktoré sú uvedené v našej štúdií. Je na mieste otázka, kde sa dnes nachádzajú mnohé pramene kultúrneho dedičstva našej cirkvi byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku, lebo iba časť z tých, ktoré spomínajú súpisy Ivana Paňkevyča, Volodymyra Hnaťuka, Jevmenija Sabova, Ivana Franka, Alexandra Petruševiča a ďalších, sa nachádza v archívoch biskupského úradu gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi na východnom Slovensku, resp. v archívoch v Prahe, Užhorode a Lvove či v archíve otcov redemptoristov v Michalovciach a v ďalších archívnych zbierkach uvádzaných aj v súpise R. M. Cleminsona.³ Množstvo starých cyrilských rukopisov i tlačí známych z opisov spomínaných bádateľov i doteraz neznámych a nepreštudovaných zmizlo a mizne bez stopy. Väčšia časť z nich je zničená, jednoducho spálená pri rekonštrukčných prácach a pri obnove chrámov a chrámových budov ešte aj na začiatku 90-tych rokov 20-teho storočia. O tejto skutočnosti sme sa neraz počas terénneho výskumu dozvedeli. Miestni kňazi i veriaci nás informovali o tom, že staré „nepotrebné“ knihy boli spálené. Je na mieste otázka, akú hodnotu má pre dnešného človeka kultúrne dedičstvo a tradícia posvätných kníh, ktoré zhoreli v „očistných“ veľkoštvrtkových alebo veľkopiatočkových⁴ ohňoch bez toho, aby sa o ne bližšie zaujímali miestni kňazi a prostredníctvom nich príslušní odborníci a pamiatkari.

The Cyrillic Manuscripts Found in East Slovakia II

Peter Žeňuch

The research orientated towards collecting, registering, describing and interpreting the preserved Cyrillic manuscripts is such as has not yet been, on a large scale, carried out in Slovakia. Though little success was expected to be gained from the undertaken field research, the material acquired upon the first probing reveals facts so far unknown concerning the cultural history of the Slovak Greek Catholics. The Department of Slavonic Studies of the Slovak Academy of Sciences has computerized the illuminated handwritten book of Gospels dating back to the 16th century from Baškovce, the handwritten book of sermons from 1702 – 1704 from Pakostov as well as the parish registers from Belža and Dobrá established in the middle of the 18th century. The Cyrillic song-book of Stanča, composed in 1940, is regarded by the author as a copy from an unknown 19th century song-book. This assumption is supported by two fragments (separate leaves) which probably come from the unknown document. Further, there are two paraliturgical songs from the early 19th century recorded on three sheets found in Pakostov. In Baškovce and Pakostov, two Cyrillic *hramotárs* (book of the deceased) have been preserved to the present day. These are significant for onomastics. The language applied in all these manuscripts is Church Slavonic influenced by the linguistic consciousness of their users. Based upon the acquired documents, the present study shows the way in which Church Slavonic was used among the Slovak believers of the Byzantine-Slavonic rite.

³ Súpisy cyrilských rukopisných pamiatok uchovávaných na Slovensku pozri v práci CLEMINSON, R. M.: *Cyrillic manuscripts in Slovakia*. Martin : Matica slovenská 1996, 138 s.

⁴ Pálenie nepotrebných cirkevných predmetov a kníh bolo dovolené iba na tzv. Zelený štvrtok alebo na Veľký piatok pred Veľkonočnou nedeľou.

SVORAD ZAVARSKÝ*

Biblicizmy v apológii Spoločnosti Ježišovej od Martina Sentivániho

ZAVARSKÝ, S.: *Biblicisms in an apology of the Society of Jesus by Martin Sentiváni (Szent-Ivany)*. *Slavica Slovaca*, 38, 2003, No. 1, pp. 50-59. (Bratislava)

The present study focuses on the significance of biblical references in an early 18th century text and explains them as such as to represent an individual textual level of the work. The author's approach to the problem is contextual, historical and comparative. He tries to interpret the biblicisms in their biblical and historical context and thus to render them the original strength of expression. It would be useful to design a systematic method of investigating biblical references which would help us a lot in understanding baroque texts. Also, the author tries to discern the two terms „biblism“ and „biblicism“.

Biblicism, Biblism, Baroque Literature, Martin Sentiváni Society of Jesus, Apology, F. Rákoczy's uprising.

I. Apogetické dielko *Privata et amica disceptatio unius zelozissimi Catholici, cum quibusdam dominis A catholicis, de Societate Jesu, in Regno Hungariae retinenda* (Osobné a priateľské rokovanie jedného horlivého katolíka s páňmi nekatolíkmi o udržaní Spoločnosti Ježišovej v uhorskom kráľovstve)¹ (ďalej *PAD*) predstavuje iba zlomok z literárneho ohlasu jezuitov na útoky voči ich spoločnosti počas povstania Františka Rákociho II.² V tomto období sa opäť stala aktuálnou požiadavka obmedziť alebo odstrániť ich činnosť. Už v decembri 1704 museli odísť z trnavského kolégia nemeckí členovia rádu,³ snem v Sečanoch r. 1705 sa zaoberal otázkou samostatnej uhorskej provincie Spoločnosti Ježišovej a r. 1706 vydal Rákoci nariadenie tvrdo postihujúce ich činnosť.⁴ Avšak, ako je známe, v tomto čase už nevystupoval do popredia náboženský motív, ale politický, a na stranu povstalcov sa pridala aj časť katolíckej hierarchie. Na mnohých miestach jezuiti pokračovali vo svojej činnosti aj naďalej.⁵

Sentiváni umiestil dej svojho literárneho rozhovoru do mesta Gyöngyös (dnes v Maďarsku). Na jar r. 1704 sa tam skutočne konali mierové rokovania medzi Rákocim a viedenským dvorom, ktoré sa však skončili bez úspechu.⁶ Nakoľko tento spis odzrkadľuje reálne udalosti a nakoľko ide o literárnu fikciu, to ešte len bude treba zistiť. Dôležité je, že Rákoci sa zaň Sentivánimu vyhrážal väzením.⁷ Keďže ide o dielo viazané na konkrétnu historickú udalosť a má teda propagačný a publicistický charakter, myslíme si, že vyšlo ešte v prvej polovici r. 1704.

Ak spomenutý spis posudzujeme v jeho vnútroliterárnych súvislostiach, treba spomenúť, že je úzko spojený s ďalším dielom, ktoré autor publikoval v tom istom roku (1704).⁸ Je zaujímavé, že svoju *Consultatio saluberrima* (ďalej *CS*) Sentiváni dedikoval prelátovi Michalovi Méreimu, o ktorom sa dozvedáme, že stál na strane povstalcov a neskôr bol väznený vo Viedni.⁹ Hoci vyšla tlačou pravdepo-

* Mgr. Svorad Zavorský, Slavistický kabinet SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

¹ SENTIVÁNI, M.: *Privata et amica disceptatio unius zelozissimi Catholici, cum quibusdam dominis A catholicis, de Societate Jesu, in Regno Hungariae retinenda*, Tyrnaviae 1704, 2 + 45 s.

² POZRI ZELLINGER, A.: *Pantheon Tyrnaviense*. Tyrnaviae 1931, s. 53-59.

³ KAZY, F.: *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu*. Tyrnaviae 1737, s. 167.

⁴ MRVA, I.: Kurucká vojna na Slovensku a jej dôsledky v roku 1704 – 1711. In: *Historický časopis*, 1996, roč. 44. č. 4, s. 602.

⁵ KRAPKA, E. – MIKULA, V.: *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*. Dobrá kniha 1990, s. 60-172, passim.

⁶ MRVA, I., cit. d., s. 584. Taktiež SZEDERKÉNYI, N.: *Heves vármegye története*. Eger 1893, s. 92-100.

⁷ KAZY, F., cit. d., s. 303.

⁸ SENTIVÁNI, M.: *Consultatio saluberrima, de reducenda ac constanti tranquillitate et pace in Hungaria, per ejusdem adductionem in unitatem fidei ac religionis*, Tyrnaviae 1704, 4 + 34 s.

⁹ SZINNEY, J.: *Magyar irók élete és munkái*, 8. zv.. Budapest 1902, stl. 1102.

dobne neskôr ako *PAD* (autor dedikáciu datuje 6. októbra 1704), napísaná bola určite prv, lebo, ako hovorí autor, rukopis dlho čakal na vydanie.¹⁰ *CS* obsahuje niekoľko motívov, ktoré Sentiváni použil aj v *PAD*. Obidvom je spoločný vlastenecký tón a obidve sú napísané v dialogickej forme.

PAD zároveň zaujíma významné postavenie v tej časti literárnej tvorby M. Sentivániho, ktorú môžeme nazvať polemickou.¹¹ Tento druh literatúry má svoje osobitosti. Je tu jednak dramatický náboj a určitá rétorická forma, ktorú so sebou polemika či apológia prirodzene nesú, a na druhej strane jazyk tejto spisby je, podľa nášho názoru, veľmi blízky hovorenej reči, čo sa odzrkadľuje aj v jeho nízkom štýle, v jednoduchších syntaktických konštrukciách, v opakovaní výrazov, v expresívnej lexike¹² a početných frazeologizmoch. Predpokladáme teda, že lingvistický výskum tohto žánru nám môže otvoriť cestu k poznaniu živej latinčiny v našom prostredí. Zostavenie a publikovanie dvadsiatich polemických spisov v krátkom období šiestich-siedmich rokov (1699 – 1705)¹³ možno azda najlepšie vysvetliť ich dobovou podmienenosťou. Ukrývajú v sebe mnoho nečakaných prekvapení, o ktorých však budeme referovať v budúcnosti.

Dielo je zostavené vo forme dialógu jedného katolíka so sedemnástimi nekatolíkmi,¹⁴ pričom každý z nekatolíkov prednesie iba po jednej replike. Dramatický priebeh rozhovoru možno načrtnúť nasledovne: Dialóg otvára replika katolíka, ktorý stavia pred oči obraz nepokojnej situácie a pobáda svojich nekatolíckych spolubesedníkov k zmiernu a k upusteniu od prehnaných požiadaviek. Z estetického hľadiska považujeme v tejto replike za dôležitú dvojicu: *Ecce rursus novi tumultus belli in Hungaria! – Spes tamen affulget sopiendi hoc incendium...*¹⁵ Na tento obraz totiž nadväzuje aj prvý biblicizmus v texte. Dialóg sa na samom začiatku veľmi rýchlo vyhocuje a dochádza k zrážke, čo naznačujú aj úsečné repliky. Spolubesedníci ostro vyjadrujú svoj názor, že jezuiti majú z krajiny odísť. Tu nastáva zvrät, dramatický náboj postupne klesá a rozpúšťa sa v priebehu rozhovoru. Toto uvoľňovanie napätia je asi v polovici dialógu ešte raz prerušené opakovaním radikálnej požiadavky, avšak tu dramatický náboj predstavuje už iba slabšiu ozvenu počiatočného konfliktu. Rozhovor napokon vyústi do dlhšej záverečnej repliky katolíka (*conclusio*), v ktorej sa hovorí o užitočnosti jezuitov pre štát a pre spoločnosť. Celá argumentácia (apológia) protagonistu je na začiatku a na konci ohraničená myšlienkou inšpirovanou Tertuliánovým výrokom: „Plures efficitur, quotiens metimur a vobis, semen est sanguis christianorum.”¹⁶ Teda, že po každom prenasledovaní sa Spoločnosť Ježišova rozrastie ešte hojnejšie. Keďže táto myšlienka sa vyskytuje jednak na konci textu a jednak v deviatej replike, ktorá je reakciou na predchádzajúcu výpoveď, môžeme prvú až siedmu repliku pokladať za úvod (exordium).

Všimneme si aj čísla 1 a 17. Počet sedemnástich nekatolíkov nie je pravdepodobne náhodný, môžeme počítať s kompozičným zámerom autora, vyjadrujúcim symbolický obsah. Toto číslo nie je nijako podmienené samou látkou diela. Sv. Augustín ho vysvetľoval ako súčet desiatich prikázaní a siedmich darov Svätého Ducha, ako spolupôsobenie zákona a milosti, spravodlivosti a milosrdenstva, teda ako symbol poukazujúci na budúce veci, večný život.¹⁷ Dával ho tiež do súvisu so sedemnástym žalmom,¹⁸ ktorého obsah, ak v osobe žalmistu vidíme Spoločnosť Ježišovu, možno dobre adaptovať aj na položenie nášho autora. Takto teda dostáva celý spis symbolický skelet. Pomer 1 ku 17 možno

¹⁰ SENTIVÁNI, M.: *Consultatio saluberrima*, dedikácia: „Lucubratio haec... diu domesticas inter scriptorum meorum latebras delituit, quod in publicam typi lucem eluctari cupienti, idoneus deesset Patronus...”

¹¹ Dosiaľ sa venovala pozornosť takmer výlučne iba jeho prirodovedným dielam. Toto označenie môžeme použiť preto, lebo skutočne ide o dielo, ktorého charakter je odlišný od spisov obsiahnutých v Sentivániho *Miscelláneách*.

¹² Expresívnosťou tu rozumieme najmä variabilitu v slovtvorbe, uplatňovanie redundantných prefixov, voľnosť a neustálenosť v tvaroch adjektív a adverbii.

¹³ Niektoré z nich vyšli posmrtno.

¹⁴ Uvedomujeme si, že termín *nekatolík* (*acatholicus*) nie je pravdepodobne správny. Budeme ho však zatiaľ používať, pretože ide o autentický pojem. Sentiváni týmto pomenovaním označuje nielen veriacich augsburského a helvétskeho vyznania, ale všetky spoločnosti mimo rímskokatolíckej cirkvi.

¹⁵ „Pozrite, v Uhorsku opäť buráca vojna!“ – „Jednako je tu záblesk nádeje, že sa dá uhasiť tento požiar.“

¹⁶ Sentiváni ho parafrázuje: „...sicut ergo sanguis martyrum pro Christo, fuit semen Christianorum...”

¹⁷ BETZ, O.: *Tajemný svet čísel. Mytologie a symbolika*. Vyšehrad 2002, s. 110-111.

¹⁸ Číslovanie podľa Vulgáty. V Novej vulgáte je to žalm 18.

vnímať aj ako výraz heroizmu (sám proti množstvu) a takisto ako kontrast medzi jednotou katolicizmu a roztrieštenosťou nekatolíckych zástupcov, ktorí sa nemôžu dohodnúť ani medzi sebou navzájom¹⁹ (prvočíslo, ktoré sa nedá deliť bezo zvyšku).

Dialóg je aj cenným historickým dokumentom, ktorý nám predostiera celú škálu postojov voči jezuitom. Pre zaujímavosť ich uvádzame. Protivníci teda žiadali, resp. navrhovali 1. aby jezuiti opustili krajinu, 2. aby neprijímali ďalších členov, 3. aby vylúčili zahraničných členov, 4. aby nevlastnili nehnuteľný majetok, 5. aby sa zriekli cirkevných benefícií, 6. aby prijímaní členovia nemali nárok na dedičský podiel z rodinného majetku, 7. aby sa stanovila jednorázová finančná taxa pre nových členov spoločnosti, 8. aby jezuitské majetky spravovala štátna pokladnica, 9. aby sa stanovila určitá hranica vzhľadom na majetkový rast spoločnosti, 10. aby spoločnosť nesmela kupovať majetky od súkromníkov, 11. aby svoj majetok speňažili a kapitál investovali na zákonný úrok.

Treba podotknúť, že na dvoch miestach autor naznačil, že hlasy proti jezuitom sa ozývali aj na katolíckej strane.

II. Prv než pristúpime k interpretácii jednotlivých textových miest, chceme definovať pojmy a vysvetliť naše východiská. Bude vhodné, ak vymedzíme pojem biblicizmu a odlíšime ho od termínu *biblizmus*.²⁰ Slovom *biblizmus* označujeme prítomnosť a pôsobenie biblického odkazu v kultúrnych dielach, a to v tom v najširšom zmysle.²¹ Podobne definoval tento pojem český bádateľ Milan Kopecký ako „mnohostranné pôsobenie Biblie na barokovú dramatikú, epiku a lyriku.“²² Pod slovom *biblicizmus* rozumieme konkrétny prejav biblizmu, v našom prípade viazaný na určité miesto v texte. Spomenutý bádateľ navrhuje výskum biblizmu u jednotlivých barokových autorov s cieľom získať celkový obraz o význame Biblie pre barokovú literatúru.²³

Náš prístup k biblicizmom môžeme charakterizovať ako historický, kontextový a komparatívny. Vychádzame zo skutočnosti, že tvorcom barokových textov, najmä ak išlo o členov Spoločnosti Ježišovej, bola Biblia tak v jednotlivostiach ako i v súvislostiach oveľa bližšia a známejšia než nám. Svedčia o tom mnohé biblické príručky, ktoré nám osvetľujú dobové vnímanie Písma. A tak zatiaľ čo my biblické citáty a parafrázy vnímame väčšinou ako samostatné, sémanticky ukončené sentence, autori i recipienti v minulosti im pravdepodobne rozumeli v ich biblickom kontexte. Uvedomenie si tejto skutočnosti má ďalekosiahle dôsledky. Totiž každé použitie istého miesta z Písma a jeho prenos do iného textu je zároveň jeho interpretáciou i zmenou jeho kontextu. Medzi pôvodným a získaným kontextom sa vytvára určité napätie, medzipriestor, v ktorom možno vyčítať náboj prednesených myšlienok alebo to, čo sa nachádza „medzi riadkami.“ Prostredníctvom citátu, parafrázy či náznaku sa dva texty stávajú navzájom konvergentné.

Môžeme preto hovoriť o biblickej literárnej „šifre,“ uvedomujúc si, pravda, že jestvujú aj iné literárne „šifry“ vychádzajúce napr. zo znalosti antických dejín, mytológie a literatúry. Podľa toho, do akej miery recipient ovláda tú-ktorú „šifru,“ mení sa jej význam a pôsobnosť v texte. Dôležitý je moment spájania a porovnávaní kontextov.

¹⁹ Pravdaže, takúto interpretáciu podávame na základe poznania náhľadov Martina Sentivániho a v žiadnom prípade nevyjadruje náš subjektívny postoj. Ide o dobové katolícke ponímanie. O tom, že naša interpretácia korešponduje s myslením autora, sa čitateľ môže najlepšie presvedčiť v jeho diele *Turris Babel* (1707). Nejednotnosť nekatolíckej vierouky dáva Sentiváni dokonca do súvisu s matematikou, keď ju v dizertácii o polemickej teológii prirovnáva ku kombinatorike. (*Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea*, Decas III, Pars II, s. 488)

²⁰ Slovník cudzích slov umožňuje použitie oboch pojmov, no priradzuje im v podstate rovnaké významy. Pozri IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANIKOVÁ, Z.: *Slovník cudzích slov*. Bratislava : SPN 1979, s. 133-134.

²¹ K literárnym biblicizmom môžeme azda počítať aj biblické citáty nachádzajúce sa na verejných budovách (napr. nad vstupom do nádvorja bratislavskej starej radnice, na mestskej bráne v Modre atď.), ktoré veľmi výrečne svedčia o živosti biblických kontextov v minulosti v celospoločenskom meradle.

²² KOPECKÝ, M.: Bible a barokní literatura. In: *Česká bible v dějinách evropské kultury*, ed. H. Pavlincová, D. Papoušek, Brno 1994, s. 65.

²³ Tamže.

U Martina Sentivániho si môžeme byť dostatočne istí, že s biblickými analógiami²⁴ narába uvážlivo, a preto ich umiestenie v texte má svoj špecifický zámer. Bol totiž výborným znalcom Písma, pôsobil ako profesor biblistiky, hebrejčiny a kontroverzistiky²⁵ a tlačou vydal exegetické dielo *Rectus modus interpretandi Sacram Scripturam*. Preto má význam zaoberať sa jeho biblizmom. V jeho polemických dielach, ale aj v asketických a kozmologických spisoch sa biblicizmy vyskytujú v hojnej miere (menej v dielach prírodnofilozofických). Nadobúdajú v nich rozličné tvary, resp. spôsoby použitia – od citátov stroho zasadených do textu, ktoré plnia funkciu rukolapného dôkazu, až po takmer dramatické použitie parafrázy v rečnickej otázke či vo fiktívnom dialógu. Biblicizmy nemožno vnímať iba ako štylistické prostriedky, ak si uvedomíme, že aj pre nášho autora Biblia znamená zjavenú pravdu, ktorá je neporovnateľne istejšia než pravda rozumu. Vo svojom kozmologickom diele²⁶ rieši Sentiváni aj problém vzťahu medzi empiriou a zjavením a dozvedáme sa, že biblický text uňho súvisí s kategóriami pravdy a poznania. A teda nemôžeme v jeho diele oddeliť biblické argumenty od argumentov právnych, historických a pod.

Myslíme si ďalej, že pri skúmaní biblizmu jezuitských autorov nemožno zabudnúť na jeho súvis s ignaciánskou spiritualitou. Najmä senzualizmus a imaginatívnosť duchovných cvičení²⁷ môže predstavovať prameň dramatického charakteru niektorých biblicizmov.

Napokon treba si uvedomiť, že používanie biblických analógií je vážna otázka. Ved' jedným zo základných problémov dialógu medzi konfesiami v potridentskom období bola práve rozdielna interpretácia biblických miest. Všeobecne sa u katolíkov prijímal názor, že na začiatku každého bludného učenia stál vždy mylný výklad určitej pasáže zo Svätého písma.²⁸ Nielen každé slovo, ale i každá jednotlivá litera má v Pisme svoje nezastupiteľné miesto.²⁹ Parížska synoda v rokoch 1527 – 1528 vo štvrtom dekrete, pripomínajúc slová sv. Pavla, poukázala na účel, na ktorý možno Písmo použiť: *omnis scriptura divinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, et ad erudiendum in justitia*.³⁰ Zámerne sme uviedli citát v pôvodine, aby zreteľne vynikli štyri účely, z ktorých pre polemic-kú a apologetickú literatúru za dôležité pokladáme najmä tieto dva: *ad arguendum* a *ad corripiendum*. Druhý dekrét štvrtej sesie Tridentského koncilu z 8. apríla 1546 ukladá ordinárom povinnosť potrestať každého, kto by vykladal slová Svätého písma podľa vlastného zmyslu, odkloniac sa od výkladu Cirkvi alebo cirkevných otcov. Ten istý dokument ostro zakazuje používanie Biblie na profánne účely.³¹ Vidíme teda, že biblicizmus nemožno v žiadnom prípade vnímať iba ako štylistickú manieru či prejav dobového literárneho vkusu. Má oveľa hlbšie príčiny a súvislosti.

III. Dialóg obsahuje šesť biblicizmov, ktoré tu uvádzame tak, aby sa aspoň čiastočne zachoval ich kontext. Najprv citujeme originálne znenie, ktorého preklad nájde čitateľ v poznámke. Potom nasleduje príslušné biblické miesto, z ktorého autor vychádzal, uvedené v hranatých zátvorkách, a napokon sa pokúšame o interpretáciu miesta.

1. **Quartus acatholicus nomine Abimelech:** ...meum consilium est, ut hi qui jam Societatem ingressi sunt, si in ea vivere voluerint, in regno quoque permaneant, ast ita, ut plures ad suam congregationem, amplius non recipiant.

Catholicus: Mi domine Abimelech, mallet, si nomine Christiano vocareris, Pius, vel Clemens, et nominibus corresponderent facta, et consilia tua. Visne igitur imitari Veteris Testamenti Abimelech, qui

²⁴ Termín *analógia* pochádza priamo z autorovho myšlienkového systému. Označuje ním jednu z metód racionálneho poznávania.

²⁵ VANTUCH, A.: Martin Szentiványi – príspevok k jeho životu a dielu. In: *Historický časopis*, 1979, roč. 27, č. 4, s. 535-536

²⁶ *Dissertatio cosmographica seu de systemate mundi* (1689), *Ratio status futurae vitae* (1699).

²⁷ POF. FÜLÖP-MILLER, R.: *Macht und Geheimnis der Jesuiten. Eine Kultur- und Geistesgeschichte*. Berlin 1932, s. 31-34.

²⁸ *Enchiridion Biblicum*. Documenta ecclesiastica Sacram Scripturam spectantia, Neapoli-Romae 1961, s. 23.

²⁹ Tak M. Setiváni v: *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea*, Decas II, Pars II, Centuria VI, par. 61.

³⁰ *Enchiridion Biblicum*, s. 23; „Celé Písmo je Bohom vnuknuté a užitočné na poučanie, na usvedčovanie, na nápravu a na výchovu v spravodlivosti...“ (2 Tim 3, 16)

³¹ Tamže, s. 27-28.

occidit 70. fratres suos, super unum lapidem (Judic. 9.) ut sic periret et extingveretur tota familia Jeroboae?*

[Et venit in domum patris sui Ephra et occidit fratres suos filios Ierobbaal septuaginta viros super lapidem unum (Sud 9, 5).]

Jeden zo sedemnástich sa metonymicky nazýva semitským menom Abimelech, ktoré v sebe obsahuje aj hodnotenie postoja vysloveného touto osobou. Autor hneď ponúka antitézu latinského, kresťanského mena, ktorá svedčí o tom, že meno tu naozaj vyjadruje charakter osoby, resp. jej myšlienok. Analógia starozákonných dejín naznačuje, že zamýšľané obmedzenie voči jezuitom nie je v súlade s kresťanským, novozákonným duchom. Obrazy z dejín Izraela sú vo všeobecnosti vhodným prostriedkom na uchopenie sekulárneho diania a reality, teda skutočnosti „starého človeka.“ Myslíme si, že pri posudzovaní jednotlivých biblicizmov treba dôsledne zohľadňovať kontextový pôvod toho-ktorého miesta.

Jerobálovi synovia teda predstavujú Spoločnosť Ježišovu a Abimelech jej neprajníka. Hoci sám citáť pochádza zo Sud 9, 5, za biblický kontext analógie musíme pokladať kapitoly 6 – 9 tejto knihy. Iba tak pochopíme jej súvislosti a obraz, ktorý nám ponúka. Jerobál je druhým menom Gedeona,³² veľkého izraelského vodcu, ktorý porazil utláčateľov svojho národa „Madiánčanov, Amalekitov a synov východu.“ Útlak východných národov predstavuje trest za nemravnosť (heterodoxiu) Izraela.³³ Núkajú sa hneď tri analógie, a to jednak s rekatolizačnou činnosťou Spoločnosti Ježišovej – vtedy Madiánčania predstavujú heterodoxiu, jednak s obrátením Uhrov na kresťanstvo – tu synovia východu reprezentujú pohanstvo, napokon je mysliteľná i analógia s vyslobodením krajiny spod nadvlády Turkov.³⁴ Pozoruhodné je to, akým spôsobom Gedeon porazil východné národy – s malou hŕstkou svojich oproti nesmiernemu množstvu nepriateľovho vojska, bez priameho boja a jedine tým, že sa dal viesť Božím hlasom. V tábore nepriateľa nastal zmätok a Madiánčania bojovali proti sebe navzájom.³⁵ Môžeme tu vidieť podobnosť s dobovým zobrazovaním heterodoxie ako nerozumného monštra či mytologickej obludy.³⁶

Tak ako Abimelech bol Gedeonovým synom z vedľajšej ženy³⁷ a bratom tých sedemdesiatich synov, ktorých dal ukrutne zavraždiť, aj nekatolíci sú bratmi jezuitov a tým, že od nich žiadajú, aby medzi seba neprijímali ďalších členov, zamýšľajú ich vlastne zahubiť. Pôvod z vedľajšej ženy môže poukazovať na ich odklon od pravej viery. Moment príbuzenského puta zas udiera na vlasteneckú strunu (*patria*), a to tým viac, že tento motív sa v dialógu pripomína niekoľkokrát.

Podobný biblicizmus nachádzame aj vo vyššie spomínanom Sentivániho diele *CS*, kde sa hovorí o tom, ako sa jednotné izraelské kráľovstvo rozpadlo na dve časti, keď Jeroboam³⁸ zaviedol na dvoch miestach rozdielne kultu.³⁹ Tento obraz sa v texte explicitne spája s historickou situáciou Uhorska; aj preto si môžeme dovoliť uvedenú interpretáciu nášho biblicizmu. Svojou obraznosťou nadväzuje toto textové miesto na scénu zo začiatku dialógu (pozri vyššie). Treba ešte dodať, že toto je jediný biblicizmus v texte, pri ktorom sa autor explicitne odvoláva na isté miesto v Písme.

* Štvrtý nekatolík menom Abimelech: „...navrhujem, aby tí, čo už do spoločnosti vstúpili a chceli by v nej žiť i naďalej, nech zostanú aj v kráľovstve, lež tak, že už nebudú medzi seba prijímať ďalších. Katolík: Milý pán Abimelech, bol by som radšej, keby si sa po kresťansky nazýval Pius alebo Klement a keby takému menu zodpovedali aj tvoje skutky a návrhy. Chceš vari nasledovať Abimelecha zo Starej zmluvy, ktorý zabil svojich sedemdesiatich bratov na jednom kameni, aby tak zhynul a vyhasol celý Jerubálov rod?“

³² Sud 6, 32.

³³ Sud 6, 1; Aj M. Sentiváni za hlavnú príčinu mravného úpadku uhorského kráľovstva pokladal heterodoxiu – protestantskú vierouku. Tento náhľad sa prejavil najmä v spomínanej *CS*.

³⁴ Uvažovať o takejto analógii nám dovoľujú aj vnútrotextové súvislosti, lebo hneď na začiatku apológie sa autor odvoláva na „dlhotrvajúcu a krvavú vojnu proti Turkom.“

³⁵ Por. Sud 6, 33-7, 22; M. Sentiváni vo svojom polemickom diele často hovorí o nevráživosti a rozporoch medzi denomináciami protestantských cirkví.

³⁶ Por. SENTIVÁNI, M.: *Dissertatio haeresiologico-polemica*. Tyrnaviae 1701, kde v dedikácii herézu nazýva hydrou; TENŽE: *Castigatio illusoriae concionis infamis apostatae Meinolphii Wiarts Warburgensis*. Tyrnaviae 1704, s. 206; prirovnáva M. Luthera k trojtélu obrovi Geryónovi.

³⁷ Sud 8, 31.

³⁸ Ide o inú postavu biblických dejín. U Sentivániho sa obe nazývajú rovnakým menom (v slovenčine Jerubál a Jeroboam).

³⁹ SENTIVÁNI, M.: *Consultatio saluberrima*, s. 4.

2. **Quintus acatholicus Mathusala nomine:** ...Judicarem proinde solos externos excludendos esse.

Catholicus. Spero quod, ubi dominus Mathusala attigerit aetatem ipsius Mathusala, hac de re loquetur prudentius. Sed quis ei hanc aetatem promittere poterit? Octuaginta solum circiter, pro termino vitae positi sunt homini a Deo anni, et hi quidem in potentatibus, qui multum adhuc distant a nongentis sexaginta novem annis, quibus Mathusala vixit...**

Opäť máme do činenia s metonymickým označením reprezentanta istého názoru. Pri mene Matuzalem však už analógia nie je taká zrejma ako v prvom prípade. O tejto biblickej postave totiž nevieme takmer nič a Písmo mu venuje iba dva krátke odseky (Gn 5, 21-27). Navyše Matuzalem nevystupuje v biblických dejinách v nijakých negatívnych súvislostiach. Nepodarilo sa nám zatiaľ nájsť vysvetlenie tejto postavy v dobovej skripturistickej⁴⁰ spisbe ani žiadnu príbuznosť v Sentivániho diele. Z Písma sa dozvedáme, že Matuzalem bol príslušníkom spravodlivého Adamovho pokolenia, ktoré stojí v protiklade s pokolením Kainovým. Jeho otcom bol Enoch, ktorý „chodil s Bohom,”⁴¹ a jeho vnukom Noe. Matuzalem je najdlhšie žijúcou postavou biblických dejín.

Porovnanie dĺžky priemerného ľudského života s Matuzalemovým vekom má zrejme za úlohu zosmiešniť protivníka, ktorý bude „múdrejší,” keď dosiahne roky Matuzalema, to znamená, že mu k tomu ešte veľa chýba. Na druhej strane voľbu postavy z čias pred potopou môžeme vnímať ako iróniu a narážku na dobový evanjelicko-katolícky spor o starobylosť.⁴²

Formulácia „dosiahnuť Matuzalemov vek” nás ale vedie ďalej. Ak venujeme bližšiu pozornosť počtom v piatej až siedmej kapitole knihy Genezis, ktoré tu očividne zohrávajú nie nevýznamnú úlohu, zistíme, že Matuzalem zomrel v roku potopy.⁴³ Znamená to, že mal možnosť vidieť mravný úpadok ľudstva, pre ktorý naň vlastne potopa doľahla. Preto si myslíme, že táto formulácia priamo odkazuje na potopu a príbeh o Noemovi. Ak Noeho príbeh premietneme do budúcnosti (tak ako vek Matuzalema v replike odkazuje na budúcnosť), nemôžeme nevidieť súvislosť s tzv. eschatologickou rečou v Matúšovom evanjeliu (Mt 24).⁴⁴ V nej sa hovorí, že pri parúzii to bude ako za čias Noeho a koniec príde na ľudstvo neočakávane ako potopa.⁴⁵ Vtedy sa zachráni len spravodliví. Iba v tomto kontexte môžeme pochopiť, prečo katolíci reaguje v dialógu na protivníkov návrh práve takto. Ved' ako súvisia cudzinci v Spoločnosti Ježišovej, resp. požiadavka na ich odstránenie s biblickou postavou Matuzalema? Vysvetľujeme si to nasledovne: V kresťanskom spoločenstve sa za skutočnú vlasť pokladá vlasť nebeská a v pozemskej je človek iba pútnikom. Preto požiadavka vykázat' z vlasti cudzincov vyznieva ako protikresťanská a pripomína starozákonné ponímanie vlasti. Navyše, od patristických čias sa archa alebo loď vysvetľuje ako obraz Cirkvi,⁴⁶ ktorá prepraví verných cez vlnobitie sveta (potopy) do ich pravej vlasti. Matuzalem videl úpadok ľudstva pred potopou, ale do archy sa nedostal. V tomto zmysle môžeme katolícku odpoveď pokladať za pokarhanie nesprávne ponímaného patriotizmu.

Neubránime sa však dojmu, že v tejto replike zohráva významnú úlohu irónia. Tak ako biblický Matuzalem spoznal mravný úpadok svojho potomstva, aj náš Matuzalem by sa dožil skazy svojho národa, keby sa katolicizmus oslabil na úkor iných vyznaní,⁴⁷ a nakoniec by verných zostalo azda iba toľko, koľko ich vošlo do archy pred potopou.

** Piaty nekatolíck menom Matuzalem: „...vyniesol by som taký súd, že načim vylúčiť len cudzincov.” Katolíci: „Dúfam, že keď pán Matuzalem dosiahne vek skutočného Matuzalema, bude múdrejšie hovoriť o tejto veci. Ktože mu však môže sľúbiť toľký vek? Boh určil človeku len zhruba osemdesiat rokov ako hranicu v jeho živí – aj to iba pre tých statnejších – čo však je ešte veľmi ďaleko od deväťstošesťdesiatdeviatich rokov, ktorých sa dožil Matuzalem...”

⁴⁰ Termín sme si požičali z dobovej spisby.

⁴¹ Gn 5, 22; „Et ambulavit Henoch cum Deo.”

⁴² Do tohto sporu niekoľkými spismi vstúpil aj M. Sentiváni. Jadro problému predstavovalo tvrdenie protestantov, že rímska cirkev sa ešte v priebehu 1. tisícročia po Kr. odklonila od pravej apoštolskej nauky, teda že moderná rímsko-katolícka cirkev je novou papistickou sektou. Na oplátku kládli katolíci otázku: kde bola luterská cirkev pred Lutherom?

⁴³ Takýto prístup korešponduje s dobovou biblistikou. Sám Sentiváni bol milovníkom čísel a matematiky.

⁴⁴ Podľa dobovej exegetiky najlepšia interpretácia Písma je tá, v ktorej sa spája Starý zákon s novým.

⁴⁵ Mt 24, 37.

⁴⁶ LURKER, M.: *Slovník biblických obrazů a symbolů*. Vyšehrad 1999, s. 23, 137.

⁴⁷ V katolíckej replike sa hovorí o povolávaní učiteľov a kňazov zo zahraničia.

3. **Sextus acatholicus.** Ego rem sic decidendam putarem, ut jesuitae omnino in regno Hungariae permaneant, sed nulla stabilia bona possideant.

Catholicus. Ergone vultis, ut jesuitae sic in regno maneant, ut fame pereant? Unde enim vivent? Mendicato apud vos? Haud dubio, ex odio fidei, quo flagratis erga illos, porrigeretis illis lapidem pro pane, et pro pisce scorpionem...***

[Aut quis est ex vobis homo, quem si petierit filius suus panem, numquid lapidem porriget ei? Aut, si piscem petierit, numquid serpentem porriget ei? (Mt 7, 9-10)]

[Quis autem ex vobis patrem petit panem: numquid lapidem dabit illi? aut piscem: numquid pro pisce serpentem babit illi? aut, si petierit ovum, numquid porriget illi scorpionem? (Lk 11, 11-12)]

Prameňom tretieho biblicizmu sú evanjeliové verše Mt 7, 9-10⁴⁸ a Lk 11, 11-12.⁴⁹ Autor obidve miesta spojil a vytvoril elipsu „namiesto ryby škorpióna.“ Aj táto skutočnosť nás presviedča o jeho kontextovom myslení. Rámec výroku tvorí známa pasáž Mt 7, 7-11, ktorá sa začína slovami „Proste a dostanete!“ Je dôležité si uvedomiť, že uvedené miesto je súčasťou reči na vrchu (Mt 5-7), ktorá je vlastne kompendiom kresťanskej morálky. Autor určite nesiahol po tomto novozákonnom základe bez zámeru. V jeho diele sa totiž často stretneme s tvrdením, že učenie nekatolíkov je protievanjeliové.⁵⁰

Napätie medzi biblickým kontextom a kontextom nášho dialógu spočíva v tom, že zatiaľ čo v prímere (prirovnaní) sa pokladá za prirodzené, ak otec synovi nespôsobuje ujmu a z lásky mu dáva, o čo ho prosí, v našom texte sú nekatolíci predstavení ako tí, ktorí by neváhali jezuitom úmyselne škodiť. Ďalší rozpor predstavuje zámena vzťahu otec – syn za vzťah nekatolíci – jezuiti, ktorá je však asi irelevantná a prekrytá expresivitou obrazného vyjadrenia. Napokon, hoci Sentiváni spája tento biblický motív s realistickým obrazom zobrazenia, v Písme je súčasťou perikopy, ktorá hovorí o dôvere v Boha a o modlitbe. Uvedený kontextový posun podporilo zrejme to, že v Lukášovom evanjeliu tento obraz predchádza podobenstvo o človeku, ktorý v noci prosí priateľa o chlieb (Lk 11, 5-8). Tomu nasvedčujú aj jazykové prozriedky: autor použil predložku *pro* i zámeno *ille*, ktoré sa nachádzajú takisto u Lukáša. V rámci biblickej symboliky predstavujú chlieb a ryba spásu prostredníctvom Cirkvi, kameň a škorpión pravý opak. Škorpión často symbolizoval heretické učenie.⁵¹ Touto symbolikou sa prítomný biblicizmus včleňuje do biblizmu celého textu.

Pravda, treba brať do úvahy, že evanjeliové príklady a podobenstvá sa vďaka svojej expresívnej obraznosti stali súčasťou frazeologického fondu, čoho dôsledkom je zrejme aj oslabenie ich kontextovosti a voľnejšie použitie.

4. **Decimus quintus acatholicus:** Saltem ponendus esset limes et terminus in accessione, et augmento collegiorum; et bonorum, ac proventuum ad illa, aggregatione...

Catholicus: ... Nonne hoc est in oculis jesuitarum festucam quaerere, et in aliorum religiosorum oculis trabem non videre?*****

[Quid autem vides festucam in oculo fratris tui et trabem in oculo tuo non vides? (Mt 7, 3)]

[Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, trabem autem, quae in oculo tuo est, non consideras? (Lk 6, 41)]

*** Šiesty nekatolík: „Ja si myslím, že záležitosť treba uzavrieť tak, že jezuiti zostanú v uhorskom kráľovstve, no nebudú vlastniť žiaden nehnuteľný majetok.“ Katolík: „Chcete teda, aby jezuiti zostali v kráľovstve tak, že zhynú od hladu? Ved' z čoho budú žiť? Pôjdu po žobraní medzi vás? Nepochybujem, z náboženskej nenávisti, ktorá vo vás planie voči nim, podali by ste im kameň miesto chleba a namiesto ryby škorpióna...“

⁴⁸ „Alebo je medzi vami človek, čo by podal synovi kameň, keď ho prosí o chlieb? Alebo keby pýtal rybu, či by mu dal hada?“

⁴⁹ „Ak niekoho z vás ako otca poprosí syn o rybu, vari mu dá namiesto ryby hada? Alebo ak pýta vajce, podá mu škorpióna?“

⁵⁰ To je aj príčinou, prečo im odopieral pomenovanie *evangelici*.

⁵¹ LURKER, M.: cit. d., s. 80, 223-224, 270.

***** Pätnásty nekatolík: „Aspoň by sa mala stanoviť hranica, ktorá by zamedzila nárast a rozširovanie kolégií a zhromažďovanie k nim prislúchajúcich majetkov a dôchodkov.“ Katolík: „... Či to nie je to isté ako hľadať smietku v očiach jezuitov, a nevidieť brvno v očiach iných rehoľníkov?“

V katolíckej replike uvedenému biblicizmu predchádza výklad, v ktorom sa hovorí o tom, že tak v minulosti ako aj v súčasnosti viaceré rehole predčia svojim imaním Spoločnosť Ježišovu. Zvláštnosť štvrtého biblicizmu predstavuje zmena perspektívy. Kým v Písme ide o vzťah dvoch ľudí (Mt 7, 3 a Lk 6, 41), autor tento obraz rozširuje o tretiu postavu. Tak sa vlastne pôvodný evanjeliový kontext (Mt 7, 1-5), ktorý hovorí o opovrhliivom posudzovaní, posúva do inej roviny. Ide tu už o uplatnenie zásady *cuique suum*. Napriek tomu vnímanie biblického kontextu spôsobuje, že medzi riadkami čítame: „Nesúďte, aby ste neboli súdení“ (Mt 7, 1). Zasadenie biblického obrazu do otázky, ktorá predpokladá afirmatívnu odpoveď (*nonne*), má usvedčiť protivníka z nespravodlivosti a falošného súdu. Sugeruje prítomnosť karhajúceho Krista. Zároveň odkazuje na posledný súd. Účinok pôvodného obrazného vyjadrenia je zosilnený použitím slovesa *quaerere* „hľadať“ namiesto slabšieho výrazu *videre* „vidieť.“

Hoci vzor obidvoch biblicizmov možno hľadať u dvoch evanjelistov, predsa si myslíme, že ich prameňom je Matúšova reč na vrchu, keďže tu sa nachádzajú vedno v siedmej kapitole.

5. Conclusio catholici. ... Omnibus denique omnia facti, totos quantos se procurandae salutis proximorum impendendo.*****

[...omnibus omnia factus sum, ut omnes facerem salvos (1 Kor 9, 22).]

Podobne ako v Pavlovom liste, aj u Sentivániho tomuto miestu predchádza určitý súpis, v našom prípade obsahujúci výpočet činností, ktoré Spoločnosť Ježišova vykonáva. V tomto biblicizme pokladáme práve formu za dôležitý prostriedok asociácie. Biblický kontext je tu natoľko zrejmy (za kontext považujeme celú 9. kapitolu prvého listu Korint'anom), že bude dostatočne výrečné, ak z neho uvedieme nasledovné citáty: „Toto je moja obrana proti tým, ktorí ma posudzujú“ (verš 3); „Kto kedy vojenčí na svoje trovy? Kto sadi vinicu, a neje z nej ovocie? Alebo kto pasie stádo, a neživí sa mliekom stáda?“ (verš 8) Uvedený kontext autor prenáša do svojho dialógu a táto transformácia je umožnená pripodobnením jezuitov k apoštolskej práci sv. Pavla.

Za veľmi dôležité pokladáme to, že autor siahol práve po liste Korint'anom. Základným problémom korintského spoločenstva bola totiž nejednotnosť a rozdelenie na náboženské skupiny.⁵² Ide o jasnú analógiu so vtedajšou situáciou v Uhorsku.⁵³ Navyše opäť môžeme počítať so súvislosťou s dobovým evanjelicko-katolíckym historickým sporom o pôvodnosť a apoštolskosť tej-ktorej cirkvi. Tým, že sa autor na svojich protivníkov obracia slovami sv. Pavla, ktoré adresoval obci v Korinte, pripodobňuje ich Korint'anom a poukazuje na ich základný nedostatok – nejednotu. V takejto perspektíve môžeme aj v tomto biblicizme cítiť istú dávku irónie.

6. Conclusio catholici. ...Audio nihilominus etiam ex catholicis aliquos submussitare: negari quidem non posse Societatem multa bona pro regno, et praesertim ecclesia catholica praestare, sed non defuturos alios, qui absente etiam Societate eadem omnia munia valerent obire. Verum his respondeo: an aliqui id praestituri sint, et tam bene, nescio. Imo valde dubito, monet siquidem Apostolus, ut: qua unusquisque vocatione vocatus est, in illa se perficiat. Haec autem munia, quae Societas obit, sunt propria instituti Societatis, alia autem instituta et status, habent alios suos peculiare fines laudabiles, qui proinde, ut vocationi suae satisfaciant, conveniens est, ut eosdem potius assequi satagant.*****

[Unusquisque, in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat (1 Kor 7, 20).]

Spomedzi všetkých biblicizmov použitých v texte jedine tomuto môžeme jednoznačne pripísať argumentačnú funkciu. Poukazuje na to aj slovo *siquidem* „lebo, totiž“ vyjadrujúce dôvodový vzťah

***** Katolíkov záver: „... Napokon, sú všetkým pre všetkých, telom i dušou sa zasadzujú za spásu blížnych.“

⁵² PoF. HERIBAN, J.: *Príručný lexikon biblických vied*. Rím 1992, s. 609; Úvod do Prvého listu Korint'anom. In: *Sväté písmo starého i nového zákona*, Trnava 2000, s. 2393-2395.

⁵³ Jeden zo základných motívov Sentivániho polemického myslenia.

***** Katolíkov záver: „... Počúvam takisto, ako si aj podaktorí spomedzi katolíkov pošuškávajú, že síce nemožno poprieť, že spoločnosť robí mnoho dobrého pre kráľovstvo a najmä pre katolícku cirkev, ale že ak spoločnosť nebude, isto sa nájdu iní, čo by dokázali vykonávať všetky spomenuté povinnosti. Ale týmto odpovedám: či to niekto bude robiť, a tak isto dobre, to neviem. Skôr o tom silno pochybujem, lebo Apoštol nás nabáda, aby sa každý zdokonaľoval v tom povolaní, ktorým bol povolán. A tie práce, ktoré spoločnosť vykonáva, sú vlastné jej ustanovizni. Iné ustanovizne a stavy majú svoje vlastné osobité a chvályhodné ciele, tie nech sa radšej usilujú dosiahnuť, aby zadosťučinili svojmu povolaniu.“

medzi Pavlovou radou a autorovým *valde dubito* „silno pochybujem.“ V parafráze Pavlovho výroku si všimneme dôležitú zmenu. Pôvodné sloveso *permanere* „zotrvať“ je nahradené slovesom *se perficere* „zdokonaľovať sa,“ čo môže ukazovať na asociáciu s perikopou v liste Filipanom (Fil 3, 12-16), kde je reč o kresťanskej dokonalosti. Avšak jednoznačne máme opäť do činenia s amplifikáciou, zosilnením pôvodného vyjadrenia. Súvislosť s listom Filipanom môžeme predpokladať aj na základe toho, že záver citovaného úryvku je inšpirovaný veršom z druhého Petrovho listu (2 Pt 1, 10), čo potvrdzuje aj autorovo použitie slovesa *satagere*, ktoré sa nachádza i v uvedenom verši. Obidve perikopy – 2 Pt 1 a Fil 3, 12 – 16, hovoria o zdokonaľovaní sa v kresťanskej cnosti. Tieto miesta spolupôsobili pri vzniku nášho biblicizmu, ktorého základom je verš 1 Kor 7, 20.

Zaujme nás ďalej význam substantíva *vocatio* „povolanie,“ pretože autor ho používa ako synonymum slova *munia* „povinnosti, zamestnanie.“ Oproti tomu vo veršoch 1 Kor 7, 17-24 tento termín označuje stav, v ktorom človeka zastihne Božie povolanie.⁵⁴ Zrejme tu zohral svoju úlohu aj špecifický význam slova *vocatio*, ktorý bol v autorových časoch pravdepodobne bežnejší (podobne ako dnes).⁵⁵

Spomínaný verš, ktorý je prameňom nášho biblicizmu, patrí v Pavlovom liste do state, ktorá sa zaoberá manželstvom a panenstvom, teda voľbou životného stavu. Túto súvislosť autor určite nestratil zo zreteľa, hoci sa to tak môže javiť, ak sa na text pozeráme súčasnými očami. Ide tu o stavovské vnímanie spoločnosti, čo vidíme aj v autorovom slovnom spojení *alia autem instituta et status*.

IV. Autor vsadil do dialógu ešte ďalšie mimotextové referencie. Dve z nich sa nachádzajú práve na mieste, kde sa opakuje dramatický náboj zo začiatku apológie, ako sme na to upozornili vyššie. Ich prameňom nie je biblický text, preto sa o nich zmienime iba na krátko.

Prvú referenciu môžeme označiť ako *exemplum prophanum*,⁵⁶ pretože vychádza z rímskych dejín. Autor (v dialógu postava katolíka) radí, aby sa evanjelickí kazatelia väčšmi venovali štúdiu než starostiam o svoju domácnosť, a tak boli schopní lepšie odpovedať na jezuitské polemiky. Veď, ako hovorí, ani Rimania si neželali zničiť Kartágo, aby rímska mládež nestratila motiváciu na pestovanie k bdelosti a usilovnosti. Prameňom tohto exemplu môže byť výťah z Líviových dejín od L. Annaea Flora.⁵⁷

Druhá referencia je reakciou na výrok, že jezuiti musia odísť preto, lebo pokým sú oni v krajine, nikdy nebude pokoj. Tu autor siahol po bájke o ovciach a vlkoch, ktorá sa nachádza v prvom dodatku k Phaedrovým bájkam od Marquarda Gudia.⁵⁸ Prirovnáva protivníka k vlkom, ktorí si s ovcami dohodli prímerie pod tou podmienkou, že od košiara odoženú psov. Tak autor vytvoril veľmi pekné prirovnanie, keď jezuitov nazýva strážnymi psami katolíckych veriacich. Naša bájka má blízko k biblickým obrazom. Ak uvažujeme v takejto perspektíve, psi predstavujú opovrhnutie alebo službu.⁵⁹

Treba sa zmieniť ešte o ďalších dvoch miestach, na ktorých autor cituje právne dokumenty. V jednom prípade ide o zákonný článok 20 z roku 1550, v druhom o krátky citát zo známej Silvestrovej buly, ktorú uverejnil Inchoffer, no neskôr sa zistilo, že je falzifikátom. Na tieto miesta chceme poukázať preto, lebo majú jednoznačne svedecký a argumentačný charakter, na rozdiel od biblicizmov, ktorých funkcia je skôr obrazná a rétorická.

⁵⁴ Por. Písmo sväté. Nová zmluva a Žalmy. (Slovenský ekumenický preklad), Slovenská biblická spoločnosť 1995, s. 315, kde sa *vocatio* prekladá ako *stav*. Takisto v iných prekladoch.

⁵⁵ Por. BARTAL, A.: *Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae*. Lipsiae 1901, s. 702, kde sú pri prvom (!) význame v hesle *vocatio* uvedené synonymá *officium*, *munus*. Tento význam bol v danom období bežný takisto v slovenčine, por. *Historický slovník slovenského jazyka*, 4. zv. Bratislava 1995, s. 221.

⁵⁶ Termín používame na základe autorovho rozlíšenia v *CS*, kde je použité *exemplum prophanum* vedľa *exemplum sacrum*.

⁵⁷ Por. Iulii Flori epitomae de Tito Livio bellorum omnium annorum DCC libri duo (ed. C. Halm), Lipsiae Sumptibus et typis B. G. Teubneri, 1872, s. 40: „Cato inexplabili odio delendam esse Carthaginem, et cum de alio consuleretur, pronuntiabat, Scipio Nasica servandam, ne metu ablato aemulae urbis luxuriari felicitas urbis inciperet; medium senatus elegit, ut urbs tantum loco moverentur. Nihil enim speciosius videbatur quam esse Carthaginem, quae non timeretur.“ Podobné tézy sa vyskytujú ako *quaestiones* v trnavských promočných tlačiacich.

⁵⁸ Bájka sa začína veršami: „Oves Lupique cum certassent proelio./ Illae vicerunt, tutae praesidio canum./ Lupi legatos mittunt, et fictam petunt/ Hac lege pacem, ut dederent Oves canes, ...“ Citované podľa Phaedri Augusti Liberti *Fabularum Aesopiarum libri V. cum appendice duplici* (ed. C. H. Weise), Lipsiae 1828, s. 71.

⁵⁹ Por. SACHS – BADSTÜBER – NEUMANN: *Christliche Ikonographie in Stichworten*. Berlin 1991, s. 186-187.

V. Základný tón Sentivániho apológie je síce právno-historický,⁶⁰ keď však zameriame pozornosť na jeho biblicizmy, zistíme, že práve na nich spočíva kompozícia diela. Autor použil dva odkazy na Starý zákon, dva na evanjelium a rovnaký počet odkazov na apoštolský list. Trojičná symbolika sa prejavuje v celom pláne textu: dialóg obsahuje 36 replík,⁶¹ v závere (*conclusio*) je uvedených 9 dôkazov užitočnosti Spoločnosti Ježišovej pre štát a 3 dôvody, prečo preň jezuiti nepredstavujú záťaž. Biblicizmy v našom texte splňajú morálnu a anagogickú funkciu.⁶² Vychádzajúc z konkrétnej dejinnej situácie ukazujú na skutočný, naddejinný cieľ. Pripomínajú nedostatky starého človeka (Starý zákon), predkladajú mu pred oči morálne požiadavky evanjelia a smerujú k obrazu nového človeka (List Korin.). Tlak proti Spoločnosti Ježišovej sa teda posudzuje ako konanie proti Božiemu plánu s dejinami. Kontextový prístup k biblicizmom nám umožňuje vnímať osobitnú, biblickú rovinu diela, ktorá nám pri bežnom čítaní zostáva skrytá.

Myslíme si, že narábanie s biblickými citátmi, parafrázami či alúziami predstavuje istý druh literárneho umenia, ktoré možno interpretovať len v jeho exegetických a rétorických, prípadne dramatických súvislostiach. Nevyhnutnou podmienkou správneho pochopenia je aj znalosť dobovej bibliistiky a biblickej praxe. Závažnou môže byť napríklad aj skutočnosť, že na rozdiel od dnes bežného členenia biblických kníh na historické, poučné a prorocké sa v Sentivániho časoch uplatňovalo štvorité delenie – k spomenutým trom skupinám sa počítali ešte knihy zákonné.⁶³ Treba takisto dbať na kontext, do ktorého boli vsadené biblické dejiny – protiklad medzi *historia sancta* a *historia poetica*, medzi *exemplum sacrum* a *exemplum prophatum*.

Vybrali sme si toto krátke Sentivániho dielko, aby sme na ňom demonštrovali, aký dôležitý literárny prvok predstavujú biblicizmy. Určite aspoň v Sentivániho tvorbe musíme biblicizmus pokladať za jeden zo základných konštituentov. V budúcnosti bude treba pozorovať jeho vzťah k iným literárnym i neliterárnym referenciám (patristika, antická, európske a národné dejiny, mytológia atď.) a s tým súvisiacu funkciu v texte (argumentačná, obrazná, rétorická atď.). Takýto prístup, myslíme si, nám umožní hlbšie pochopenie latinských i nelatinských diel nášho literárneho baroka.

Biblicisms in an apology of the Society of Jesus by Martin Sentiváni (Szent-Ivany)

Svorad Z a v a r s k ý

The author tries to interpret six biblical references in an apology written in 1704 by Martin Sentiváni, a Slovak jesuit and a great scholar of the baroque period in the Hungarian kingdom. Although the basis and the outer skeleton of the work consists in legal and historical arguments, the biblicisms are considered to represent the compositional idea of the work. Shown in the light of their historical and biblical context, they make up an individual textual level different from that of the written text. Also, the author refers to symbolic value of the numbers involved in the structure of the apology. When regarded as a whole, the biblical references attest to Martin Sentiváni's intention to imbue his work with a moral and anagogical message. Some of the biblicisms can even be interpreted as Sentiváni's view on the patriotism of his non-Catholic co-citizens. The goal of the paper is to show that biblicisms cannot be viewed as mere stylistic devices, as well as to present an access to the biblical code of the baroque literary creation of Slovakia.

⁶⁰ To sa zreteľne prejavuje aj v lexike textu. Kľúčovými pojmami celej apológie sú slová *jus*, *injuria*, *dispositio*, *bona stabilia*, *haereditates* atď.

⁶¹ Ak si dovoľíme analógiu s vyššie uvedeným spojením čísla 17 s príslušným žalmom a nazrieme do 36. žalmu (v Novej vulgáte 37), čaká nás veľké prekvapenie. Náhodnosť takéhoto spojenia sa nám vidí nepravdepodobná, preto sme pokladali za potrebné upozorniť na túto skutočnosť aspoň v poznámke. Citujeme zo žalmu 37 (36): „... spoľahni sa na Pána a dobre rob a budeš bývať v svojej krajine a tešiť sa z bezpečia. ...Pánovi zver svoje cesty... Tvoju spravodlivosť vyvedie na povrch ako svetlo a tvoje právo ako poludňajší jas... O život bezúhonných sa stará Pán a ich dedičstvo trvá naveky... Bol som mladík, teraz som starec, a nevidel som spravodlivého, že by bol opustený, ani jeho deti žobraj o chlieb... Vyhýbaj sa zlu a dobre rob a budeš mať domov naveky...“ Takýto kontext prekvapujúco korešponduje s postavením 70-ročného jezuitu píšuceho obranu svojho rádu, ktorý chce pozbaviť majetkov a vyhnať z krajiny.

⁶² Podľa štyroch zmyslov Písma.

⁶³ Por. Compendium Biblicum, Tyrnaviae 1719, s. 105, *libri legales, historiales, sapientiales, prophetales*.

ROZHLADY

LUBICA HARBUĽOVÁ*

Prvé roky pobytu A. V. Isačenka na Slovensku

Harbuľová, L.: The First Years of A. V. Isačenko's Stay in Slovakia. *Slavica Slovaca*, 38, 2003, No. 1, pp. 60-63. (Bratislava)

The article focuses on the life vicissitudes of A. V. Isačenko who was one of the numerous Russian emigres forced by the Bolshevik coup to look for a new home. It informs about Isačenko's student years spent in Vienna, Paris and, for the most part, in Prague where the Prague Linguistic Circle was then being established and of which he became a member. The author takes a careful look at the contacts of this Russian linguist to the rapidly developing Slovak linguistics as well as at his personal, pedagogical and scholarly relationships. In 1941, he moved to Slovakia and thus his impact on the Slovak science became even stronger.

A. V. Isačenko, Russian Emigration, The Prague Linguistic Circle, N. S. Trubeckij, Structuralism, Old Slavonic, *Matica slovenská*.

Životný príbeh ruského jazykovedca Alexandra Vasilieviča Isačenka je v mnohom identický s osudmi ďalších takmer dvoch miliónov obyvateľov cárskeho Ruska, ktorí v dôsledku politických zmien v jeseni 1917 a následnej občianskej vojny opustili rodnú krajinu. Najmohutnejšia vlna ruských politických exulantov v 20. storočí bola sociálne značne diferencovaná. Svoje nezanedbateľné zastúpenie v nej mali aj predstavitelia ruskej vedy. Možnosť pokračovať v odbornej práci ponúkli ruským vedcom mnohé európske vedecké inštitúcie, ústavy a vysoké školy. O ruských odborníkov prejavili záujem aj novoutvorené vysokoškolské pracoviská na Slovensku. K tým ruským odborníkom, ktorí sa v rokoch 1920–1945 uplatnili na slovenských vysokých školách, patrili: E. J. Perfeckij, V. A. Pogorelov, D. Andrusov, K. Belousov, N. Losskij, M. M. Novikov a ďalší. V roku 1941 ich rady rozšíril A. V. Isačenko.

Petrohrad opustil A. V. Isačenko spolu s rodičmi v roku 1920. Ich prvou zastávkou na ceste po Európe pri hľadaní nového domova sa stala Juhoslávia. Rodičia zapísali A. V. Isačenka na internátne gymnázium v rakúskom Klagenfurte. Keď sa v roku 1923 rodina presťahovala do Berlína, pokračoval A. V. Isačenko v gymnaziálnych štúdiách v nemeckom meste Schwedt na Odre. Po otcovej smrti sa novým domovom rodiny stalo Rakúsko, kde A. V. Isačenko v roku 1929 ukončil gymnaziálne štúdiá a zapísal sa na Filozofickú fakultu Viedenskej univerzity. Študoval slavistiku, porovnávaciu jazykovedu a indológiu. V roku 1933 po získaní doktorátu na Viedenskej univerzite odišiel do Paríža, kde v tom čase žila jeho matka, a pokračoval v štúdiách na Collège de France. V roku 1934 získal jednoročné štipendium československej vlády, a tak sa miestom jeho ďalšieho štúdia stala Filozofická fakulta Karlovej univerzity v Prahe. Praha zohrala v jeho odbornom živote dôležitú úlohu. Krátko po príchode do Prahy sa stal členom Pražského lingvistického krúžku a postupne sa dostal pod vplyv modernej štrukturálnej metodológie pražskej orientácie (Mukařovský, Havránek, Skalička a iní). V marci 1935 sa vrátil opätovne do Viedne a začal pracovať na Filozofickej fakulte Viedenskej univerzity ako lektor ruského jazyka. Po čase získal rakúske štátne občianstvo a usporiadal sa aj jeho osobný život. Oženil sa s J. N. Trubeckou, dcérou profesora N. S. Trubeckého, a v roku 1936 sa im narodila dcéra.

Vo Viedni, v druhej polovici 30. rokov, sa začala aj jeho vedecká a publikačná činnosť. Vo vedeckej práci sa v tomto období prioritne orientoval na slovanské dialekty a etnografiu Korutánska a Burgenlandu. Pod vplyvom svojho učiteľa a svokra profesora N. S. Trubeckého, ale tiež pod vplyvom pražskej štrukturalistickej školy sa venoval aj fonológii. Do viedenského obdobia Isačenkovo života a práce

* Doc. PhDr. Lubica Harbuľová, CSc., Katedra všeobecných dejín, FF PU, Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov.

spadajú jeho prvé kontakty so Slovenskom. V roku 1935 prizval L. Novák, vtedajší referent Jazykového odboru Matice slovenskej v Martine, N. S. Trubeckého k spolupráci na pripravovanom Zborníku Matice slovenskej. O rok neskôr, v januári 1936, oslovil L. Novák, možno pod vplyvom N. S. Trubeckého, ale pravdepodobne aj pod vplyvom osobného stretnutia v Paríži, aj A. V. Isačenka. A. V. Isačenko, ktorý v tomto období začínal odborne publikovať, túto možnosť privítal a poslal na uverejnenie do zborníka príspevok.¹ Sám A. V. Isačenko o niekoľko rokov neskôr v životopise, ktorý sa zachoval v martinskom archíve, poznamenal: „Jedna z mojich prvých vedeckých publikácií bola uverejnená v Sborníku Matice slovenskej.”²

Po pripojení Rakúska k Nemecku v marci 1938 odišiel A. V. Isačenko s rodinou do Juhoslávie. Usadil sa v Ľubľane, kde začal ako súkromný docent prednášať na filozofickej fakulte. V roku 1939 sa na uvedenej fakulte habilitoval v odbore slovanská filológia. V ľubľanskom období rozšíril A. V. Isačenko svoju vedeckú profiláciu o staroruskú morfológiu a oblasť verša. Postavenie súkromného docenta mu nezabezpečovalo pravidelný príjem, a tak rodina žila len z financií, ktoré dostával za odučené hodiny a za príležitostné publikácie. Zlá finančná situácia i zložité sociálne pomery ho donútili hľadať ďalšie alebo výhodnejšie pracovné príležitosti. V lete 1940 sa obrátil na dekana Filozofickej fakulty v Záhrebe s prosbou o možnosť pôsobenia na tamojšej fakulte ako lektor ruského jazyka a literatúry. Odpoveď prišla až začiatkom roka 1941. Dekan záhrebskej filozofickej fakulty jeho žiadosti vyhovel a A. V. Isačenko mohol od letného semestra začať pôsobiť na filozofickej fakulte v Záhrebe ako lektor ruského jazyka. Medzitým však dostal aj ďalšiu pracovnú ponuku. Koncom roka 1940 sa na A. V. Isačenka obrátili slovenskí jazykovedci, pravdepodobne profesori L. Novák a J. Stanislav, a ponúkli mu, aby zaujal miesto profesora ruského jazyka a literatúry na bratislavskej filozofickej fakulte namiesto odchádzajúceho profesora A. V. Pogorelova. A. V. Isačenko zareagoval aj na túto príležitosť. Súbežne s kladnou odpoveďou zo záhrebskej univerzity dostal A. V. Isačenko aj pozitívne rozhodnutie z Bratislavy. Miesto v Bratislave mal obsadiť do 15. 3. 1941. A. V. Isačenko si za miesto svojho ďalšieho pôsobenia vybral Slovensko.

A. V. Isačenko prišiel spolu s rodinou do Bratislavy začiatkom marca 1941. V Bratislave sa však medzitým situácia celkom zmenila. V. A. Pogorelov z filozofickej fakulty neodchádzal a A. V. Isačenko nedostal oficiálne povolenie prednášať na bratislavskej univerzite. Napriek komplikáciám sa A. V. Isačenko rozhodol v Bratislave ostať a prijal ponuku Vysokej školy obchodnej, ktorá bola v tom čase súkromnou školou, aby pôsobil na nej ako lektor ruského jazyka. V tejto funkcii bol na Vysokej škole obchodnej až do roku 1944, keď bol vymenovaný za zmluvného profesora tejto vysokej školy.

Prvé štyri roky pobytu A. V. Isačenka na Slovensku sú naplnené tvorivou prácou. Na Vysokej škole obchodnej tvorili jeho pedagogický úväzok prednášky a semináre z ruského jazyka a literatúry. S cieľom skvalitniť prípravu študentov začal A. V. Isačenko pre potreby obchodnej školy pripravovať učebnicovú literatúru. V roku 1943 vydal učebnicu *Príručka ruského jazyka: systematická gramatika, čítanka, glosár pre vysokú obchodnú školu*. Bola to jedna z mala gramatík cudzieho jazyka vydaných na Slovensku, čo ocenil aj recenzent profesor P. Olteanu. V recenzii uviedol: „Je to kniha dobrá, písaná jasne, so zrejším pedagogickým pripravením a nadaním... Príručka je zameraná pre Vysokú školu obchodnú, preto prevládajú texty odborné z priemyslu a hospodárskeho života a publicistika.”³ P. Olteanu sa v recenzii neubránil vyjadreniu osobných sympatií k ruským emigrantom, ku ktorým A. V. Isačenko patril: „Rád ich mám. Hádám je to istá nostalgia za bývalým cárskym Ruskom, ba hádam je to ešte viac: láska k tej ohromujúcej literatúre ruskej, prostej démonickej tendencie: alebo je to hádam pocit hlbokej ľudskej obavy, že ktorýkoľvek z nás stať by sa mohol podobným tulákom sveta, ako sú dneskajší ruskí emigranti...”⁴ Ďalšou Isačenkovou učebnicou bola príručka ruskej fonetiky, nad ktorou začal pracovať v marci 1945.

¹ Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia (ďalej len SNK-ALU) Martin. Fond: MS-Vydavateľská činnosť. 1936.

² Tamže. Fond: A. V. Isačenko. Životopis a osobný dotazník z roku 1952.

³ SNK-ALU Martin. Sign. C 569. Isačenko, A.: C. V. Historická literatúra.

⁴ Tamže.

A. V. Isačenko sa na Slovensku sústredil nielen na pedagogickú činnosť, ale pokračoval aj vo svojej predchádzajúcej vedeckej práci. Systematickú pozornosť naďalej venoval analýzám najstarších západoslovanských liturgických textov. Výsledkom výskumu bola práca *Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok*, ktorá vyšla v Bratislave v roku 1943 a v ktorej ukázal na vzťah liturgických textov k starosloviencine a starej nemčine. Po príchode na Slovensko začal A. V. Isačenko zhromažďovať a študovať všetku slovenskú literatúru o Veľkej Morave. Výsledkom tohto štúdia a výskumu bola významná práca *O začiatkoch vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši* (Bratislava 1948), v ktorej dokazoval prítomnosť cyrilometodských západoslovanských liturgických textov, najmä v súvislosti s írsko-škótskou misiou na našom území. Tradičnú oblasť svojich vedecko-výskumných aktivít rozšíril A. V. Isačenko v slovenskom prostredí o dialektológiu. Jeho odborný záujem vyvolávali chorvátske dialekty v slovenských podunajských dedinách, no predovšetkým ho zaujímali ukrajinské nárečia na území severovýchodného Slovenska. Prvýkrát do tejto oblasti pricestoval v júli 1943. Usadil sa v dedine Ladomirová, v sídle ruskej pravoslávnej misie, ktorá tu pracovala od roku 1923. Odtiaľ podnikal cesty do okolitých dedín. Do Ladomirovej sa A. V. Isačenko vrátil ešte v lete 1944. Ostal tu však len desať dní. Jeho výskum prerušil približujúci sa front, ktorý sídlo misie úplne zničil.

Dôležité miesto v Isačenkových odborných aktivitách v prvých rokoch jeho pobytu na Slovensku patrilo spolupráci s Maticou slovenskou. Hneď v roku 1941 sa stal členom Jazykového odboru Matice slovenskej, s ktorým v nasledujúcich štyroch rokoch veľmi úzko spolupracoval. A. V. Isačenko pravidelne prispieval do Slovenských pohľadov, do Sborníkov Matice slovenskej, do Literárnohistorického sborníka Matice slovenskej. Na stránkach uvedených matičných periodík uverejňoval štúdie a články z oblasti jazykovedy, materiály dotýkajúce sa ruskej literatúry a jej najvýznamnejších predstaviteľov a vyjadroval sa aj k slovenským prekladom ruskej literatúry (napríklad k Jesenského prekladu E. Onegina). Príspevky A. V. Isačenka prekladal spočiatku do slovenčiny Mikuláš Gacek, neskôr Isačenkova znalosť slovenčiny natoľko pokročila, že si články v slovenčine písal sám. Záujem A. V. Isačenka o spoluprácu s Maticou ocenil S. Mečiar, tajomník Matice slovenskej, v jednom z listov ich početnej korešpondencie takto: „Som rád, že sa Vám z Matice slovenskej aspoň knižnými vydaniaми môžeme odvdáčiť za pozitívny záujem, ktorý prejavujete o slovenské hodnoty a nádejame sa, že zo spoločnej práce s Vami vznikne mnoho dobrého.“⁵

A. V. Isačenko iniciatívne navrhol a vyberal práce ruských autorov, ktoré by mohli byť preložené do slovenčiny. Jedným z autorov, ktorého diela navrhol preložiť do slovenčiny, bol N. L. Leskov. Pre Sborník Matice slovenskej začal pripravovať článok, v ktorom sa usiloval priblížiť N. L. Leskova slovenským čitateľom, pretože zastával názor, že slovenskí, ako aj západní čitatelia Leskova ako autora nepoznajú. „Slovenský (i západný) čitateľ sa raz navždy rozhodol, čo chce od ruského autora a Leskov nezodpovedá tejto predsavzatej požiadavke.“⁶

A. V. Isačenko nie vždy chápal postoj Slovákov k ruskej literatúre i ich celkové chápanie Ruska. Naznačil to v jednom z listov S. Mečiarovi: „Slováci, ktorí v cárskom Rusku videli spasenie, moc, slaviansku veľmoc, autoritu a lesk, obdivujú nie riedko práve to, proti čomu bojuje popredná ruská inteligencia. Tým sa vysvetľuje aj tento trochu exaltovaný a pre ruského inteligenta, ktorý sa ani dnes nemôže zbaviť literárnych tradícií, „šokovaný“ postoj k určitým zjavom vtedajšej ruskej skutočnosti.“⁷

A. V. Isačenko participoval aj na práci Slovanského seminára na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity. Napríklad v novembri 1943 organizačne zabezpečoval exkurziu účastníkov vedeckého podujatia v Malackách, spolupracoval s mnohými slovenskými jazykovedcami a predstaviteľmi slovenských odborných inštitúcií (L. Novák, E. Pauliny, A. Mráz, J. Orlovský, S. Mečiar, A. A. Baník), udržiaval kontakty aj s jazykovedcami v Prahe, vo Francúzsku, vo Veľkej Británii, v Rakúsku, v Juhoslávii. Pri organizovaní a vedení práce v oblasti rusistiky zohral A. V. Isačenko výnimočnú úlohu.

⁵ SNK-ALU Martin. Fond: A. V. Isačenko. Sign. 16403. List S. Mečiara A. V. Isačenkovi. 4. 6. 1943.

⁶ SNK-ALU Martin. Fond: A. V. Isačenko. Sign. 164 AC 34. Isačenko, A.: N. L. Leskov – majster rozprávania.

⁷ SNK-ALU Martin. Fond: A. V. Isačenko. Odpoveď A. V. Isačenka na list S. Mečiara z 29. 10. 1943.

Isačenkova rodina sa po príchode do Bratislavy ubytovala na Hlbokej ulici, v dome, v ktorom bývalo niekoľko rodín ruských emigrantov, odborníkov pôsobiacich v Bratislave. Najviac sa Isačenkovi zblížili s rodinou Ing. Nikolaja Nikolina, ktorý od roku 1942 pôsobil na Slovenskej technickej vysokej škole ako honorovaný docent v odbore stavebníctvo mostov. Neskôr sa A. V. Isačenko stretával aj s N. O. Losským, ktorý prišiel do Bratislavy v roku 1942. N. O. Losského si A. V. Isačenko veľmi vážil a pokladal ho za výnimočného a zaujímavého človeka. A. V. Isačenko sa v prvých rokoch na Slovensku snažil nielen nadviazať kontakty so slovenskými odbornými kruhmi, ale usiloval sa poznať aj slovenskú krajinu a mentalitu Slovákov. Často cestoval s rodinou po Slovensku. Navštívil nielen spomínané severovýchodné Slovensko, ale aj Oravu. Na Orave trávil letnú dovolenku v roku 1942. Očarila ho oravská príroda a ako profesionála ho zaujali dialekty oravských dedín, s obyvateľmi ktorých sa pri svojich potulkách Oravou stretával. Skoro po usadení sa na Slovensku začal sa A. V. Isačenko usilovať o získanie slovenského štátneho občianstva. Získal ho pravdepodobne až v roku 1944.

Vývoj vojnových udalostí zasiahol aj do Isačenkovoho života na Slovensku. Vo februári 1944 sa s rodinou uchýlil do Piešťan. Do Bratislavy prichádzal len na zasadnutia profesorského zboru alebo na skúšky študentov, pretože výučba sa na Vysokej škole obchodnej prerušila. A. V. Isačenko bol však v Piešťanoch spokojný, lebo mohol nerušene vedecky pracovať, hoci z jeho korešpondencie cítiť, že mu chýbal kontakt s kolegami. Počas núteného pobytu v Piešťanoch sa venoval výskumu dialektov, pripravoval sériu článkov o popredných svetových jazykovedcoch a korigoval slovník, ktorý pripravoval J. Orlovský. Sám plánoval vydať slovensko-ruský slovník, ktorý by mal 60 až 70 000 slov. V decembri 1944 sa A. V. Isačenko s rodinou presťahoval z Piešťan do Trenčína, kde žil až do mája 1945. Po skončení vojny sa Isačenkova rodina presťahovala z Trenčína späť do Bratislavy.

Rok 1945 priniesol nielen ukončenie vojnových útrap, ale bol aj medzníkom, ktorý otvoril novú etapu životného príbehu A. V. Isačenka, etapu, ktorú naplnili ďalšie vedecké a pedagogické aktivity. No to už je iná kapitola života a pôsobenia tohto ruského jazykovedca na Slovensku.

JOZEF PAVLOVIČ*

Do tretice o slovenskom preklade byzantsko-slovanskej liturgie

Pavlovič, J.: For the third time about the Slovak translation of the Byzantine-Slavonic liturgy. *Slavica Slovaca*, 38, 2003, No. 1, pp. 64-70. (Bratislava)

The Slovak text of St. John Chrysostome's liturgy was published in 1998 with the Church approval by the Congregation for the Eastern Church. The translation was received by the scholarly slavist public also in this periodical in two articles – one was positive and the other contained negative evaluation. J. Pavlovič as a garant of the translation of the liturgy presents here his critique of a critique. The Byzantine-Slavonic Church in Slovakia uses mostly the St. John Chrysostome's Liturgy in its liturgical life. There are opinions that it should have been translated from Greek (f.e. Š. Švagrovský). J. Pavlovič defends the translation from Church Slavonic which he considers to be of cultural value to the local tradition and an expression of the rite and cultural identity as well. He contradicts some particular details of Š. Švagrovský's critique and reveals Švagrovský's professional noncompetence for such a critique.

Byzantine rite. Byzantine-Slavonic rite. Old Slavonic. Church Slavonic. Translational source. Tendentious version. Metatext. The translation at second hand. Connotation. Sememe. Theological view of the text.

V roku 1998 sa do bohoslužobného života byzantsko-slovanských katolíkov zaviedol nový preklad liturgickej, t. j. v západnom rímskokatolíckom zmysle omšovej knihy s názvom *Svätá božská liturgia nášho otca svätého Jána Zlatoústeho*. Prvá pôstna nedeľa, v ktorú sa podľa tejto knihy začali sláviť gréckokatolícke bohoslužby, bola vtedy skutočne víťazstvom pravoveria, ale aj súčasnej spisovnej slovenčiny v dejinách liturgických prekladov vo východnej cirkvi na Slovensku. Veď kompletný preklad textu podľa požiadaviek Kongregácie pre východné cirkvi mal mnohých odporcov. Napokon o fungovaní nového prekladu autoritatívne rozhodol Vatikán, takže sa podarilo presadiť preklad bohoslužobného textu, ktorý je verný východiskovému cirkevnoslovanskému textu v zmysle teológie, tradície i kultúrnych hodnôt slovenčiny. Je to preklad, za ktorý sa na Slovensku nemusíme hanbiť. Najpresvedčivejšie sa toto tvrdenie overilo predovšetkým v tom, že preklad bol schválený v Ríme podobne ako kedysi bohoslužobné preklady našich vierozvestov.

Na domácej pôde náležito privítal preklad aj časopis *Slavica Slovaca* v článku A. Škovieru (1999, s. 137 a n.), ktorý ho hodnotí tak z teologickej, ako aj z jazykovej stránky: „Nový slovenský preklad božskej liturgie svätého Jána Zlatoústeho možno charakterizovať ako skutočne kvalitný, tak po teologickej, ako aj po jazykovo-estetickú stránku. Z teologického hľadiska treba podotknúť, že ide o verný preklad záväznej cirkevnoslovanskej predlohy“ (s. 144). „Z jazykového hľadiska treba vydvihnúť vybrúsenosť štýlu. Vznešenosť textu je podporená premysleným výberom slovnej zásoby. Texty sú dobre rytmicky vyladené, prispôbené na spev, prípadne na recitovanie. Tam, kde to bolo nevyhnutné, neváhali prekladatelia vytvoriť nové tvary...“ (s. 145). Zsvätená informácia A. Škovieru pomohla jagot spomínanej kultúrnej udalosti roznieť aj všade tam, kde je živý záujem o slavistiku, kde sa číta tento časopis, teda prakticky do celého sveta. Dielo však nebolo privítané iba pozitívne. Ešte pred spomínaným článkom A. Škovieru totiž naň padli tiene z článku Š. Švagrovského (1999, s. 42 a n.). Tu sa preklad javí ako „preklad z druhej ruky“, ako kompilačný preklad a ako preklad kopírujúci cirkevnoslovanský text v jeho jednotlivých lexémach, slovných spojeniach, syntaktických väzbách, frazeologických zvratoch a pod. (s. 45), nehovoriac o „lepších“ návrhoch autora pri riešení jednotlivostí. Ba nechýbajú ani globálne kriticky ladené odporúčania, o aké biblické a liturgické pramene sa prekladatelia neopierali a mali sa opierať.

* Doc. PaedDr. Jozef Pavlovič, CSc., Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity, Priemyselná 4, 918 43 Trnava.

Vyšli teda dva články, ktoré sú vo vzťahu voči prekladu byzantsko-slovanskej liturgie protichodné, čo isto nevyvolá v kruhoch čitateľov dojem, že všetko je v poriadku. Pridávam teda tretí článok, a to ako dominantný autor „inkriminovaného“ prekladu i ako niekdajší člen liturgickej komisie. Pravda, môj hlas je trocha oneskorený. Z viacerých dôvodov som totiž nechcel byť prvý, čo sa zastane tejto liturgie. Veď preklad bohoslužobného textu nie je vlastníctvom jeho tvorcu, ale vlastníctvom celej miestnej cirkvi. Navyše, na bohosloveckých fakultách celého Slovenska je istotne viacero vysokoškolských pedagógov, prednášajúcich staroslovienčinu a liturgiku. Nemalo by byť práve ich povinnosťou zaujať postoj voči bohoslužobnej knihe, ktorú schválil Rím? Okrem toho som (nadarom) vyčkával na vyjdenie článku D. Škovieru, ktorý Š. Švagrovský cituje v zozname literatúry. Docenta D. Škovieru totiž už dlhšie osobne poznám a známe sú mi aj jeho názory na spomínaný preklad. Pri čítaní Švagrovského článku mi boli nápadne povedomé práve formulácie, ktoré som bol poznal z úst D. Škovieru. Prirodzene, že informácie z druhej ruky, t. zn. informácie podané prostredníctvom doc. Švagrovského, môžu obsahovať v sebe aj pomýlené a nesprávne interpretácie. Rozsúdiť túto vec si však neberiem za úlohu. Ide mi o fakty, ktoré autor publikoval.

Prijať liturgický text schválený v Ríme oddávna znamená pre veriacich aj to isté, ako prejaviť úctu voči príslušnej schvaľovacej inštitúcii, ktorou je v tomto prípade Svätý stolec. Bohoslužobný text má pre cirkevné spoločenstvo aj hodnotu sakrálneho textu. Kým liturgický preklad dosiahol túto hodnotu, prebehol zložitý proces jeho cibrenia. Základné prekladateľské práce som vykonával sám, pričom jednotlivé časti som postupne prinášal do Prešova, aby si ich mohli prečítať ostatní členovia liturgickej komisie. Boli to kňazi prevažne sa venujúci praktickej pastorácii. Nevýhodou tejto komisie bola predovšetkým skutočnosť, že okrem základného teologického vzdelania na Cyrilo-metodskej bohosloveckej fakulte v Bratislave ani jeden z nich nemal nijaké filologické vzdelanie. Tento nedostatok značne sťažoval napredovanie prekladu. Nekvalifikované zásahy členov komisie boli poplatné aj vžitým latinizačným tendenciám z predchádzajúcich období a v teologickom porozumení textu nenáležitým návykom, ktoré sa pod tlakom miestnych autorít usilovali presadiť ako špecifiká cirkvi sui iuris. Keďže o sporných jednotlivostiach sa menej argumentovalo a viac hlasovalo, do prekladu sa dostalo množstvo deformácií. Typický príklad, ktorý tu možno na ilustráciu uviesť ako úsmevnú spomienku, bolo odsúdenie a vylúčenie slova *vesmír*, ktoré údajne vymysleli Rusi v súvislosti s letom sovietskej kozmonautky V. Tereškovej. Je len prirodzené, že prvá verzia – na moju veľkú radosť – nebola v Ríme schválená. Spolu s neschváleným textom sme v rozhodnutí cenzora dostali k dispozícii komentár k textu ako celku, ale aj k jednotlivým teologicky osobitne závažným miestam (ako napr. slová ustanovenia, epikléza atď.), ktorý vypracoval profesor Robert Taft, SJ. Prenikavú argumentáciu posudzovateľa s hodnotami v rozsahu štyroch riadkov už nebolo možné vyvracať hybridizačnými fantáziami a pseudoargumentmi, čím vznikol priestor na tvorbu celkom nového prekladového textu, pravda, s tými istými ľuďmi. Po predložení definitívneho textu Východná kongregácia ocenila prekladateľskú prácu. Text bol posudzovaný veľmi striktno do najmenších podrobností, pričom doň boli zapracované návrhy na drobné zmeny. Pri opätovných korekciách a pri prepise vznikli nové formálne aj obsahové chyby. Preto po vrátení textu som na dvanástich stranách vypracoval posúdenie konečnej podoby schváleného textu. Posudok obsahoval 154 bodov a je datovaný 3. augusta 1996. Ešte tej jesene kongregácia navrhla uskutočniť pracovný dialóg o preklade v Ríme, pričom v pozývacom liste bolo výslovne uvedené moje meno.

Po dvojtýždňovom pobyte v Ríme bola práca definitívne ukončená s dobrým výsledkom. Za Kongregáciu pre východné cirkvi podpísali schvaľovací dekrét prefekt kardinál Achilles Silvestrini a tajomník arcibiskup Miroslav S. Marusyn, pričom v ňom uviedli, že ho vystavujú na základe fakúlt udelených od najvyššieho veľkňaza Jána Pavla II. Ukázalo sa však, že nie pre všetkých išlo o definitívum. V liste datovanom 14. októbra 2002 mi doc. Štefan Švagrovský napísal toto: „Biskupský úrad v Prešove ma po publikovaní najnovšieho prekladu liturgie sv. J. Z. požiadal o posudok.“ K jeho autentickému textu som sa nedostal. Keďže však autor publikoval kritický článok v časopise *Slavica Slovaca*, ktorý som bol spomenul, pokladám si za morálnu povinnosť reagovať naň. Robím to predovšetkým z lásky voči tomu, čomu som obetoval svoje mladé roky. Vonkoncom mi pritom nejde

o to, aby som kohokoľvek usvedčoval z nárokovania si toho, že pozná teológiu lepšie než Svätý stolec a že jeho vlastná učiteľská autorita je vyššia ako tá, ktorú vlastní najvyššie magistérium všeobecnej cirkvi. Ak si totiž autor článku – bez ohľadu na jeho objednávku – verejne zakladá na odbornosti, musí rátať s prípadnou oponenciou. Svoje poznámky o daktorých tvrdeniach Š. Švagrovského kvôli prehľadnosti uvádzam v jednotlivých bodoch.

1. V samom názve štúdie autor uvádza, že ide o preklady byzantských liturgických textov. Je to nepresné určenie. Východné cirkvi na Slovensku sú v súčasnosti byzantsko-slovanského obradu, a tak aj príslušné texty patria do skupiny byzantsko-slovanskej liturgie.

2. Keďže v čase publikovania článku Š. Švagrovského sa písal rok 1999, nemožno súhlasiť s tvrdením, že na územiach severovýchodného Slovenska, Zakarpatskej Ukrajiny, severovýchodného Maďarska a Transylvánie cirkevné spoločenstvo kresťanov východného, byzantského obradu, ktoré sa sformovalo od konca 10. st. v súvislosti so vznikajúcim uhorským štátom, „pretrvalo už vyše 1100 rokov“ (s. 42). Popri chybej aritmetike treba tu pripomenúť, že sama cyrilo-metodská cirkevná misia vyšla z východného obradu. Od jej príchodu na Veľkú Moravu v 9. st. teda možno narátať vyše 1100 rokov, ale nemožno hneď hovoriť o cirkevnej slovančine ako o liturgickom jazyku. Ten bol v prvej etape starosloviensky (porov. s. 42).

3. Na s. 43 autor spomína sv. Cyrila, ktorý obhajuje sloviensky liturgický jazyk. Táto obhajoba, ako je známe, uskutočnila sa v Benátkach, pričom Filozof použil na ňu množstvo biblických citátov (v rozsahu takmer celej XVI. časti životopisu!). Š. Švagrovský na podporu liturgických prekladov do domácich jazykov nevhodne siahol za citáciou z Prvého listu Korint'anom: „na cirkevnom zhromaždení radšej poviem päť slov zrozumiteľných, aby som druhých poučil, než desaťtisíc slov v (cudzom) jazyku.“ Nesprávnosť použitia tohto citátu dokladá sám citát, totiž prívlastok v zátvorke. Je to dodatok, vyplývajúci z pomýleného predpokladu textovej presupozície, podľa ktorej by apoštol Pavol hovoril o problematike komunikácie v prirodzenom jazyku. V argumentácii citátmi sv. Cyril síce smeruje k obhajobe jazyka pri ohlasovaní, ale v tomto štádiu už hovorí o strategickej forme, nie o jazyku ako takom. Preto výraz „jazyky“ uvádza do súvislosti s prorokovaním. Sv. Cyril teda vedel, čo hovorí, keď použil tento citát. Jednoznačne tu ide o tzv. glosoláliu, t. j. o hovorenie v jazykoch. Je to duchovný dar, pri ktorom išlo o extatické prejavy chvály alebo prosby zamerané na Boha vo chvíľach vysokého náboženského vzrušenia na náboženských zhromaždeniach. Ľudia, ktorí na nich prežívali rovnaký mystický zážitok, „rozumeli“ ostatným, nezaspáteným sa zdalo, že hovoriaci v jazykoch sú opití. Nuž – vzletná citácia – ale bez vecnej súvislosti.

4. Nesedí tvrdenie, že „prvý slovienský preklad liturgie sv. Jána Zlatoústeho vyšiel v r. 1933“ (s. 44). P. Spišák totiž zostavil modlitbovú knižku pre veriacych, do ktorej zahrnul aj text na slávenie liturgie, a to v cirkevnoslovansko-slovienských stĺpkoch. Použil na to väčšinou hlasné repliky dialógu medzi celebrantom a ľudom. Zďaleka nešlo o kompletný preklad prameňa so všetkými jeho rovinami. Išlo tu o adaptačný text, resp. o jeho tendenčný prepis, ktorý mal veriacyim poslúžiť ako pomôcka na lepšie porozumenie liturgie pri jej slávení v cirkevnej slovančine. Na porovnanie tu možno uviesť adaptácie Biblie, napr. pre deti, o ktorých sa neinformovaní čitatelia často nazdávajú, že ide o Bibliu, lež sú to vybrané a metatextovo prerozprávajúce biblické príbehy. To, o čom autor hovorí, že je „zatiaľ posledný preklad liturgie“ (1998), je v striktnom hodnotení literárneho textu ako originálu vlastne prvý preklad v dejinách Slovenska!

5. Výrazom „preklad z druhej ruky“, ktorým častuje Š. Švagrovský spomínaný liturgický preklad na s. 45, sa podľa teoretikov prekladu nazýva „prekladateľská komunikácia prostredníctvom osvojenia si už hotových prekladov“ (porov. Popovič, s. 285). Autor z nepochopiteľných príčin hovorí o cirkevnoslovanskom východiskovom texte ako o metatexte, ktorý zároveň dáva do protikladu s gréckym originálom. Na tomto mieste nie je dostatok priestoru na vysvetlenie uvedených termínov. Môžem tu iba odporúčať literatúru nitrianskej komunikatívnej školy, ktorá bola najmä v minulosti orientovaná na teóriu prekladu... Pravda, autor sa nazdáva, že nový liturgický text sa mal prekladať z prototextu, podľa neho z gréckeho. Len škoda, že nepovedal, z ktorého. Vie len, že prekladanie z cirkevnej slovančiny „nie je akceptovateľné.“ Isteže, pri preklade som mal k dispozícii viaceré slo-

vanské i neslovanské preklady, ktoré sa mi podarilo získať z vlastného záujmu. K dispozícii bol aj grécky preklad a nechýbala ani možnosť konzultácií so znalcom gréčtiny. Bol to tak doc. D. Škoviera, ako aj páter J. Novotný, SJ. Východiskovým však bol a musel byť cirkevnoslovanský text (nazývaný aj grottaferratský), ktorý bol vydaný r. 1940. Tento text je záväzný pre všetky východné katolícke cirkvi byzantsko-slovanského obradu. Z vývinového hľadiska vychádza on z gréckeho Euchológia Benedikta XIV., z ktorého bol po dôkladnom štúdiu spracovaný aj vzorový text. Práca sa začala za Urbana VIII. v roku 1636, ktorý na tento cieľ utvoril osobitnú komisiu. Roku 1873 nasledovalo ďalšie reformované vydanie v gréčtine. R. 1940 vznikli oficiálne rímske edície tak v gréckom, ako aj v cirkevnoslovanskom jazyku. Pokiaľ ide o naše územie, Rím nás výslovne zaviazal prekladať cirkevnoslovanský východiskový text, a to preto, že sme Slovania, že tu máme už vyše 1100-ročnú cirkevnú tradíciu a že kedysi sme tu mali vierozvestov, ktorí pre nás prekladali grécke (i latinské) texty do slovanského jazyka práve preto, aby dali základ jazykovo, kultúrne, územne a právne samostatnej cirkevnej provincii. Z úcty voči našej vlastnej identite nás Vatikán „nútil“ držať sa cirkevnoslovanského prekladu, pravda, aj striktno určeného konkrétneho textu, pričom napríklad výslovne tu zakázal silno latinizovaný Fvovský Liturgikon. Avšak aj odhliadnuc od toho, že autor nemusel poznať interné cirkevné nariadenie, udivuje, že ako slavista odmieta historicky, v kultúrnych dejinách Slovanov overený cirkevnoslovanský text vlastný starobylej domácej tradícii a preferuje grécky text, dnes prakticky patriaci síce do príbuznej, ale predsa len do typologicky celkom inej obradovej skupiny. V praktickoteologickej reflexii sa dnes už hovorí dokonca napr. o ruskom, zakarpatskom, balkánskom obrade atď., a to všetko v rámci jednej byzantsko-slovanskej obradovej skupiny.

6. Osobitosť slovanskej kultúrnej tradície v liturgických textoch sa odráža predovšetkým na jazyku. Platí to aj o výraze *premúdrost'*. Kritik prekladu však (na s. 46) jeho použitie napáda. Píše: „Hoci slovo *premúdrost'* nemá vo výkladovom akademickom Slovníku slovenského jazyka žiaden štylistický kvalifikátor, a teda je bezpríznakové, neutrálné, predsa ho v súčasnosti vnímame nie s celkom jednoznačnými pozitívnymi konotáciami.“ Ťažko tu identifikovať onen vnímajúci subjekt „my“ aj to, čo sa rozumie spomínanými konotáciami bez argumentácie. Autorov výklad pozitívnych či negatívnych konotácií na základe prítomnosti či neprítomnosti štylistického kvalifikátora je neodôvodnený a absurdný. Z celej pasáže o slove *premúdrost'* nevyznieva ani jeden solídny jazykovedný argument, je to iba dojmológia, zavádzanie – alebo azda vyššie spomínané „hovorenie v jazykoch.“ Autor totiž najprv poučuje, že grécke slovo *sofia* má ekvivalent *múdrost'*, nie *premúdrost'*. Použitie elatívnej podoby naivne pripisuje prekladateľom, ktorí vraj chcú čosi zdôrazniť... Akoby si pritom neuvedomoval, že tu ide o starý starosloviensky výraz, ktorý má rovnako znejúcu podobu aj v slovenčine, ponúka dve riešenia; odporúča tu buď dvojslovný výraz *najvyššia múdrost'* alebo slovo *vel'múdrost'*. Máme tomu rozumieť tak, že kým „cyrilo-metodské“ slovo *premúdrost'* nevyhovuje ako ekvivalent za *sofia*, akoby v ňom bolo čosi „navyššie“, čosi zdôrazňujúce, uvedený dvojslovný výraz spĺňa sémantické charakteristiky ekvivalentu? Vari bez komentára treba obísť návrh v slove *vel'múdrost'*. Je iste záslužné, že autor tu nevdojak utvoril nové slovo, a to v analógii s asi štyridsiatimi lexémami, jestvujúcimi v slovenčine. Pravda, na analógiu tu zo slovotvorného hľadiska možno poukázať prostredníctvom morfémy *vel'*, ináč však nie je novotvar *vel'múdrost'*, analogický s pomenovaniami *vel'kňaz*, *vel'chrám*, *vel'pieseň* atď., sémanticky rovný so superlatívnym výrazom *najvyššia múdrost'*. Okrem toho autor do uvedeného radu podsunul aj nedoložené *vel'modlitba*. Z prekladateľského hľadiska však treba pripomenúť, že aj keby hneď v danom prípade išlo o vhodný ekvivalent (akože ale nejde), nemožno ho pokladať za lepší, ako je ten, čo bol použitý v preklade, len preto, že je tu alternatíva. Som presvedčený, že ponechanie blízkosti s cirkevnoslovanským textom prostredníctvom asociatívnej, ktorá sem-tam preráža v slovenskom texte, nie je na škodu, ale je veľmi pozitívna. V tomto zmysle funguje aj slovenské *premúdrost'* za cirkevnoslovanské *premúdrost'*.

7. Celkom kuriózne vyznieva odsek, v ktorom sa autor dotýka prekladu cirkevnoslovanského *prosti* s gréckym ekvivalentom *arthoi*, a to najmä v záverečnom tvrdení. Autor, predtým sa dožadujúci gréčtiny, po „vatovom“ nič nehovoriacom odseku konštatuje, že grécke *arthoi* je v príslušnom liturgickom texte redundantné. Večnou záhadou mi je aj autorov exkluzívny argument, na základe

ktorého sa má z prekladu vypustiť preklad csl. slova *prosti*, keďže, ako uvádza, „veriaci vlastne stoja už od chvíle, keď pred malým vchodom kňaz zodvihne evanjeliár...“ (s. 46). Nevedno, kde to tí veriaci takto stoja, nevedno, z akých prameňov to možno doložiť ako normu, ale najmä nevedno, ako skutočnosť, že kdesi povedzme v dajakej vidieckej cirkvi v Michalovskom okrese za istých bohoslužobných okolností veriaci stoja, môže ovplyvniť prekladateľa liturgického textu, aby z neho vypustil dajaké slovo.

8. O tom, ako autor kritické štúdie „pozná“ text byzantsko-slovanskej liturgie, popri inom veľmi výrečne svedčí nasledujúci citát z jeho článku: „Byzantská liturgia, podobne ako rímska latinská omša, sa skladá z dvoch liturgií: liturgie slova alebo katechumenov a liturgie veriacich alebo eucharistie.“ Nesprávne je tu tak porovnávané, ako aj porovnávané. Latinská omša má tieto časti: 1. úvodné obrady nazývané aj liturgia zhromaždenia, 2. liturgia Božieho slova, 3. eucharistická liturgia, 4. liturgia rozoslania (záver a prepustenie). Liturgia sv. Jána Zlatoústeho má tieto časti: 1. úvodné modlitby s úkonom kajúcnosti pred ikonostasom, 2. proskomídia, 3. liturgia katechumenov, 4. liturgia veriacich, 5. prepustenie, 6. záverečné ďakovné modlitby. V počte častí je jasná disproporcía, pričom celkom výnimočná je vo východnej cirkvi najmä proskomídia, ktorá nemá pendant v západnej liturgii. Pokiaľ by sme mali porovnať len centrálnu z nich, tak potom stojí oproti západnej dichotomickej štruktúre typická východná trichotomická štruktúra. Trojité opakovanie dajakého textu či gesta tu totiž symbolizuje dogmatickoteologickú trojjednosť.

9. Úplnú neznalosť liturgie dosvedčuje aj autorov „novátorský“ výklad o údajnej „výzve na opustenie chrámu“ na s. 46. Latinskú formu tohto svojho domnelého konštruktú vidí vo vete *Ita missa est* a cirkevno-slovanskú formu v texte požehnaní *Blahoslovenije Hospodne na vas...* Odhliadnúc od toho, že z vecného hľadiska ide o dva nesúrodé bohoslužobné akty, ktoré sa vonkoncom neprekrývajú (v prvom prípade ide o udelenie poslania, v druhom prípade o udelenie požehnaní), nijako nemožno prijať, že by tu išlo o výzvu na opustenie chrámu. Pravý zmysel prepustenia, resp. liturgie rozoslania spočíva totiž v poverení, ktoré v Kristovom mene udeľuje predsedajúci liturgie účastníkom s cieľom, aby tajomstvá, ktorými boli naplnení, ďalej šírili. Je to teda misijné poverenie, ktoré vzdialene rezonuje s evanjeliovým poverením pre apoštolov: *Id'te a učte... Zaráža tu, že s takouto vypuklou chybou v interpretácii sa nestrátime ani vo výkladoch neslovanských slavistov či liturgistov, ktorí nie vždy majú takú možnosť poznať vec z autopsie, ako ju má napr. slovenský odborník. O tom, že tu skutočne ani nemôže ísť o výzvu na opustenie chrámu, svedčí aj sama štruktúra relevantného bohoslužobného textu, v ktorej nasleduje rozdávanie antidoru. Ako by mohli veriaci prijať od kňaza antidor, keby pred jeho rozdávaním už opustili chrám?*

10. Pri pertraktovaní kódu východnosti a kultúrnej byzantskej tradície v interrituálnej religionistickej situácii katolíkov na Slovensku autor Š. Švagrovský odporúča používať biblické citáty z prekladov podľa Septuaginty a gréckych novozákonných textov, nie opierať sa o preklad z Vulgáty. Nevedno, či sa táto jeho požiadavka vzťahuje aj na čítania zo Svätého písma. Keďže perikopy sú integrálnou súčasťou bohoslužobného textu, zrejme áno. Potom ale požaduje nonsense. Veď dosiaľ nemáme ani vo väčšinových cirkvách na Slovensku, opierajúcich sa o Neovulgátu, primeraný slovenský preklad. V prípade, že by sa mali na citačnej rovine do základného bohoslužobného textu rigorózne zaviesť čiastkové citáty, bolo by, pravdaže, možné preložiť ich na tento účel. Vznikla by tak ale diskrepancia medzi tým, čo veriaci počuje z biblického čítania, a tým, čo vyznieva z bohoslužobného textu, nehovoriac už o tom, že v takej malej krajine, ako je Slovensko, by paralelným používaním prekladov z rôznych prameňov vznikli nemalé inter- a intrakonfesionálne komunikačné šumy a nedorozumenia. To však možno vydedukovať prouto zo zasväteného zahĺbenia sa do problematiky biblických prekladov na Slovensku, teda aj bez pokynu od autority. Tá však (menovite Kongregácia pre východné cirkvi), múdro predvídajúc možné problémy, vyslovila ho takto: vychádzať z biblického textu, ktorý sa na Slovensku bežne používa.

11. Komentár o preklade hymnu nazvaného *Cherubínska pieseň* v článku Š. Švagrovského nemožno tu obísť, hoci sám text tohto hymnu nie je súčasťou prekladu božskej liturgie. Autor hovorí o prekladoch všeobecne, má teda právo hodnotiť aj preklady textov, ktoré nie sú zahrnuté v liturgickej

knihe. V takomto prípade by sa ale žiadalo, najmä pri podrobnejších analýzach konkrétnych citácií, uviesť aj prameň. To autor neurobil. Nevedno teda, z ktorého prameňa je napr. spojenie *životodárnej Trojici* s nenáležite vyznačenou kvantitou. Napriek tomu treba sa tu dotknúť výberu slovesa *zobrazovať* alebo *predstavovať* v spojení „cherubínov tajomne predstavujeme.“ Gréckym *eikonizontes* na tomto mieste sa autor pokúša dokázať, že presnejšie a výstižnejšie by tu bolo sloveso *zobrazovať*. Nemožno s tým súhlasiť. Porovnajme relevantné významy podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka. Tu sa na str. 570 (v 1. vydaní z r. 1987, ktoré som v čase prekladu používal) uvádza význam slovesa *zobrazovať* takto: „umelecky, graficky znázorniť; stvárniť.“ Ako vidieť z výkladu významu, nijako nemožno uviesť do súvislosti, že by ľudia prítomní na bohoslužbe umelecky alebo graficky znázorňovali cherubínov, respektíve ich dajako stvárňovali. Pri slovese *predstaviť* s nedokonavým tvarom *predstavovať* je relevantný 3. význam „predviesť slovom, konaním, obrazom stvárniť, zobraziť“ (s. 335). Ako vidieť, obidva výrazy sú do istej miery synonymné, máme tu však dočinenia s tým, čo sa v lexikálnej sémantike nazýva významový odtienok. Synonymia tu na jednej strane obidva výrazy oprávňuje stáť za ekvivalent gréckeho *eikonizontes*, resp. cirkevnoslovanského tvaru *obrazujuščě*. Významový odtienok pri slove *predstavovať* tu však na druhej strane tiahne takmer k významu slovesa *napodobňovať*, čo súvisí s predstavou, pripisovanou Jánovi Zlatoústemu, ktorú mal údajne v snovom videní nebeskej liturgie ako vzoru, podľa ktorého mal zostaviť pozemskú liturgiu. Veriaci zúčastnení na liturgii v tejto súvislosti teda sami v sebe predstavujú cherubínov, ktorých úlohou je oslavovať Boha, nezobrazujú ich dajakým externým mimoosobným spôsobom, ale predstavujú, napodobňujú ich už svojou zbožnou osobnou prítomnosťou na transcendentnej dráme v pozemskom chráme, ktorý tak je „nebo na zemi.“ Okrem toho na Východe je hlboko rozpracovaná teológia ikony, ktorá má oporu v starozákonnej biblickej správe o stvorení človeka na Boží obraz a podobu a zároveň v skutočnosti vtelenia Božieho Syna. Podľa tejto teologickej náuky výrazy *obraz* a *podoba* nie sú adekvátne aplikovateľné na vzťah anjel – človek, ale treba ich aplikovať na vzťah Boh – človek. Človek nie je obrazom anjelov, teda ani skupiny cherubov. Uvedené súvislosti veľmi silno podmieňovali konštitúciu východnej liturgie, nevynímajúc, prirodzene, sám jej text. Sú natoľko hlbokým sémantickým podložením, že bez ich poznania sa nemožno pribrať do žiadnych textologických analýz.

12. Aj v súvislosti s prekladom textu *Jako da Carja vsich podimem, anhelskimi nevidimo dorisima činmi* autor konštatuje, z čoho „by bolo správnejšie vychádzať“ a čo i ako „by sa tu najsprávnejšie malo preložiť...“ (s. 49), pričom ničím nedokladá kompetenciu na svoju prekladateľskú normu na stupnici správne, správnejšie a najsprávnejšie. Ťažko tu teraz dokazovať, že napr. v prípade výrazov *osláviť* a *vítať* v pôvodnom preklade textu naozaj bolo sloveso *privítať* (aby sme dôstojne privítali kráľa), ale v schvaľovacom procese toto sloveso v Ríme nahradili slovesom *osláviť*, ktoré lepšie zodpovedá aktuálnej liturgickej skutočnosti ako sloveso *vítať* (*privítať*), ktoré malo ešte v predliturgických časoch miesto v obraze, pomocou ktorého sa jazykovo stvárňovalo privítanie víťaza vracajúceho sa z boja. S touto autentickou súvislosťou ide ruka v ruke aj pozoruhodný csl. výraz *dorinosimyj*, gr. *doryforumenos*. Ako vidieť v jeho štruktúre, poslovančená je iba druhá časť zloženého slova, kým prvá *dori-* ostala z pôvodnej gréckej podoby. Je možné, že pri daných prekladoch prekladateľ prosto nevedel nájsť potrebný ekvivalent; musel by zrejme použiť opisný výraz „nesený na štíte.“ Veliteľ bol totiž z víťazného boja slávnostne prinesený tak, že sedel na štíte, ktorý bol uložený na skrížených kopijach, čím vznikli improvizované nosidlá, na ktorých víťaza priniesli štyria vojaci. Tento vojenský obraz sa v liturgickom texte transformuje vecne na *ahnec* nesený na *diskose* a symbolicky na Krista, ktorý sa v boji s hriechom a smrťou stal víťazom. Je teda úplne zbytočné čo aj len uvažovať tu o použití slovesa *eskortovať*. Napokon, aj Š. Švagrovský ho odmieta, ibaže tvrdí, že jeho nepoužiteľnosť vyplýva z „výraznej negatívnej konotácie.“ Nazdávam sa, že nejde o konotáciu, ale o samostatnú semému.

13. Celkom na záver autor načrtáva svoju predstavu o vyhovujúcich prekladoch ďalších bohoslužobných textov, ktoré podľa neho „tvoria obsah tradičného Veľkého zborníka (známeho pod názvom *Chvalite Hospoda*).“ Pri tejto predstave mi už neostáva nič iné, len povedať Pán Boh s nami a zlé preč... Zborník *Chvalite Hospoda* je totiž smutne známy pozostatok z čias silno latinizovaných

a hybridizovaných liturgických textov byzantsko-slovanskej cirkvi, ktoré, dúfajme, sú už dávno za nami. Vracat' sa k takémuto kontroverznému metatextu, do ktorého sa popri neznalosti vlastnej liturgie preliala aj konfesiónalna neznášanlivosť, množstvo nezmyselných úprav, reštrikcií a nekorektných korekcií, by veru dnes bolo anachronizmom a luxusom, na ktorý by v konečnom dôsledku doplatila slovenská kultúra. Pri ďalších prekladoch by sa práveže malo vychádzať z normatívnych textov, ktoré za také pokladá Kongregácia pre východné cirkvi, a to aj preto, že takéto texty sú jednotné s textami, ktoré používajú pravoslávni veriaci.

Naostatok Š. Švagrovský hľadá prekladateľské vzory vo významných slovenských básnikoch, ktorí participovali napr. na evanjelických bohoslužobných textoch. Pravda, máloktorý prekladateľ či básnik je za života pokladaný za významného. Napriek tomu si dovoľím hrdo vyhlásiť, že slovenský preklad sv. liturgie Jána Zlatoústeho, ktorý autor tak kritizuje, je dobrým začiatkom prekladania bohoslužobných textov pre obidve byzantsko-slovanské cirkvi na Slovensku.

LITERATÚRA

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1989.

POPOVIČ, A.: Teória umeleckého prekladu. Bratislava, Tatran 1975.

Svätá božská liturgia nášho otca svätého Jána Zlatoústeho. Prešov : Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča 1998.

ŠKOVIERA, A.: Nad slovenským prekladom božskej liturgie byzantsko-slovanského obradu. In: *Slavica Slovaca*, 1999, roč. 34, č. 2, s. 137-148.

ŠVAGROVSKÝ, Š.: Z histórie slovenských prekladov byzantských liturgických textov. In: *Slavica Slovaca*, 1999, roč. 34, č. 1, s. 42-51.

SPRÁVY A RECENZIE

Správa zo seminára Literárne dielo Hugolína Gavloviča v súradniciach dobovej duchovnej kultúry a vzdelanosti

11. novembra 2002 usporiadal Ústav slovenskej literatúry SAV a Slovenská literárnovedná spoločnosť pri SAV seminár na tému *Literárne dielo Hugolína Gavloviča v súradniciach dobovej duchovnej kultúry a vzdelanosti*.

Úvodný referát s názvom *Eloquens et docta pietas* predniesol D. Škoviera. Vyzdvihol v ňom tradíciu recepcie antickej kultúry v našom prostredí podriadenú požiadavkám a potrebám reformačnej ideológie. H. Májková v referáte *Alegorická a didaktická funkcia Gavlovičovej poézie* upozornila na fenomén hľadania zmysluplnosti života prežitého na tejto zemi v Gavlovičovej Valaskej škole a Kresťanskej škole. H. Gavlovič sa podľa nej snažil dospieť k pravde a spásu pomocou rozumu a vyjadriť morálne a filozofické témy prostredníctvom konkrétnych zobrazení. E. Zubová vo svojej porovnávacej štúdií *Gavlovičova Valaská škola a Benického Slovenské verše* charakterizovala život i východiská ich tvorby. Výsledkom komparácie analyzovaných textov, ich stylistických prostriedkov a jazyka je konštatovanie, že Hugolín Gavlovič Petra Benického a jeho tvorbu pravdepodobne poznal, no neovplyvnila ho. J. Skladaná v príspevku *Frazeológia v Gavlovičovej „stodole mravov“* spolu s J. Mišianikom konštatovala lahodnú štylizáciu Valaskej školy mravov a zhodnotila frazeologický fond diela, ktorého najpočetnejším prvkom sú príslovia a ich rôzne modifikácie. Z. Profantová vo svojom vystúpení s názvom *Morálka a etika v príslovných žánroch* poukázala na význam gnóm, sentencií a adagií v duchovnej atmosfére baroka. Mali preskriptívny a imperatívny charakter a boli aj súčasťou školskej lektúry a filozofie. I keď boli často latinské, mnohé z nich mali folklórny pôvod. Ich uplatňovaním sa u H. Gavloviča prejavovala snaha inšpirovať recipienta k rešpektovaniu morálnych hodnôt. G. Gáfríková v príspevku *Valaská škola mravív stodola z hľadiska histórie salutatis* tvrdí, že H. Gavlovič prepája vo svojom diele biblické udalosti s reálnymi a všetko dáva do súvisu s dejinami spásy. Na ich pozadí sa snaží ukázať celý ľudský život, pričom človek sa stáva subjektom i objektom dejín spásy. L. Kačic v referáte *Nápevy v Rešetkovom vydaní Gav-*

lovičovej Valaskej školy zhodnotil tieto nápevy ako nezvyklé v 18. storočí a vyslovil domnienku, že pravdepodobne ich vytvoril na požiadanie nejaký skladateľ. Jelínkova tlačiareň, v ktorej dielo vyšlo, zrejme nebola vybavená na nototlač, a tak je úroveň tohto vydania z typografického hľadiska hlboko pod dobovým priemerom. S. Lauková vystúpila s príspevkom *Baroková „márnosť nad márnosť“ u Gavloviča*. Porovnala v ňom motívy márnosti v Gavlovičovej Valaskej škole s biblickou knihou Kazateľ. H. Gavlovič hovorí podľa autorky o márnosti sveta z pozície niekoho, kto sa s ňou už vyrovnal. Márnosť je to, čo človek nevyhnutne nepotrebuje k životu. E. Brtáňová predstavila najstaršie zo známych a zachovaných diel H. Gavloviča v príspevku *K charakteru Gavlovičovho dielka Qualis vita mors est ita*. Celé dielo, ktoré didaktickým spôsobom rieši etické otázky, spája ústredný motív smrti. Hoci H. Gavlovič vystupuje ako predstaviteľ kresťanskej komunity, niektoré jeho myšlienky majú jednoznačne antický pôvod. A. Dekanová v príspevku *Gavlovičove tvorivé postupy pri tlmočení latinských predlôh v učebnici Pätsto naučení o dobrých mravoch* poukázala na spôsob, akým sa H. Gavlovič vyrovnal s predlohou gréckeho autora Joanna Stobaia, ktorý zbieral štyri knihy excerpt z 500 autorov zameraných na otázky filozofie, teológie, fyziky a etiky. H. Gavlovič sa snažil podať tieto myšlienky vo všeobecne prístupnej forme, najčastejšie 14-slabičným štvorverším. Jeho verše majú oproti predlohe kresťanský náboj, používa amplifikáciu a cudzie slová. T. Vráblová v referáte *Gavlovič a téma Antikrista (k neznámemu rukopisnému fragmentu)* predstavila doteraz neznámy Gavlovičov veršovaný, kompozične veľmi prepracovaný text zameraný na etický rozmer vzdelania. H. Gavlovič v ňom využíval štvorveršový reťazec, pričom každé štvorveršie obsahuje novú myšlienku. M. Novacká v príspevku *Niekoľko čriepkov k neznámych miestam Gavlovičovej biografie* na pozadí listu, v ktorom mal H. Gavlovič odpovedať na osemnásť otázok člena Slovenského učeného tovaríšstva Vojtecha Gazdu, týkajúcich sa žilinského františkánskeho kláštora priblížila osudy H. Gavloviča súvisiace najmä s jeho vzdelaním.

Predneseným referátom, i tým, ktoré pre neprítomnosť ich autorov nezazneli (príspevok Z. Kákošovej *Antické motívy vo Valaskej škole mravív stodole* a M. Vojtecha *Hugolín Gavlovič a eschatologická línia slovenskej poézie 18. a prvej polovice 19. storočia*), je venované samostatné číslo dvojmesačníka Slovenská literatúra.

Angela Škovierová

Prínos onomastického bádania

(O 15. onomastickej konferencii Vlastné meno v komunikácii)

Začiatkom septembra minulého roku sa konala v Bratislave 15. onomastická konferencia *Vlastné meno v komunikácii*. Prítomný bol nestor slovenskej onomastiky prof. V. Blanár, ktorý vo vstupnom referáte priblížil teoretické východiská a metodológiu výskumu vlastných mien v komunikačnom procese. Treba pripomenúť, že jeho monografia *Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii, 1996)* sa stala klasickým dielom v odbore. Vychádza z nej staršia, ale aj najmladšia generácia slovenských onomastikov. Monografia zaznamenala úspech aj v zahraničí, najnovšie ju ocenila nemecká odborná verejnosť (preklad rozšírenej a inovovanej verzie vyšiel nedávno v Nemecku).

Témy príspevkov konferencie boli rôznorodé. Prvý okruh bol venovaný komunikačnému statusu vlastných mien (V. Blanár, R. Šrámek – ČR; R. Mrózek – Poľsko), procesu prispôsobovania sa cudzích proprií slovenskému jazykovému systému (J. Kačala), ich komunikačným aspektom (M. Ološiak). J. Kačala vychádza z tézy, že vlastné mená sú súčasťou slovného zásoby a že proces adaptácie vlastných mien z iných jazykov v slovenčine je prirodzeným prejavom suverenity jazyka. S tým súvisí aj praktická jazyková kultúra. Známe sú prípady neprechyľovania ženských priezvisk v médiách, nesprávne skloňovanie názvov cudzích miest a geografických názvov a ďalšie prípady porušovania normy a kodifikácie. Na referát J. Kačalu nadväzoval príspevok V. Patrása, ktorý kriticky zhodnotil používanie vlastných mien v žurnalistickej praxi. O zákonnej norme používania ženských priezvisk v Českej republike hovorila M. Knappová. Diskusia poukázala na podobnosť aj rozdielnosť tejto legislatívnej úpravy v Česku a u nás. Aj ostatní prítomní bádatelia z Českej republiky (I. Valentová, J. Malenínská, L. Olivová-Nezbedová, J. Matúšová, P. Mitter) sa venovali aktuálnym otázkam českej onomastiky. Arabským vlastným menám, ich forme a fungovaniu v komunikácii bol venovaný príspevok A. Galisovej.

Historicky orientovaný bol príspevok predsedu Slovenskej onomastickej spoločnosti P. Žiga, ktorý poukázal na historické paralely slovenskej a južnoslovenskej toponymie vo vlastných menách na južných svahoch rakúskych (korutánskych) Álp. Genetická interpretácia zemepisných názvov podčiarkuje názory starších jazykovedcov (napríklad S. Cambela) o bližšej spätosti slovenčiny a južnoslovenských jazykov. Aj príspevok známeho slovenského onomastika M. Majtána bol orientovaný historicky: objasnil genézu a zdokladoval históriu etnoným Maďar – Uhor. L. Bartko hovoril o vplyve starého kancelárskeho úzu na podobu slovenských rodných mien. Otázkam fungovania a statusu vlastných mien vo frazeológii a v prísloviach a porekadlách boli určené príspevky I. Ripku a J. Glovňa.

Ďalšia skupina referátov riešila otázky hydronymie (J. Krško, E. Sičáková, J. Hladký, A. Belch-

nerowska – Poľsko) a terénneho názvoslovia (M. Považaj: *Názvy dolín na Slovensku*). Medzi aktuálne úlohy onomastiky treba zaradiť aj výskum názvov firiem, obchodov, spoločností a pod. O týchto otázkach hovorila M. Imrichová a B. Frankowska (Poľsko).

Onomastika patrí medzi jazykovedné disciplíny, ktoré majú zreteľný presah na prax, a preto výskum by mal byť viac motivovaný spoločenskými potrebami. Treba oceniť, že na konferencii boli prítomní pracovníci Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky. Úrad vydáva v súlade s rezolúciami konferencií OSN o štandardizácii geografického názvoslovia publikácie určené vydavateľom kartografických diel a vydavateľom iných publikácií používajúcich geografické názvoslovie. Že ide o veľmi dôležitú a pre slovenskú legislatívu zásadnú činnosť, iste tu netreba zdôrazňovať. Zástupca úradu D. Fičor hovoril o tom, ako sa riešia otázky pomenovania bezmenných terénnych útvarov v hraničných dokumentárnych dielach, ktoré sú súčasťou zmlúv o medzištátnej hranici.

Výsledky výskumu názvov ulíc zhrnul P. Ďurčo. Vychádzal z elektronického korpusu všetkých jestvujúcich ulíc na Slovensku a ukázal na zaujímavé možnosti sociolingvistikého i čisto lingvistického spracovania tejto materiálnej bázy. Možno napr. porovnať názvy ulíc pred rokom 1989 a po ňom, zjednotiť ich grafické a pravopisné podoby.

V samostatnom bloku pracovali bádatelia v oblasti literárnovednej onomastiky. Treba povedať, že na Slovensku sa zatiaľ teoretický model a metodológia literárnovednej onomastiky len profiluje. Teoreticko-metodologickými otázkami literárnovednej onomastiky sa u nás systematickejšie zaoberá F. Koli, ktorý v referáte o literárnej antroponymii a onymii zverejnil časť svojej koncepcie a aplikoval ju na dielach medzivojnovnej prózy v jej väzbe na francúzsku regionálnu literatúru. O onymii v Ballekovom diele hovoril P. Odaloš, v diele J. Tatára A. Gerláková, v literárnej tvorbe P. Pišťánka J. Hojdaš a v románoch P. Závadu M. Žiláková. Referáty v tejto sekcii doplnili zaujímavé príspevky A. Ferenčíkovej o motivácii priezvisk z hľadiska areálovej lingvistiky (Šatan nemusí byť satan) a J. Pavloviča o vlastných menách v Biblii. Odznali ešte dva referáty s lingvistickou tematikou.

V záverečnom príhovore pozitívne zhodnotil konferenciu M. Majtán, ocenil jej medzinárodný rozmer a s potešením konštatoval, že na Slovensku iniciatívu v onomastike preberá mladá generácia.

Juraj Glovňa

ŽEŇUCH, P.: Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku.

Bratislava : Veda 2002. 288 s.

Vo vydavateľstve Veda vyšla publikácia Petra Žeňucha *Medzi Východom a Západom*. Autor v nej približuje fungovanie bohoslužobnej a paraliturgickej piesne,

liturgického a literárneho jazyka východných veriacich na Slovensku v 17. – 19. storočí, pričom sa opiera o analýzu cyrilských rukopisných spevníkov východoslovenskej proveniencie z 18. – 19. storočia.

Paraliturpickú pieseň charakterizuje „ako náboženskú pieseň modlitbového, prosebného alebo historizujúceho charakteru s religióznym obsahom, ktorá nie je bohoslužobným spevom, a vo východnom obradovom prostredí ho nikdy nenahrádza, hoci je zvyčajne v tesnom spojení s bohoslužobným obradom, s motlitbami, žalmami a hymnami, s bibličkou, teofanickou alebo legendickou tradíciou“ (s. 15). Ide o piesne ku svätým, ďalšie piesne, ktoré sa spievali na výročné sviatky, rozličné príležitostné piesne (prosebné, kajúčne, pohrebné), koledy a paraliturpické piesne s historickým pozadím. Zaujímavé sú paraliturpické piesne k zázračným ikonám, ktoré sa spájajú s regionálnymi udalosťami. Značný priestor v publikácii autor venuje jazyko-historickej interpretácii textu *Piesne o obraze klokočovskom* (s. 135-155) s protitureckou a protikurucovou tematikou, najstaršej paraliturpickej piesni byzantsko-slovenského obradu na východnom Slovensku. Jej duchovnú zložku tvorí túžba veriacich – čitateľov klokočovskej ikony Bohorodičky po pokoji a mieri v krajine. Prvotnou funkciou paraliturpických piesní bolo rozvíjať náboženský život, zmýšľanie veriaceho človeka, ktorý sa pri spievaní piesní stáva pozorovateľom udalosti, ale aj účastníkom mystického dedičstva. Tam, kde sa končí putovanie za poznaním prostredníctvom spevu paraliturpických piesní, začína sa bohoslužobné sprítomňovanie teofanických dejov a veriaci človek východného obradu sa v bohoslužobnom procese i mimo neho stáva svedkom Božej prítomnosti. Paraliturpické piesne prichádzali do bohoslužobného procesu spontánne tak, že konkrétna pieseň sa častým používaním stáva súčasťou bohoslužobnej tradície. O ich používaní sa možno dozvedieť z marginálnych poznámok v rukopisných a tlačených spevníkoch.

Podľa tradícií byzantskej cirkvi bohoslužobným jazykom má byť taký jazyk, ktorý stojí najbližšie k ľudovému jazyku. Cirkevná slovančina ako liturgický jazyk sa prispôbovala miestnemu jazykovému vedomiu, preto poznáme niekoľko redakcií cirkevnej slovančiny – bulharskú, srbskú, ruskú, bieloruskú a ukrajinskú. Výskumu piesňovej produkcie rukopisných spevníkov karpatskej a východoslovenskej proveniencie sa venoval F. Tichý, V. Petrc a J. Javorskij, z ukrajinských bádateľov O. Myšanyč, M. Mušinka, V. Mykytas, O. Rudlovčáková, Š. Papp a iní.

Na označenie jednotlivých foriem jazyka slovenských veriacich byzantsko-slovenského obradu na východnom Slovensku autor používa tri pomenovania: *ľudový jazyk* (používajú ho príslušníci ľudových vrstiev pri bežnom dorozumívaní), *štandardný jazyk* (ide predovšetkým o písaný jazykový prejav, v ktorom sa prekrývajú prvky ľudového a cirkevnoslovenského jazyka) a *nadštandardná forma jazyka* (rozumie sa ňou cirkevná slovančina používaná ako bohoslužobný, obradový jazyk veriacich). Pri bohoslužobných obradoch sa používala cirkevná slovančina, v súkromnom styku veriaci

používali nárečie a v písanej podobe prevládala forma jazyka, ktorá stála medzi liturgickým a ľudovým jazykom. *Štandardný jazyk* ako písaná podoba, teda jazyk literárnej tvorby, jazyk kázni, náboženskej spisby a dokumentov administratívno-právneho charakteru vznikol preberaním prvkov ľudového jazyka, pričom sa menil charakter liturgickej cirkevnej slovančiny.

Kultúrohistorický vývin na východnom Slovensku podľa autora publikácie treba vnímať z hľadiska kontaktov medzi slovanskými konglomerátmi Slavia Latina (resp. Slavia Romana) a Slavia Orthodoxa (resp. Slavia Byzantina), ktorý je dedičstvom vplyvu dvoch kultúr a jazykových priestorov. Na rozvoj náboženského a kultúrneho života významnou mierou vplyva aj cirkevnoslovenský jazyk, ktorý je v pravoslávnych chrámoch základným bohoslužobným jazykom.

Autor analyzuje jazykové javy cyrilských rukopisných spevníkov paraliturpickej tvorby z východného Slovenska (s.156-207), ktoré získal z rukopisných oddelení knižnice im. Stefanyka vo Lvove, univerzitetnej knižnice v Užhorode, Národnej knižnice v Prahe, zo Zakarpatského národopisného múzea v Užhorode. Ide o *Prešovský spevník*, *Spevník Petra Rudnova* z 18. st., *Prvý spevník Jana Juhasevyča* z rokov 1761 – 1763, *Spevník Vasil'a Klina* z 19. st., *Cyrilský spevník zo zbierky M. M. Lelekača* z 19. st. a *Cyrilský spevník pohrebných piesní* z konca 19. st. Uvedené pamiatky sú napísané cyrilikou a zmiešanou podobou cirkevnoslovenského jazyka s miestnym nárečím.

Vo svojej práci sa autor odvoláva na výskumy ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov J. Doruľu, J. Dudásovej-Kriššákovej, M. Šteca, výskumy ďalších jazykovedcov a historikov P. Čučku, R. Krajčoviča, K. Habovštiakovej a E. Krošlákovej, M. Mušinku, M. Sopoligu, M. Daniláka, P. Švorca a iných bádateľov.

Vplyv slovenského jazyka (jeho nárečia) na paraliturpickú piesňovú tvorbu autor zisťuje na zvukovej rovine pramenných materiálov (zmena praslovenského *jať* na *e* v slovách *чловекъ*, *хлеба*, *з божей воле*, používanie grafém *u* a *ы*, skupina spoluhlások *kv-* na začiatku slov), na morfolologickej rovine (všima si adjektívne tvary s pádovými príponami *-eho*, *-emu*), lexikálnej rovine (prenikanie slov miestneho nárečia do textov paraliturpických piesní, čo mohlo vyplývať zo snahy prispieť k zrozumiteľnosti textov). Všima si vplyv slovenského jazykového vedomia na liturgickú podobu cirkevnej slovančiny v piesňach. Skúma lexiku *Spevníka Petra Rudnova*, sleduje slovenské podoby lexém v *Piesni o boháčovi Lazárovi*, *O vyhnaní Adama a Evy z raja*, *Prvého spevníka Jana Juhasevyča*, *Prešovského spevníka*, *Spevníka Vasil'a Klina* a *Cyrilského spevníka pohrebných piesní z konca 19. st.*, ktorý obsahuje kajúčne a pohrebné piesne, piesne o smrti, o zlom svete, žalostné piesne. Vlastníkom spevníka bol László Melník zo Sz. Rosztoky z 1916 roku. Autor uvádza, že ide o maďarizovaný názov dediny Kalná Roztoka na východnom Slovensku v okrese Michalovce. Podľa nášho názoru môže ísť o Stakčinskú Roztoku v okrese Snina.

Osobitnú kapitolu tvorí *Cirkevná slovančina v bohoslužobnej praxi Slovákov byzantsko-slovenského obradu na východnom Slovensku* (s. 208-241). Ve-

riaci byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku spadajú do jurisdikcie pravoslávnej cirkvi spravovanej Prešovským arcibiskupstvom a Michalovskou eparchiou a gréckokatolíckou cirkvou, ktorú spravuje Rím. V slovenských gréckokatolíckych chrámoch si jazyková a bohoslužobná prax vyžiadala používanie slovenčiny, ktorá sa ako liturgický jazyk v gréckokatolíckych chrámoch uplatňuje od roku 1968. Dnes už iba pravoslávna cirkev na Slovensku udržiava tradíciu cirkevnoslovanského bohoslužobného jazyka. Autor skúma jazykové javy na zvukovej, morfolologickej, lexikálnej a sémantickej rovine nahranej liturgie Jana Zlatoústeho v pravoslávnych chrámoch Michalovskej eparchie, ktoré svedčia o prenikaní slovenčiny (miestneho zemplínskeho a užského nárečia) do modlitbovej a spievanej podoby textov.

Podľa autora publikácie sa poniektorí etnickí Slováci byzantsko-slovanského obradu podnes pokladajú za *rusnákov*, pričom sa však hlásia k slovenskej etnicite (s. 243). Treba však dodať, že mnoho etnických Ukrajincov (resp. Rusínov) byzantsko-slovanského obradu sa hlási k slovenskej etnicite, čo ospravedlňujú tým, že žijú na Slovensku, preto sú Slováci, ale hlásia sa k viere ruskej. Súhlasíme s konštatovaním, že latinským termínom *Rutheni* sa označovali nielen etnickí Rusíni, ale aj veriaci iných etník, ktorí sa hlásili k byzantsko-slovanskému rítu, teda aj Slováci. Dovoľme si však polemizovať s tvrdením, že materinským jazykom používateľov sakrálnej podoby cirkevnoslovanského jazyka je východoslovenské nárečie, zabúda sa na ukrajinské (resp. rusínske) nárečie.

Na záver chceme povedať, že Peter Žeňuch urobil záslužnú prácu. Slovenská veda dosiaľ nevenovala pozornosť výskumu cyrilských rukopisných pamiatok východoslovenskej proveniencie. To, čo o nich vieme, pochádza z výskumu ukrajinských a ruských bádateľov. Texty paraliturgických piesní, kázňovej tvorby, zápisy administratívneho charakteru napísané cyrilikou, ktoré vznikli na území niekdajšieho Mukačevského biskupstva a siahajú až na Spiš, poskytujú stále dostatok cenného materiálu na výskum nášho kultúrno-historického, jazykového a literárneho dedičstva.

Veľmi cennou súčasťou publikácie je príloha (s.244-261), v ktorej autor uvádza piesne zo Spevníka Petra Rudnova z 18. st., z Prvého spevníka Jana Juhasevyča z rokov 1761 – 1763 a zo Spevníka Vasil'a Klina z 19. st.

Publikáciu uzatvára zoznam citovaných prameňov (s. 262-263), zoznam citovanej literatúry (s. 264-280), nemecké (s.281-283) a ruské resumé (s. 284-286).

Mária Čizmarová

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Kapitoly zo slavistiky.

Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2001. 187 s.

Obohatením slovenskej slavistickej knižnej produkcie sa stalo vydanie monografie J. Dudášovej-Kriššákov-

vej *Kapitoly zo slavistiky*, práce s vysokou poznávacou hodnotou, ktorá vznikla syntetizáciou autorkiných čiastkových štúdií. Za skromným názvom sa skrývajú tri rozsiahle kapitoly, ktorých spoločným znakom je zhrňujúci charakter autorkiných doterajších čiastkových výsledkov výskumov v oblasti jazykových kontaktov, jazykovej typológie a dejín slavistiky. S ohľadom na bádateľský profil J. Dudášovej-Kriššákovovej je tematika posudzovanej monografie spätá s východoslovenským nárečovým areálom, goralskými nárečiami na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí, s problematikou jazykovej typológie slovenčiny v kontaktoch s poľštinou a v porovnaní s bieloruštinou. Osobitný okruh problémov a samostatnú kapitolu tvorí problematika skúmaného areálu z hľadiska dejín slavistiky, najmä s ohľadom na prácu J. Dobrovského, P. J. Šafárika a S. Cambela.

Prvú, najrozsiahlejšiu kapitolu posudzovanej monografie s názvom *Jazykové kontakty* (s. 14-85) venovala autorka otázkam goralských nárečí z pohľadu slovenskej a poľskej dialektológie, charakteristike spišských, oravských a kysuckých goralských nárečových oblastí. Osobitne sa uvádza skupina stredoslovenských goralských nárečí a prechodné slovensko-poľské nárečia. Ďalšou časťou kapitoly je charakteristika jazykovej situácie na slovensko-poľskom pomedzí. Centrum problematiky tvorí vzťah goralských a slovenských nárečí a vzťahy goralských nárečí a slovenského spisovného jazyka (s. 27). J. Dudášová-Kriššáková si všima zmeny v goralských nárečiach pod vonkajším vplyvom slovenských nárečí (obmedzovanie párovej mäkkostnej konsonantickej korelácie) a upozorňuje na ich asymetrickú povahu. Skutočnosť, že goralské nárečia sú viac otvorené interným vplyvom slovenských nárečí, je s ohľadom na postavenie týchto dvoch útvarov celkom prirodzená. Okrem štruktúrnych vzťahov dvoch jazykových systémov si autorka všima aj ich spoločenské fungovanie – čiastočný a úplný bilingvismus. Na okraji pozornosti sa neocitli ani podrobnejšie otázky čiastočného kolektívneho bilingvizmu, ovládanie druhého jazyka či dialektu len istou vrstvou obyvateľstva, resp. problematika pasívneho bilingvizmu, ktorý vyplýva zo systémovej príbuznosti slovenských a goralských dialektov (s. 32). Vplyvom spoločenských podmienok a historických súvislostí sledovaného regiónu problematika bilingvizmu na úrovni goralské nárečia – slovenské nárečia nadobudla nové dimenzie. Príčlenením časti severnej Oravy a severného Spiša do Poľska v dôsledku parížskej mierovej konferencie r. 1920 vznikli podmienky na formovanie nových medzijazykových vzťahov a prerastania problematiky bilingvizmu na trilingvismus, ktorý tvorili goralské nárečia, slovenské nárečia (resp. spisovná slovenčina) a tretí článok – poľský jazyk. Tým sa goralské nárečia administratívne začlenené do Poľska vyvíjali v trilingválnom prostredí. Napriek tejto situácii výskum goralských nárečí na území poľského Spiša a poľskej Oravy v polovici 60-tych rokov 20. st. potvrdil stabilitu systému goralských nárečí a ich rezistentnosť voči vonkajšiemu vplyvu poľštiny. Jazykovo-štruktúrne argumenty sa v posudzovanej práci dopĺňujú aj mimolingvistickým aspektom – výskumom národného povedomia goralského obyva-

teľstva, ktoré si dodnes zachováva slovenské národné povedomie.

Osobitná pozornosť sa pri charakteristike goralských nárečí venuje ich fonologickému systému. J. Dudášová-Kriššáková si všima najmä zjednodušenie (prestavbu) vokalickeho systému v dôsledku vonkajších vplyvov, a to najmä zmeny $\epsilon > e$, $\varphi > o$, $y > i$ v časti kysuckých goralských nárečí a v Pohorelej, ale aj pretrvávajúce vývinové archaizmy typu $e > \text{ə}$, $i > \text{ɨ}$, rad zúžených vokálov $\epsilon - \varphi$, ktoré sa zachovali v Pohorelej. Súčasťou charakteristiky fonologickej štruktúry goralských nárečí tvoria aj novšie zmeny $\bar{a} > o > a$, delabializácia $uo > o$, rozklad pôvodných nosových vokálov, ústup mäkkostnej konsonantickej korelácie, depalatalizácia labiálu typu *vyra - verič*. Rovnako pozorne si autorka všima aj morfológický systém a tendenciu analogického vyrovnávania tvarov. Na tomto mieste sa žiada zdôrazniť autorkino konštatovanie o dosahu hláskoslovných zmien na morfológickú štruktúru a jeho dokazovanie zmenami $\bar{a} > o > a$, tvarotvornou morférou *-m* v 1. os. sg. prezenta slovíes a pod. (s. 44 a n.).

Samostatný okruh problémov kapitoly tvorí vývin lexiky goralských nárečí z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov (s. 48 a n.). J. Dudášová-Kriššáková nadväzuje na staršie aj novšie monografické práce poľských a slovenských dialektológov (M. Maľecki, K. Nitsch, Z. Sobierajski, V. Vážny, G. Horák) a odčlenením karpatizmov si na pozadí teórie jazykových kontaktov v sledovanej oblasti všima lexikálne a sémantické slovakizmy goralských nárečí. Opiera sa pritom o známe teoretické práce domácich a zahraničných jazykovedcov (V. J. Rozencvejk, U. Weinreich, E. Haugen, N. I. Tolstoj, V. Blanár, E. Sekaninová) a problematiku jazykových kontaktov ilustruje množstvom javov typu *išč - jexač*, *žymňoki - švapka - řepa - kompere - grule, prac - rajbač, džeržec - trimač*...

Na východoslovenských nárečiach analyzuje J. Dudášová-Kriššáková jazykové kontakty ukrajinského a slovenského nárečového areálu (s. 60 a n.). Táto oblasť je z hľadiska výskumu zaujímavá preto, že tvorí východnú hranicu slovenských nárečí a je zároveň aj hranicou západoslovenského a východoslovenského jazykového makroareálu. V úvode problematiky sa autorka odvoláva na archaické prvky (konsonantická mäkkostná korelácia, zúžené vokály ϵ , φ , pohyblivý prízvuk), ktoré pomáhajú pri sledovaní historického vývinu jazyka. Zložitosť problematiky autorka ilustruje odkazmi na atlasové práce (*Celokarpatský dialektologický atlas*, *Atlas slovenského jazyka*, atlas východoslovenských ukrajinských nárečí od V. P. Lattu, regionálne atlasy ukrajinských nárečí Z. Stiebera, J. O. Dzendzelivského, Z. Hanudľovej, atlas maďarských nárečí Zakarpatskej oblasti P. N. Lizanca) a citovaním prác domácich jazykovedcov (E. Pauliny, R. Krajčovič, A. Habovštiak, Š. Lipták). J. Dudášová-Kriššáková zdôrazňuje dve kontaktné oblasti východoslovenských a ukrajinských (lemkovských a zakarpatských) nárečí: 1. východný okraj východoslovenských nárečí a 2. okraj severovýchodného Slovenska s presahom do bývalého lemkovského regiónu v juhovýchodnom Poľsku a upozorňuje na odlišnú mieru intenzity, obdobie vzniku

a formovania ukrajinsko-slovenských a slovensko-ukrajinských jazykových kontaktov a na jazykovú situáciu podmieňujúcu proces jazykovej interferencie. Všima si diferenčné znaky typu *pisok - pisek, parobok - parobek* ako dôsledok odlišného vývinu vokalizácie tvrdého jeru, tvarotvornú morfému *-ou* v instrumentáli singuláru feminín v časti sotáčkových a užských nárečí a s rozsiahlym areálom na území ukrajinských nárečí, vývin $w > u$ (typ *učera, u ňim*) a osobitnú pozornosť venuje lexikálnej rovine (lexémy typu *prikľet, partok/partek, xiža*), najmä ukrajinskému pôvodu slov *pešník, batox, hodovac, bodenka, metac*, predložke *kolo* v zemplínskych, sotáčkových a užských nárečiach. V rámci vzájomných vplyvov západoslovenského a východoslovenského makroareálu si autorka všima vývinové súvislosti medzi západnou časťou východoslovenských a lemkovských nárečí (časť ukrajinských nárečí na Spiši a Šariši) a medzi východnou časťou východoslovenských a lemkovských nárečí (ukrajinské nárečia na Zemplíne) na pozadí kolonizačnej vlny, týkajúcej sa osídlenia severnej časti východného Slovenska a južnej časti Poľska ukrajinským etnikom v 14. - 17. st. V rámci slovensko-ukrajinskej a poľsko-ukrajinskej interferencie zanikli na sledovanom území diferenčné črty ukrajinských (lemkovských) nárečí a dôsledkom tohto vplyvu je posun izoglos ohraničujúcich západoslovenský pôvod javov až za západnú časť lemkovských nárečí (ide o zmenu voľného prízvuku na ustálenie na penultime, kým vo východnej časti lemkovských nárečí je prízvuk voľný, patrí sem aj zmena palatalizovaných sykaviek s' , z' na palatálne \acute{s} , \acute{z} , resp. zachovanie palatalizovaných sykaviek s' , z' východne od Svidníka a Giraltoviec, ako diferenčný znak sa uvádza aj zmena obojperného *u* na *f*: typ *fč'era*; z tvaroslovných znakov je to rozdiel v instrumentáli singuláru feminín s tvarotvornou morférou *-ou* v západnej časti ukrajinských lemkovských nárečí, na slovenskom území približne k Svidníku a Stropkovu, oproti *-om*, ktoré je produktom neskoršieho vývinu pod vplyvom poľských nárečí).

Druhú kapitolu s názvom *Jazyková typológia* (s. 86-112) venovala J. Dudášová-Kriššáková porovnávaciemu aspektu fonologických štruktúr slovenčiny, poľštiny a bieloruštiny. Úvod kapitoly nadväzuje na klasické fonologické práce R. Jakobsona a A. V. Isačenka, v ktorých sa vylučuje konsonantická mäkkostná korelácia a vokalickeá polytónia. Vychádzajúc z monotonickej povahy slovenčiny a jej voľnej kvantity podmienenej rytmickým zákonom si J. Dudášová-Kriššáková všima fonologickú zaťaženosť foném poľského jazyka ako krajne konsonantického typu s 35 konsonantmi (13 tvrdostno-mäkkostných dvojíc) a 5 vokálmi podľa A. V. Isačenka, resp. 6 vokálmi podľa Z. Stiebera, či 8 vokálmi podľa Z. Klemensiewiczza, W. Doroszewského. Na pozadí týchto rozdielnych argumentov venuje autorka pozornosť prehodnoteniu štatútu samostatných foném, ktorými sú podľa návrhu R. Laskowského palatálne konsonanty \acute{s} , \acute{z} , \acute{c} , $d\acute{z}$, kým palatalizované konsonanty sa pokladajú za kombinatórne varianty. Podľa tohto názoru teda konsonantickú fonologickú štruktúru súčasného poľského jazyka tvorí 31 konsonantov, na rozdiel od slovenčiny, ktorá obsahuje 27 spoluhlások (mäkkostná

konsonantická korelácia sa rozlišuje len v skupine dentál). Slovenčina tak predstavuje prechodný typ medzi krajným konsonantickým typom (ruština – 37 konsonantov, bieloruština – 37 konsonantov, bulharčina – 34 konsonantov, dolná 33, resp. horná lužická srbčina – 32 konsonantov, ukrajinčina – 31 konsonantov a poľština 31 konsonantov) a krajným vokalicným typom (kašubčina – 26 vokálov, srbčina – 20 vokálov, chorvátčina – 20 vokálov, slovinčina – 18 vokálov). Ďalšiu časť kapitoly tvorí porovnanie fonologického systému spisovnej slovenčiny a bieloruštiny. Autorka si – využívajúc poznatky z porovnania slovenčiny a poľštiny – všima najmä diferenčné prvky fonologických štruktúr porovnávaných jazykov a dôraz kladie najmä na chronológiu vývinu (porovnanie striednic za pôvodnú praslovanskú skupinu *dj > dz v slovenčine, *dj > ž v bieloruštine; neskorší vývin a vznik mäkkostného protikladu dz : dž v dôsledku asibilácie).

Poslednú kapitolu s názvom *Dejiny slavistiky* (s. 113-144) tvorí analýza slavistických záujmov J. Dobrovského a jeho vzťahu k slovenčine. J. Dudášová-Kriššáková si všima Dobrovského klasifikáciu slovanských jazykov a vyše tridsaťročný vývin jeho názorov na miesto slovenčiny v rodine slovanských jazykov. Vplyv na uznanie slovenčiny ako samostatného slovanského jazyka mala na Dobrovského aj Bernolákova kodifikácia (*berňolákovčina*, nie *berňoláčtina*, ako sa nesprávne uvádza na s. 114). V kapitole sa uvádza prehľad Dobrovského jazykovedných prác, jeho dichotomické členenie slovanských jazykov a kontakty so slovenskými vzdelancami J. Rybayom, J. Palkovičom, Š. Leškom a B. Tablicom. Autorka porovnáva Dobrovského klasifikáciu slovanských jazykov so Šafárikovou klasifikáciou v prácach *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826) a *Slovanský národopis* (1842) a všima si aj hodnotenie Dobrovského diela jazykovedcami druhej polovice 20. st. (L. Novák, E. Pauliny, Š. Peciar, R. Krajčovič). Druhá časť poslednej kapitoly posudzovanej práce nadväzuje na Dobrovského klasifikáciu slovanských jazykov a je zameraná na dve obdobia Šafárikovej analýzy slovanských jazykov (do r. 1833 a po príchode do Prahy v r. 1833). J. Dudášová-Kriššáková podrobne uvádza Šafárikove základné klasifikačné kritériá v hláskosloví (s dosahom na tvaroslovie) a v lexike (analyzoval ich tak isto aj autor tejto recenzie vo viacerých príspevkoch v r. 1995). Hodnotné je autorkino upozornenie, ktorým sa zvyrazňuje potreba vnímať staršie jazykovedné názory a klasifikačné kritériá na pozadí dejín vedy a stupňa poznania v čase, v ktorom vznikli. Na ilustráciu možno uviesť konštatovanie o tom, že „napriek tomu, že P. J. Šafárik v pražskom období svojho života zmenil názory na slovenčinu i slovenskú literatúru, jeho slovenský pôvod, slovenské jazykové povedomie, jeho citový vzťah k Slovensku i ku všetkému, čo so Slovenskom súviselo, aj keď to explicitne neuvádzal, boli trvalou motiváciou jeho záujmov o Slovensko, o osudy slovanského jazyka a literatúry” (s. 132). Záver poslednej kapitoly tvorí analýza Czmbelových teórií o osobitostiach strednej a východnej slovenčiny (s. 134-144). Aj na týchto miestach autorka nadväzuje na potrebu vnímať výsledky bádateľov na pozadí dejín vedy. Ar-

gumentuje to Cambelovým výrokom „...ja som bol prvý, kto priviedol Slovákov na územie Slovenska od juhu...,” ktorý je v kontraste s Niederleho mienkou o osídlení Slovenska zo severu (cez Moravskú bránu). V závere kapitoly sa syntetizujú javy, ktorými sa začiatkom 20. st. argumentoval kontakt starých stredných Slovákov s južnoslovanským etnikom a vyzdvihujú sa Cambelove pokusy o sociolingvistický výklad viacerých javov v slovenskom jazyku (s. 143). Záver posudzovanej práce (s. 145-156) tvorí zhrnutie jednotlivých kapitol a končína enúmeracia problémov s možnou perspektívou ďalších výskumov.

Monografická práva J. Dudášovej-Kriššákovvej *Kapitoly zo slavistiky* je syntetizujúcim a rozšíreným súborom jej vybraných vedeckých štúdií, ktoré v ucelenej podobe nadobúdajú vyššiu kvalitatívnu úroveň a majú väčšiu poznávaciu hodnotu. Posudzovaná monografická práva je cenným zdrojom poznatkov z regionálnej slavistickej problematiky, ktorá však presahuje rámec národného jazyka, má veľký význam z hľadiska štúdia slovenskej dialektológie, synchronie aj diachronie jazyka a širších slavistických záujmov.

Pavol Žigo

Cantus Catholici a duchovná pieseň 17. storočia v strednej Európe / Cantus Catholici und das Kirchenlied des 17. Jahrhunderts in Mitteleuropa.

Zborník z konferencie, Bratislava, 25. – 26. 9. 2002.
Editor: L. Kačic, Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002. 184 s.

S týmto päťjazyčným zborníkom, ktorý obsahuje štúdie od trinástich autorov, sa čitateľovi dostáva do rúk bohatý prameň podnetov. Predstavuje jeden z výsledkov grantového projektu Slavistického kabinetu SAV, ktorého cieľom je kritické vydanie prvého slovenského katolíckeho spevníka *Cantus Catholici*. Príspevky sledujú dve línie: jednak ukazujú *Cantus Catholici* v jeho hudobnom, literárnom, jazykovom a liturgicko-teologickom kontexte, jednak informujú o problematike duchovnej piesne u okolitých národov – v Rakúsku, Slovinsku, Maďarsku, Poľsku a na Ukrajine. Zborník je zaujímavý nielen pre muzikológa či hymnológa, vďaka svojmu interdisciplinárnemu záberu upúta každého, kto sa venuje otázkam kultúrnej minulosti i súčasnosti. Presvedča nás, že duchovná pieseň bola významným fenoménom barokovej kultúry a ako taká predstavuje výborný zdroj poznatkov o duchovných dejinách nášho národa. Príspevky od zahraničných bádateľov ponúkajú komparatívne videnie, najmä pri analýze pôvodu jednotlivých piesňových textov a melódií. Takéto zistenia, okrem úžitku pre hymnológiu, prinášajú živý obraz o interkonfesionálnych vzťahoch v období rekatolizácie. Zborník ako celok je vlastne pohľadom na dejiny cez pieseň. Spojenie hudby i poézie

s históriou, jazykovedou, literárnou vedou a teológiou sa ukázalo plodným a podnetným. A tak nám pripomína často zabúdanú dimenziu vedeckej práce – umenie a sviežu tvorivosť.

Treba vyzdvihnúť grafickú úpravu zborníka. Aj tmavomodrá obálka so striebornou tlačou mu dodáva elegantný vzhľad, a tak už svojou formou avizuje, že záujemcovi sa ponúka hodnotná kniha.

Rad štúdií otvára dvojazyčný, slovensko-nemecký predslov editora L. Kačica, ktorý v krátkosti hodnotí perspektívy interdisciplinárneho a komparatívneho výskumu duchovnej piesne. Poukazuje na to, že projekt, ktorého plodom je aj recenzovaný zborník, nadväzuje na kritické vydanie Kamaldulskej Biblie. Taktovlastne otvára cestu k ďalšej kľúčovej pamiatke našej kultúrnej minulosti a stáva sa originálnou bázou budúceho výskumu. Editor pripomína myšlienku prezidenta Medzinárodnej hymnologickej spoločnosti prof. F. K. Pražla o spevníku ako zrkadla doby. Môžeme smelo obrátiť perspektívu a vysloviť želanie, aby sa aj výsledky výskumnej práce nad spevníkom *Cantus Catholici* mohli stať takýmto zrkadlom – súčasnosti.

P. Ruščin vo svojom príspevku s názvom *Estetické a hudobnosťové špecifiká spevníka Cantus Catholici* (s. 11-22) včleňuje spevník textovo i hudobne do stredoeurópskeho kontextu a predstavuje jeho systém a nosnú ideu. Venuje pozornosť repertoáru piesní a popri tradične uvádzaných prameňoch – Rozenplutov a Hlohovského kancionál – poukazuje na vplyvy rakúskej a nemeckej piesňovej tvorby. Spoločný repertoár s evanjelickým spevníkom *Cithara Sanctorum* vysvetľuje utrakvistickým pôvodom piesní, ktoré boli akceptovateľné aj pre katolícku stranu. Autor ďalej analyzuje modalitu, rytmus a hudobnú formu nápevov. Svoje pozorovania veľmi vhodne ilustruje prehľadnými tabuľkami. Zaujímavou otázkou je výskyt hudobno-rétorických figúr, ktoré predstavujú styčný bod s dobou literárnou tvorbou. Takých však *Cantus Catholici* obsahuje veľmi málo. Autor uzatvára, že spevník je typickým barokovým dielom s mierne konzervatívnym ladením, ktoré v sebe zlučuje viaceré protipóly.

Štúdia M. Hulkovej *Duchovné piesne vo Vietorisovej tabulatúre a v spevníku Cantus Catholici (1655)* (s. 141-147 + obr. príloha s. 148-153) najprv podáva opis Vietorisovej tabulatúry, poukazujúc na skutočnosť relevantné pre hudobno-textový výskum *Cantus Catholici*, potom nás oboznamuje s výsledkami porovnávacieho štúdia spevníka a Vietorisovej tabulatúry. Autorka pozoruje, že zhodné nápevy obidvoch hudobných pamiatok majú rovnakú alebo len mierne rozdielnu melódiu. Uvádza tri piesne Vietorisovej tabulatúry, ktorých vrchné hlasy je možné rekonštruovať podľa hlasov v *Cantus Catholici*. Textová zložka spevníka je takisto dôležitá pre Vietorisovu tabulatúru, keďže tá obsahuje iba incipity piesní. Tvrdenie autorky, že „do rozvoja hudobnej kultúry negatívne zasiahli zmeny vyplývajúce z víťazstva rekatolizácie v Uhorsku“ (s. 141), vnímame ako veľmi zovšeobecňujúce.

G. Gáfríková v štúdiu *Niekoľko poznámok k problému literárnohistorickej analýzy spevníka Cantus Catholici* (s. 61-66) venuje pozornosť doterajšiemu

literárnohistorickému hodnoteniu spevníka, upozorňujúc na niektoré nesprávne tvrdenia v novšej odbornej literatúre, ktoré sú zapríčinené nekritickým preberaním výsledkov z klasickej štúdie J. Vilikovského. Konštatuje absenciu výskumu v oblasti náboženskej hymnistiky za uplynulých päťdesiat rokov, ktorá sa prejavuje aj na poli terminológie. Upriamuje pozornosť na niekoľko základných otázok spojených so spevníkom *Cantus Catholici*: nízky počet vydaní slovenského Cantusu v porovnaní s maďarským, absencia vlastenecky ladeného predhovoru v druhom vydaní z r. 1700, potreba skúmať repertoár piesní z tematického a žánrového hľadiska, problém poetiky a rétorickej stratégie piesňových textov. V súvislosti s jazykovou analýzou piesní za relevantné kritérium proveniencie toho-ktorého textu považuje autorka neslabičnú, resp. slabičnú platnosť likvid.

Štúdia E. Krasnovskej *České predlohy a ich odraz v jazyku duchovných piesní spevníka Cantus Catholici* (s. 23-29 + obr. príloha s. 30-41) obsahuje jazykovú analýzu piesní vzhľadom na predpisovnú jazykovú normu. Porovnáva vybrané piesne domáceho pôvodu s textami českej proveniencie a prichádza k záveru, že miera slovakizácie v oboch skupinách je rovnaká. Na základe toho hovorí, že jazyk spevníka nesie črty predpisovnej normy slovenčiny, a zároveň zdôvodňuje odlišnosť od živej jazykovej normy. Koriguje niektoré staršie tvrdenia J. Vilikovského. Pre celkový obraz o spevníku, ako ho predstavuje recenzovaný zborník, dôležitou je zmienka o podnetoch na zostavenie spevníka, ktoré vzišli z trnavských synod r. 1629 a 1638.

Jazyku piesní sa venuje aj príspevok J. Skladanej *Jazyk katechizmov a piesní ku katechizmu v Cantus Catholici* (s. 133-140). Autorka porovnáva jazykovú podobu piesní ku katechizmu s jazykom katechizmov a prichádza k záveru, že v obidvoch prevládajú české prvky, čo je spôsobené nasledovaním zväčša českých predlôh. Môžeme pre zaujímavosť dodať, že jazykovú zhodu sme zistili aj v českých a slovenských vydaniach Kempenského Nasledovania Krista, ktoré takisto ako katechizmus predstavovalo dielo misijného charakteru. Podnetné je ďalej autorkino pozorovanie, že jazykový charakter literárnych pamiatok je podmienený aj ich žánrom.

Skutočným osviežením pre čitateľa je príspevok V. Dufku, SJ *Cantus Catholici (1655): liturgické a teologické aspekty* (s. 43-60), ktorý nesmierne pútavým spôsobom načrtáva prístup k uchopeniu liturgického posolania vybraných piesní spevníka. Je sympatické, že pozornosť venuje aj takým „maličkostiam,“ ako sú úvodné citáty z cirkevných otcov, a tak uvažuje o úmysle Benedikta Šlôšišho pri zostavovaní diela. Pieseň analyzuje z pohľadu štyroch liturgicko-teologických dimenzií kresťanskej modlitby, ktoré pomenúva ako anamnéza, epikléza, doxológia a koinonia, vychádzajúc z metodológie vypracovanej E. Lodim. Svoje pozorovania ilustruje textami piesní. Tvrdí, že „to, čo človek slávi a sprítomňuje v liturgii, to ho formuje a tým žije“ (s. 52); vysloviť presvedčenie, že takýto prístup nám môže ukázať, akú predstavu o Bohu mal vtedajší človek. V závere rozdeľuje piesne *Cantus Catholici* do

štyroch skupín: 1. piesne korešpondujúce s obdobiami liturgického roka (s. 1-231), 2. *Pýsne Obecné* (s. 231-242), 3. piesne na katechizmus (s. 243-264), 4. piesne charakteristické pre ľudovú zbožnosť. Autorov prístup umožňuje rozoznať liturgické piesne od tých, ktoré sú určené na iné účely.

S príspevkom V. Dufku dobre korešponduje štúdia L. Kačica *Cantus Catholici a dobová liturgická prax na Slovensku* (s. 67-78 + obr. príloha s. 79-82), ktorá dokumentuje hojné používanie piesní z prvého slovenského katolíckeho tlačeného spevníka v liturgickom živote 17. a 18. storočia. Z tohto hľadiska analyzuje *Cantionale Rituale* (1681) od P. Mikuláša Hausenku, v ktorom nachádza odkazy na 29 duchovných piesní z *Cantusu Catholici*. Podrobne sleduje smernice pre spev počas jednotlivých sviatkov liturgického roka a zisťuje mohutný prienik slovenčiny do liturgie už v 17. storočí. Stanovuje štyri základné typy uplatnenia piesní z *Cantusu Catholici* v liturgickom slávení. Štúdia L. Kačica nám stavia pred oči konkrétny obraz toho, čo načrtol V. Dufka. Pomocou takýchto analýz môžeme naozaj vidieť, ako duchovná pieseň formovala človeka a určovala jeho duchovný rytmus počas celého cirkevného roka. Autor k štúdiu pripojil prehľad piesní z *Cantusu Catholici*, ktoré sa nachádzajú v zborníkoch P. Paulína Bajana OFM a tak ilustruje ich rozšírenie aj v 18. storočí.

Do tretice podobnou problematikou, i keď s uplatnením rozdielného prístupu, sa zaoberá P. Žeňuch v príspevku *Cyrilské mariánske paraliturgické piesne vo svetle pútnickej tradície medzi Východom a Západom* (s. 167-184). Venuje pozornosť mariánskym pútnickým piesňam v dvoch rukopisných spevníkoch Jána Juhaseviča (1761 – 1763 a 1812) a ich inšpiračný zdroj nachádza v duchovných piesňach *Cantusu Catholici*, čo sa prejavuje v obrazoch a alegóriách typických pre západnú obradovú tradíciu. Takto nachádza prienik medzi latinskou a byzantskou kultúrou na našom území. Jednotlivé piesne analyzuje aj lingvisticky z hľadiska uplatňovania sa slovenského jazykového vedomia v nich. Je veľmi sympatické, že autor svoje pozorovania vsadil do širšieho teoretického rámca a tak sa usiluje sprostredkovať čitateľovi svoje vnímanie nielen pútnickej, ale vo všeobecnosti paraliturgickej piesne a predstavuje ju ako sprítomnenie „teofanicko-historickej udalosti.“

Osobitnú skupinu predstavujú príspevky od zahraničných bádateľov. Ponúkajú čitateľovi pohľad na problematiku duchovnej piesne v širších geografických i historických súvislostiach. Najbližšie k slovenskému *Cantusu Catholici* stojí štúdia P. Richtera *Die ungarischen gedruckten Gesangbücher des 17. Jahrhunderts* (s. 115-123), ktorá nás informuje o hymnologickej práci B. Söhlösiho aj v súvislosti s maďarským *Cantusom Catholici* (1651). Začleňuje Söhlösiho dielo do vývinovej línie maďarskej (teda aj uhorskej) piesňovej tvorby.

F. K. Praßl (*Das österreichische katholische Kirchenlied im 17. Jahrhundert. Gesangbücher – Funktion – Repertoire*, s. 83-92 + obr. príloha 93-95) nás upozorňuje na dôležitý cirkevnodejinný kontext potridentského obdobia, v ktorom vznikli aj rakúske katolícke spevníky 17. storočia (Innsbrucký spevník z r. 1588, Beuttnerov spevník z r. 1602, Cornerov spevník

z r. 1625 – od r. 1649 nazývaný *Geistliche Nachtigal* čiže „duchovný slávik“ a jezuitský spevník *Davidische Harmonia* z r. 1659). Zaoberá sa aj postavením národného jazyka v cirkevnom speve a vzťahom katolíckej a protestantskej piesne.

P. Tarlinski (*Katolicka pieśń kościelna w języku polskim w pierwszej połowie XVII wieku*, s. 97-114) predstavuje poľské katolícke spevníky prvej polovice 17. storočia, vychádzajúc z diplomovej práce S. Mastalskej. Príspevok venuje veľkú pozornosť úlohe Spoločnosti Ježišovej i na poli duchovnej piesne. Osobitosťou, oproti zvyšným štúdiám zborníka, je to, že autor hovorí o tlačených spevníkoch ako o príležitostných tlačiaciach a rozdeľuje ich do troch skupín: spevníky, ktoré sa viažu 1. k istej politickej situácii, 2. k udalostiam liturgického roka, 3. k živelným pohromám. A tak nám predstavuje jeden z aspektov duchovnej piesne.

J. Medvedyk (*Реценція словацького канціонала Cantus Catholici /1665 р./ в українській паралітургічній творчості другої половини XVII-XVIII ст. (до проблеми дослідження)*, s. 155-166) sleduje duchovnú pieseň v kontexte ukrajinsko-poľsko-slovenských vzťahov. Spomína viaceré latinské piesne, ktoré prenikli do ukrajinského prostredia a udržali sa v spevníkoch až do 19. storočia. Upozorňuje na cirkevnoslovenské preklady latinských piesní od pravoslávneho autora Danila Tuptala-Rostovského. Autor tvrdí, že najprv bude treba vytvoriť serióznú pramennú bázu, na základe ktorej bude možné skúmať vzťahy medzi slovenskou a ukrajinskou duchovnou piesňou. Opierajúc sa o doterajší pramenný výskum sa prikláňa k názoru, že implulzy pre rozvoj ukrajinskej duchovnej piesne prichádzali najmä z Poľska.

Napokon, stručný prehľad a obsahovú analýzu piatich slovinských katolíckych spevníkov zo 17. – 19. st. prináša vo svojom príspevku E. Škulj (*Starejše katolíške pesmarice na Slovenskem*, s. 125-132). Cenné sú jeho pozorovania o recepcii a prameňoch vybraných piesní.

Recenzovaný zborník nám okrem iného ukazuje, aký blízky vzťah jestvoval v období baroka medzi hudbou a literatúrou, a preto je podnetným pre všetkých bádateľov, ktorí sa zaoberajú slovesným umením. Za veľmi cenné pokladáme príspevky, ktoré *Cantus Catholici* ponímajú z liturgicko-teologického aspektu, pretože idú priamo ku koreňu duchovnej piesne. V zborníku však chýba príspevok, ktorý by mapoval oblasť duchovnej piesne v Čechách.

Svorad Zavarský

Slavia occidentalis, Tom 59 (2002).

Red. J. M. Piskorski. Poznań : Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa przyjaciół nauk 2002. 233 s.

Poznanské vydavateľstvo Towarzystwo przyjaciół nauk v spolupráci s Fakultou poľského jazyka a klasickej

filológii Univerzity A. Mickiewicza v Poznani vydali 59. diel zborníka *Slavia occidentalis* s obsahom venovaným prof. Henrykowi Nowakowi pri príležitosti jeho životného jubilea (70 rokov).

Zborník je rozdelený na 5 tematických častí: I. Rozprawy i Artykuły. 1. Prace językoznawcze. 2. Prace literaturoznawcze. II. Materiały. III. Przeglądy i recenzje. IV. Kronika naukowa. V. Nekrologi.

V úvodnej stati Z. Sobierajski charakterizuje jubilanta ako významného vedca v oblasti poľskej jazykovedy so zameraním na západoslovanské jazyky a osobitne na poľskú dialektológiu a ako vedúceho oddelenia poľskej dialektológie v Ústave poľského jazyka v Poznani (Zakład Dialektologii Polskiej w Instytucie Filologii Polskiej UAM w Poznaniu).

Vedecké práce profesora H. Nowaka, vďaka jeho interdisciplinárnemu prístupu k hodnoteniu jazykových javov, od začiatku prinášajú originálne výsledky. Tak sa mu v monografii *Gwary chazackie w powiecie rawickim* (Poznań 1970) podarilo vyvrátiť názor, že tieto nárečia patria do sliezskej oblasti. Dokázal to nielen priamym dialektologickým terénnym výskumom na jazykových javoch skúmaných nárečí, ale aj interdisciplinárne motivovanou historickou argumentáciou o osídlení teritória a charaktere etnika. Interpretácia jazykových faktov v súlade s pohľadom historickej vedy a etnografie na etnikum používajúce skúmaný jazyk má v Poľsku dlhoročnú tradíciu. Stretávame sa s ňou u autorov, ako boli napríklad K. J. Hładyłowicz, W. Semkowicz, S. Koziarowski. Za záslužnú prácu H. Nowaka pokladá autor článku monografiu *Gwary południowej Wielkopolski*, v ktorej materiál zozbieraný zo 115 miest je vynikajúco spracovaný aj kartograficky. Tematike štruktúrného fonologického opisu nárečí západnej veľkopoľskej oblasti sa prof. H. Nowak venoval aj vo viacerých časťkových štúdiách a v monografiách. Zo spoluautorských tímových prác jubilanta upozorňuje Z. Sobierajski najmä na jeho účasť (277 komentárov) v diele *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski* (10 zväzkov, red. Z. Sobierajski) i jeho účasť na vydaní publikácie *Teksty słowiańskie do ćwiczeń z gramatyki porównawczej* (redaktor Z. Sobierajski), do ktorej H. Nowak pripravil dolnolužické texty. Záujem H. Nowaka o problematiku západných veľkopoľských nárečí i malopoľských a západných mazovských nárečí, sa premietol do fonologickej analýzy a ich spracovania do fonografického archívu Dialektologii Polskiej. Autor článku Z. Sobierajski pokladá profesora H. Nowaka za najlepšieho znalca veľkopoľských nárečí a vzácného spoluautora *Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski*. Za článkom je uverejnená bibliografia prác prof. H. Nowaka (1960 – 2001).

V antroponomasticky zameranej štúdií E. Brezu *Szornak, Sarniak, Schornak i podobne* sa autor zamýšľa nad pôvodom priezviska *Szornak, Sarniak, Schornak* s patronymickou príponou *-ak*. Etymologický pôvod priezviska sa viaže k významu adjektíva *czerny*. Grafické doklady svedčia o substitúcii začiatočnej spoluhlásky priezviska prostredníctvom nemeckej spoluhlásky *sch* alebo *sz*. Podobný proces možno doložiť aj pri priezviskách typu *Smaglik*. Analogické prípady substitúcie nachádza autor aj pri priezviskách doložených od 16. st., napríklad *Czarnak - Scharnak, Czart - Schart*.

Dialektológ S. Gała v širšie koncipovanej štúdií odpovedá na pripomienky, ktoré k jeho monografii *Małopolsko-śląsko-wielkopolskie pogranicze językowe* (Łódź 1994) uverejnila H. Skoczylas-Stawska (*Slavia occidentalis*, t. 53, 1996).

D. Kozarynowá v pozoruhodnej jazykovo-historickej štúdií *Środki stylistyczne w staropolskich tekstach pasyjnych* vyčlenila štylistické prostriedky, ktoré sa využívali v poľských pašiových textoch. Pašiový štýl je podľa autorky variantom náboženského štýlu. Je vymedzený tematikou a spôsobom realizácie témy v texte. Vo svojej staršej štúdií *Styl Rozmyślań dominikańskich* (*Slavia Occidentalis*, t. 50, 2001) za jazykovo-štylistické prostriedky autorka pokladá najmä prvky vyjadrujúce city a pocity alebo elementy približujúce prejavy citov a názvy emócií. Skupinu týchto jazykových prostriedkov tvoria najmä a) interjekcie: *o, Panie Jezukryście; o, Stworzycielu nieba i ziemie; o, ślepy Judaszu*. Patrí k nim aj zvolanie *bieda/biada; Gorze wam mędrzy; Biada wam mędrzy* a pod. Patria sem aj príslovky vyjadrujúce intenzitu: *maluczko/malutko, leguchno, bliżutko*. Sem sa zaraďuje aj prívlastok *święty: w jego święte udy; święte oczy; święte oblicze*. Za štylistický prostriedok pokladá autorka aj časté používanie substantív *owieczka, jagniątko, synacek, synek*. Vysoká frekvencia prívlastku *miły* svedčí o jeho konvencionálnom charaktere pri názvoch Ježiša a Márie i apoštolov. Štylotvorným prostriedkom je aj časté používanie substantíva *Miłość* pri menách Márie a Ježiša. V naratívnych textoch sa pomocou emocionálnych epitet *namilszy, namilejszy, nastodszzy, nataskawszy, naświętsza* vyjadruje pozitívne hodnotenie osôb. Na druhej strane sa negatívne hodnotenie vyjadruje pomocou porovnávania so zvieratami, ktoré v Biblii symbolizujú zlo (napríklad alegorické porovnanie Judáša s vlkom, levom, liškou a s nečistým zvieraťom – psom). Katom prislúchajú substantíva *lotrowie, złońnicy, drabi, okrutniki* a adjektíva *nędzni, niemilościwi, nielutościwi, okrutni, niezbedni*. Za štylotvorný prostriedok pokladá autorka aj časté využívanie rozkazovacieho spôsobu, slúžiace ako invokačný prvok: *ogładaj, patrzy, bacz, rozumiej, rozmyślaj, rozpamiętaj – o człowiecze, rozpamiętaj, jako wielką mękę cierpiął za nas*. K tomuto typu autorka zaraďuje aj konštrukcie typu *a przeto Pan Jezukryst mowił: wybaw mię z wody*. Porovnanie jazykových prostriedkov na vyjadrovanie emócií v staropoľských pašiových textoch ukazuje, že rozdiely pri dosahovaní realizácie persuzívnych cieľov v textoch pašii, alebo aj v iných textoch nie sú ani tak v type jazykových prostriedkov slúžiacich na expresivizáciu textov, ako v ich frekvencii. V tom je aj ich štylistická hodnota.

Etymológ a indoeuropeista W. Mańczak v štúdií *Nieregularny rozwój fonetyczny spowodowany frekwencją w II. tomie Słownika Bańkowskiego* konštatuje, že vo všetkých jazykoch sveta forma slov závisí nielen od regulárneho vývinu fonologického a fonetického systému, ale odráža sa v nej aj neregulárny fonetický vývin. Na sledovanie tohto javu sa sústredil autor štúdie v *Słowniku prasłowiańskom*, nenašiel však v ňom dostatok príkladov. Najviac prípadov neregulárneho vývinu našiel W. Mańczak v *Słowniku Bańkowskiego*. Napríklad *nos* (prasl. *nasos*), *pedać* (frekvenciou skrátené sloveso

powieść). Ako kontrakciu vykladá W. Mańczak tvary *pasac* (*pojasac), *lać* (*lijać). Za kontrakciu nemožno však pokladať skrátenejšie *nech* (*niechaj), *pry* (prawi), ktorých príčinu hľadá autor vo vysokej frekvencii uvedených slov v texte.

T. Z. Orłóš sa v príspevku *Z dziejów krakowskiej bohemistyki językoznawczej* sústreďuje na dejiny a rozvoj bohemistiky na krakovskej Jagelovskej univerzite. Korene bohemistiky na univerzite nachádza autorka už v 18. st. (zachovala sa napríklad korešpondencia známeho poľského čechofila J. Bandtkeho s J. Dobrovským). Autorka ďalej uvádza, že na konci 19. st. L. Malinowski založil na Jagelovskej univerzite podľa vzoru J. Gebauera (1888) *Seminarium Filologii Słowiańskiej* s dvoma sekciami – jazykovou a literárnou. Autorka sa zamyslela nad bohemistikou pri príležitosti 50-teho výročia zavedenia samostatného štúdia slavistiky na Jagelovskej univerzite. Uvádza tu aj viaceré významné práce konfrontovanej literatúre pred touto štúdiou spomenutá téma nebola ešte spracovaná v osobitnej monografickej práci, riešila sa len ako čiastkový problém v monografických prácach z historickej gramatiky a fonológie (napríklad T. L. Sławiński, S. Urbańczyk, Z. Stieber). Autori v doterajšej literatúre zhodne konštatujú, že proces depalatalizácie prebehol v poľštine do 16. st. Viac priestoru venuje procesu depalatalizácie K. Dejna (*Dialekty polskie*, Wrocław 1993, s. 114-117) a nazdáva sa, že príčina depalatalizácie bola fonetická (výslovnosť prenesená z ďasien na zuby). Prednozubná výslovnosť *L* bola natoľko vzdialená od strednojazykovej, že tieto dve fonémy *L/L* prestali tvoriť opozičný pár, a tak osirotená *L* podľahla depalatalizácii. Z. Stieber položil zmenu do 16. st., ale defonologizáciu nedokladá. M. Osiewicz si za pramennú základňu sledovania javu depalatalizácie vymedzil poľské rukopisy z prvej polovice 16. st. z oblasti Veľkopoľska, Malopoľska, Mazovska a severného pohraničia. Najintenzívnejšie prebehol proces depalatalizácie vo veľkopoľskej oblasti, najslabšie sa depalatalizácia uskutočnila v Malopoľsku a severnom pohraničí.

J. Sierociuk v štúdiu *O niektórych różnicach językowych pomiędzy Poznaniem, Krakowem i Warszawą* na materiáli príbuzenskej terminológie vyxcerpovanej z nekrológov a kondolencií poukázal na uprednostňovanie tautonymických lexém v jednotlivých oblastiach Poľska (Varšava, Krakov, Poznaň). Okrem sémantickej analýzy sa sústreďuje aj na slovotvornú stránku sledovaných lexém.

D. Wojtczak sa vo svojej štúdiu *Geneza sufiksu -aln(y) w świetle jego ekstensji tekstowej w polszczyźnie XVI. wieku* zaoberá pôvodom a fekvenciou sufiksu *-alny* v poľštine 16. st. Skutočnosť, že sa tento suffix nenachádza ani v *Słowniku staropolskom* a nemá ho ani *Slawského Słownik prasłowiański*, potvrdzuje, že v poľštine nie

je praslovanským dedičstvom. Niektorí jazykovedci sa nazdávali, že tento suffix pochádza z pôvodného sufiksu *-dlo -dlnia*, ktorého doklady sa nachádzajú v slovníku zo 16. st. (*kowadlny - kowadlnica, moczydło - moczadlny/moczadlny*). H. Kurkowska našla pôvod suffixu *-alny* v latinčine. D. Wojtczak sa s názorom H. Kurkowskej stotožňuje a zistil, že suffix *-alny* sa v poľštine udomácnil z jazyka textov Biblie J. Wujka (1593). Z nej bol ľudom známy najmä Nový zákon.

Druhú časť recenzovaného zborníka tvoria literárnovedné práce, týkajúce sa problematiky teórie textu. T. Žilka v štúdiu *Intertextualita v slovenskej próze a dráme* rieši otázku funkcie intertextuality z hľadiska postmodernej a postmodernej literatúry.

V časti *História a literatura* sa J. Bytner v štúdiu *Starożytności słowiańskie. O reportażach archeologicznych Pawła Jasienicy z lat 1952 – 1962* venuje práci archeológa P. Jasienicu z oblasti žurnalistiky a historickej esejistiky. Archeologický cyklus skúmaného autora tvoria tri pozoruhodné knižky – *Świt słowiańskiego jutra* (1952), *Archeologia na wyrwyki* (1956), *Słowiański rodowód* (1962).

Za pozoruhodnú pokladáme štúdiu A. Kwiatkowskej *Polsko-czeskie związki literackie w średniowieczu - typy relacji*. Čeština plnila na dvore Jagellovcov úlohu dvorského jazyka, teda jazyka šľachty, a mala veľký vplyv na formovanie poľského literárneho jazyka. Bola modelom jazykových foriem a jazykového úzu i jazykovej normy. Podľa autorky prišlo pri ovplyvňovaní poľštiny až k jazykovej hybridizácii. Poľsko-českým jazykom je napríklad napísaná legenda *Pieśń o św. Dorocie* zo 16. st., v ktorej sa české a poľské slová, ale i gramatické štruktúry miešajú navzájom bez systému, čo sťažuje niekedy zrozumiteľnosť textu. A. Kwiatkowska pokladá takýto jazyk za poľsko-český. Taká je aj literatúra sliezsko-českého pohraničia, napríklad dielo Mikołaja z Koźla *Cantilena inhonesta* alebo aj poľská ľubostná poézia 15. st. Aj najstaršia poľská poetická skladba – pieseň *Bogurodzica*, ktorá je svojím pôvodom ponáškou na *Kyrie*, bola pravdepodobne inšpirovaná českou literatúrou. Autorka konštatuje český pôvod aj pri piesni *Hospodine, pomyluj ny*. Približne v 12. st. vznikla v Čechách v domácom jazyku pieseň o svätom Václavovi, ktorá bola tiež ponáškou na *Kyrie eleison*. Autorka však upozorňuje, že česká pieseň nie je originálnym útvorom, ale je to parafráza staroslovienského textu. Napriek tomu, že do 15. st. cirkulujú v literatúre západnej Európy rovnaké motívy piesní prevzaté z latinčiny, do poľskej literatúry prenikli českým prostredníctvom. Bezprostredne je v poľskej literatúre z češtiny preložených niekoľko jazykových pamiatok, ako napríklad *Psalterz Floriański, Biblia królowej Zofii*. České vplyvy sú zaznamenané aj v religióznej poézii a v duchovnej piesni (*Wesoły nam dzień nastal, Jezus Chrystus, Bóg-człowiek, Bóg wszechmogący, Jezu Chryste nasza radość, Stałać się rzecz wielmi dziwna, Witaj miły Jezu Chryste*). Za preklady českých textov sa pokladajú poľské piesne *Nas wszech nadziejo przemiła* (pochádza z Kancionálu Przeworszczyka z roku 1453) alebo verné pretlmočenie piesne *Ach, prziesławna matko boży*. Jej druhá časť, ktorá má litaniový charakter, sa stala základom poľského textu, v ktorom sú výrazné

bohemizmy, potvrdzujúce genézu tohto diela. Aj koleda *Zdrow bądź krolu anjelski* je celkom isto inšpirovaná textom českej koledy *Zdráv buď králi andělský* (1424). Autorka štúdie sa nazdáva, že prevzatia z českej tvorby sa nedostávali len do diel poľskej vysokej kultúry, ale dostali sa aj do nízkej literatúry, o čom svedčia piesne tradované v ľudovom prostredí. Pieseň *Skarga umierającego* je z druhej polovice 15. st., poukazuje na podobnosť s českou skladbou *O rozdělení duše z tělem*, ktorá pochádza z 1. polovice 15. st. Významní poeti poľského stredoveku siahali tiež po českej inšpirácii. Tak urobil aj Władysław z Gielniowa, ktorého skladba *Jezus Chrystus, Bog Człowiek, mądrość Ojca swego* poukazuje na súvislosť s českým dielom *Umučení našeho Pána milostivého*, ktoré sa nachádza v Kancionáli Václava Mířinského z počiatku 16. st. Ďalej sa autorka zmieňuje, že česká kultúra podmieňovala aj rozvoj poľskej filozofie a teológie, najmä v čase reformácie. Jakub Parkoszowic – autor prvého poľského traktátu o poľskej ortografii – formuloval svoje postuláty na základe vzorov Jána Husa. České vplyvy sú dokázané aj v neskoršom období, v poľskej naratívnej svetskej próze je to napríklad dielo *Historija barzo miła i wesola ku czcieniu, która jest rzecona i wypisana o Szczęściu a o Swejwoli, a zwłaszcza o żywocie dworskim*, ktoré vydal H. Wietor v roku 1522. Je prekladom českej alegorickej skladby *Traktátec, któryż má jíméno Pán Rady*. A. Kwiatkowska sa nazdáva, že pred literárnou komparatistikou stojí úloha analyzované kultúrne vplyvy doviesť do Opery magny histórie slovenských literatúr so špeciálnym zohľadnením česko-poľských vzázkov.

Ďalšia štúdia literárnej časti je venovaná náčrtu poézie z rokov 1957 – 1962, v ktorom autorka A. Firlejová rozoberá poéziu Jana Skácela.

Do zborníka prispela aj I. Kuzmina štúdiou *Ukryta kamera Światowidza... Odkrywanie zachodu – odkrywanie siebie w twórczości Manueli Gretkowskiej oraz sióstr Tatiany i Natalii Tolstoj*. Ide o dielo, ktoré M. Gretkowska napísala ako emigrantka v Paríži. Je z 90-tych rokov 20. st.

Dielu a osobnosti Františka Kautmanna (*1927), novinára a redaktora časopisov, literárneho vedca a kritika, prekladateľa, editora, básnika a prozaika i kultúrneho činiteľa a signatára Charty 1977 sa venuje I. Pospíšil vo svojej štúdií *Osobnost Františka Kautmanna a jeho román Pro tebe*.

V časti *Kino środkowoeuropejskie* sa J. Nowakowski v štúdií *Andrzej Kondratiuk – nierozpoznany kuzyn czeskiej szkoły filmowej* zaoberá vplyvom českého filmu na poľskú kinematografiu.

V Rozličnostiach sa A. Gawarecka vo svojej štúdií *Sześćdziesiąta rocznica śmierci Vladislava Vančury (1891 – 1942)* venuje Vančurovej prozaickej a dramatickej činnosti.

Za dôležitú pokladáme informáciu, že v časti *Materiały* je uverejnených niekoľko transliterovaných prameňov z 15. st. Ide najmä o stredoveké poľské texty veršovaných dekalógov z dvoch inkunábuloj jasnohorskej bibliotéky rehole paulínov v Čenstochovej. Z recenzovaných diel upozorňujeme najmä na monografiu L. Čižmárovej (*Jazykový atlas jihozápadní*

Moravy. Masarykova univerzita v Brne), prácu J. Hrbáčka (*Úvod do studia jazyka*. Praha 1999, 156 s.), monografiu D. Šlosara (*Česká kompozita diachronně*. Brno 1999), dielo M. Zowczakovej (*Biblia ludowa*. Interpretacje wątków biblijnych w kulturze ludowej. Wrocław 2000, 526 s.).

V časti V. *Nekrologi* je nekrológ venovaný prof. Monike Gruchmanovej (1922 – 2001). Autor nekrológu Z. Zagórski vyzdvihuje z vedeckých záujmov M. Gruchmanovej najmä široko koncipovanú dialektológiu. Spoluautorka diela *Maly atlas gwar polskich* sa sústredila vo výskumnej práci najmä na terén Veľkopolska, z tejto oblasti napísala viac monografií.

Záver zborníka je venovaný prehľadným informáciám o vedeckých konferenciách, ktoré sa v Poľsku konali v rokoch 2001 – 2002.

Elena Krasnovská

Pleskalová, J.: Stará čeština pro nefilology.
Brno : Filozofická fakulta Masarykovy Univerzity 2001. 149 s.

Hodnotným prínosom vydávania historicko-jazykovedných prác so širším kultúrnym a spoločenským záberom sa stalo vydanie vysokoškolskej učebnice brnianskej bohemistky J. Pleskalovej *Stará čeština pro nefilology*, ktorá je určená predovšetkým študentom odborov s historickým zameraním. Cieľom učebnice je poskytnúť študentom histórie, archivníctva a pomocných vied historických prehľad o podobe starej češtiny, jej jednotlivých vývinových etapách a získanie takých vedomostí, ktoré umožnia porozumieť staročeský text, jazykovo ho identifikovať a tiež ho správne časovo zaradiť. Posudzovaná práca metodologicky nadväzuje na staršie učebné texty D. Šlosara *Stará čeština pro archiváře* (1972) a je rozšírením tematiky o ďalšie poznatky vedeckého výskumu. Autorka v predhovore (s. 3) podčiarkuje, že výklad jednotlivých jazykovedných problémov rešpektuje prijímateľa textu, študentov nefilologických odborov, pri ktorých sa nepredpokladajú hlbšie vedomosti o jazykovom systéme a jeho vývine. A tak množstvo doplňujúcich informácií a koncízny výklad použitých odborných termínov umožňuje čitateľovi správne pochopiť vysvetľované javy a súvislosti.

Úvodnú kapitolu (s. 923) venovala J. Pleskalová charakteristike starej češtiny, t. j. východiskovému stavu, na ktorý nadväzujú prehľadné charakteristiky vývinových štádií českého jazyka, historických prameňov češtiny, teritoriálnych dialektov a formálnej stránky zápisov, t. j. vývinu českého pravopisu a interpunkcie.

Prvú kapitolu s názvom *Hláskoslovi* (s. 24-28) tvorí prehľadný opis východiskového stavu pračeských (resp. praslovanských) vokálov a konsonantov. Na tento opis nadväzuje rozsiahlejšia podkapitola (s. 28-49) s titulom *Hláskové změny v chronologickém pořadí*. Ako autorka na viacerých miestach podčiarkuje, takýto chrono-

logický prehľad zložitej hláskoslovnej problematiky je možný vďaka zjednodušenému podaniu, s dôrazom na fakty relevantné pre študentov historických, t. j. nefilologických odborov.

Medzi špecifické hláskoslovné zmeny v češtine, opísané okrem iných v tejto kapitole, patria: zmena *dz' > z'*, prehláska 'a > 'ä > 'ě / 'ä > 'ě, staročeská asibilácia *t' > c'*, *d' > dz'*, *r' > ř*, prevzatie konsonantu *f*, vývin pobočných slabík, prehláska 'o > 'ě, 'u > 'i, zmena *ě > e*, diftongizácia *ó > uo*, vývoj konsonantu *v*, protetické hlásky (*v, h*), české depalatalizácie, diftongizácia *ý > ej*, *ú > ou*, monoftongizácia *ie > í*, *uo > ú*, zúženie *ě > í*, zmena *aj > ej*.

Druhá kapitola s názvom *Tvarosloví* (s. 50-123) obsahuje vo svojej prvej časti venovanej deklinácii (s. 50-83) podrobné rozčlenenie pôvodných deklináčnych typov na vokalickej kmene (*o-, jo-, bjo-, u-, a-, ja-, bjá-, i-, ū-*) a konsonantické kmene (*n-, nt-, s-, r-, t*). Bohato zastúpené deklináčne typy starého skloňovania podľa kmeňov autorka ďalej rozčleňuje pomocou nového triediaceho princípu, t. j. gramatického rodu (napr. mužské a stredné *o*-kmene) na rozdiel od kmeňov, v ktorých majú dominantné postavenie substantíva jedného rodu (napr. *a*-kmene, *ja*-kmene). Vďaka spojeniu dvoch princípov členenia je vysvetľovaná problematika prehľadná a zrozumiteľná. Zaujímavé je porovnanie spracovania a rozdelenia starých kmeňov v slovenskej historicko-jazykovednej literatúre (pozri E. Pauliny *Vývin slovenskej deklinácie*, 1990), v ktorej sa neuvádza *bjo*-kmeň rozšírený aj na substantíva mužského rodu, tak ako to uvádza J. Pleskalová v starej češtine (napr. *r'ěbr'ěje > r'ěbr'í > řěbří*, pozri s. 56). Tento typ pod vplyvom hláskoslovných zmien v 15. st. stráca schopnosť vyjadrovať dôležité pádové protiklady, a preto *bjo*-kmeňové maskulina prechádzajú k iným deklináčnym typom (napr. *řěbří : řěbřík*). Pôvodné tvary si zachovala napríklad lexéma *pondělí* so zmenou gramatického rodu. Medzi konsonantickými kmeňmi sa s ohľadom na tradíciu popri stredných *nt*-kmeňoch uvádzajú aj *t*-kmeňové maskulina, ktoré slovenská jazykovedná tradícia samostatne nevyčleňuje (pozri R. Krajčovič *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*, 1988, s. 110 a n.).

Substantívna deklinácia je rozšírená aj o menné a zložené skloňovanie adjektív a slov adjektívnej povahy, konsonantické skloňovanie *nt*-kmeňových a *s*-kmeňových participií a o zámennú deklináciu.

Druhá časť tejto kapitoly (s. 83-123) je venovaná konjugácii a približujú sa v nej všetky gramatické slovesné kategórie, a to zdedené z praslovančiny, zaniknuté alebo novoutvorené. Ťažiskom výkladu je podrobné rozčlenenie staročeských konjugačných typov tematických sloves s uvedením vybraných sloves daných typov.

V poslednej kapitole posudzovanej práce, nazvanej *Skladba neboli syntax* (s. 124-140), sa opisuje problematika jednoduchých vety, vetných členov, polovetných konštrukcií, autorka charakterizuje staršie spájacie prostriedky a prehľad základných znakov staročeského súvetia.

Ak sme v úvode našej recenzie spomenuli, že práca J. Pleskalovej *Stará čeština pro nefilology* je určená

nefilológom, po jej podrobnejšom preštudovaní nadobúda jej čitateľ presvedčenie, že text spĺňa aj prísne kritériá jazykovedného skúmania problematiky a je hodnotným zdrojom poznatkov v oblasti slavistického štúdia problematiky. Zaujímavé by bolo rozšírenie teoretickej časti práce ukážkami z rozličných historických prameňov daného obdobia (t. j. 12. – 15. st.), a to nielen s ohľadom na čas a miesto vzniku, ale predovšetkým zo žánrového hľadiska. Popri žánrovej pestrosti pramenného materiálu by tak vznikala ilustračná mozaika o podobách starej češtiny. Takéto doplnky by sa dali využiť ako konkrétny pramenný materiál na cvičeniach, pri praktickej aplikácii získaných vedomostí na jazykovom materiáli, t. j. pri dosahovaní cieľa, na ktorý je práca určená.

Okrem základných znakov posudzovanej práce poprednej brnianskej bohemistky J. Pleskalovej sme sa snažili upozorniť na dištinkatívne znaky vysokoškolskej učebnice *Stará čeština pro nefilology* aj s ohľadom na slovenského používateľa tejto príručky. Zhrnúcim poznatkom zo štúdia a práce s posudzovaným titulom je, že *Stará čeština pro nefilology* sa vyznačuje veľkou poznávacou hodnotou a je cennou publikáciou nielen pre nefilológov, ale rovnako aj pre bohemistov, slovakistov či slavistov orientovaných na diachrónnu a porovnávacu lingvistiku.

Renáta Mračníková

KRAUS, J. Rétorika v evropské kultuře.
Praha : Academia, 2000. 182 s.

„Rétorika vyrastala zo štyroch základných piliev európskeho myslenia – z gréckej lásky k múdrosti, rímskej viery v spravodlivosť stelesnenú v sústave rímskeho práva, z judaisticko-kresťanského chápania náboženskej viery a renesančnej dôvery v človeka a v silu jeho tvorivých schopností...“

Schopnosť pôsobiť silou slova, rozprávať a presvedčať bola už v období antických počiatkov európskej vzdelanosti vysoko oceňovanou hodnotou. Obsah rétorických poučiek ani obvyklý spôsob ich usporiadania a používaná terminológia sa za dva a pol tisíc rokov v zásade nezmenili.

Monografia *Rétorika v evropské kultuře*, ktorá vznikla v Ústave pro jazyk český AV ČR ako jeden z jej grantových projektov, mapuje genézu rétoriky v starovekom Grécku a jej ďalší vývoj v období gréckeho a rímskeho staroveku, kresťanskej stredovekej kultúry, v období humanizmu a renesancie, všima si literárny vkus osvietenскеj rétoriky a jej formovanie v súvislosti s filozofickými prúdmi 19. st. až po znovuzrodenie záujmu o ňu počas druhej polovice 20. st.

Už antický starovek načrtol vzťahy medzi rétorikou, filológiou, semiológiou a hermneutikou. Časť publikácie venovaná helenistickej a rímskej rétorike je analýzou klasických rétorických textov, ktoré v dlhom období zotrvali ako model pre imitáciu. Takýmto dielom bol napr. spis Hermagora z Temnu (pol. 2. st. pred Kr.),

ktorý bol vzorom rečnickej argumentácie v oblasti práva, no nezachoval sa. Jeho podobu približujú iba rétorické spisy ďalších autorov – Cicera, Kvintiliána, neznámeho autora rétoriky *Ad Herennium* a najmä Hermogena z Tarsu (155 – 225 po Kr.), ktorého rétorika podľa všetkého ovplyvnila aj neskorších rímskych autorov Tacita a Plinia mladšieho, a vďaka ktorému prešlo toto učenie aj do stredovekých, najmä byzantských rétorík.

Na pozadí ďalších historických období predstavuje publikácia významných autorov rétorických poučiek a európske vzdelanostné centrá, v ktorých sa ako kľúčový prvok siedmich slobodných umení vyučovala rétorika. V stredoveku (v Byzancii, Taliansku, Francúzsku, Anglicku, Nemecku a strednej a východnej Európe) možno pozorovať spojenie medzi rétorikou a kazateľstvom. V časti zameranej na rétoriku a kresťanskú stredovekú kultúru autor publikácie komentuje dielo sv. Augustína a Boethia a autorov encyklopedických diel Cassiodora, Isidora zo Sevily, Bedu z Jarow, Alcuina z Yorku a ďalších. Nasleduje rozbor rétoriky 11. a 12. st. v troch okruhoch: *artes dictaminis*, *artes predicandi* a *poesia* a samostatná časť je venovaná byzantskej rétorike.

Pre vývoj rétoriky je zaujímavé aj obdobie renesancie, keď národné jazyky postupne získavali prevahu a latinčina sa stávala medzinárodnou rečou vzdelancov. V tomto období možno zaznamenať návrat ku antickej vzdelanosti a klasickým rečnickým textom Kvintiliána a Cicera. Práce humanistických autorov zamerané na morálnu filozofiu, históriu, rétoriku a gramatiku sa stali dôležitou súčasťou rečnickej kultúry. Parciálne sa vo svojom diele venovali rétorike Lorenzo Valla, Georgius Tarquezuntius, Erazmus Rotterdamský, Filip Melancton, Pière de la Ramée, Francesco Patrizi a iní. V 15. – 18. st. sa rozvíjala protestantská rétorika a v závislosti od upevňovania pozícií jezuitov sa rétorika presadzovala aj v ich školskom vzdelávacom systéme (*ratio studio-rum*). Rétorika v Rusku, na Ukrajine a čiastočne i v Poľsku bola stále pod byzantským vplyvom.

V 17. a 18. st. rétorika stratila svoju nezávislosť a stala sa súčasťou stylistiky, estetiky a poetiky čiastočne pod vplyvom francúzskych a škótskych spisovateľov. Pokusy o hľadanie príčin krízy rétoriky sa prejavili v kritizme niektorých filozofov (Francisa Bacona, Thomasa Hobbesa, Johna Locka atď.).

V 19. st. sa rétorika stáva pevnou súčasťou akademických vyučovacích osnov. Špecifické postavenie má Nietzscheho lektúra z histórie rétoriky, francúzska textová kniha P. Fontaniera, anglická rétorika Thomasa Whaleyho, Alexandra Baina a Herberta Spencera. Z českých príručiek je významná textová kniha poetiky a rétoriky Josefa Jungmanna.

Dvadsať storočie z pohľadu rétoriky – jej teórie i praxe – prináša nové inšpirácie v úvahách o reči, literatúre a filozofii. V súvislosti s novými komunikačnými technológiami vzrastajú i nároky na rečové schopnosti človeka a hľadá sa miesto rétoriky v systéme prostriedkov spoločenskej komunikácie. V závere publikácie sa autor zamýšľa nad dôležitosťou rétoriky pri pochopení integračných tendencií v európskej kultúre.

Rétorika nebola len výsledkom integračných tendencií európskeho myslenia a dorozumievania sa, ale

sama sa na ich utváraní významne podieľala. Prínos predkladanej publikácie spočíva najmä v tom, že posilňovaním vedomia o súvislostiach medzi jednotlivými etapami dejín rétoriky narúša vžitú hranicu medzi rétorikou a ostatnými odbormi, ktoré sa zaoberajú človekom a jeho spoločenskou existenciou.

Angela Škovierová

ČIŽMÁROVÁ, M. O ukrajinskej a slovenskej frazeológii. (Komparatistický náčrt)

Prešov : FF PU 2002. 101 s.

V recenzovanej práci si autorka kládla za cieľ „podať po prvýkrát v slovenskej, ale aj ukrajinskej jazykovede systematickejšie niektoré teoretické a metodologické otázky porovnávacieho výskumu ukrajinských a slovenských frazeologických jednotiek“ (s. 88).

Na Slovensku venujú pozornosť frazeológii bádatelia ako J. Mlacek, J. Skladaná, E. Kučerová, v rámci tvorenia lexikografických diel E. Sekaninová, v porovnaní s poľštinou F. Buffa a i. Na Ukrajine sa frazeológii venujú V. a D. Užčenkovi (autori dvojdielného ukrajinského frazeologického slovníka), L. H. Skrypnyk, V. M. Mokijenko, J. F. Pradid a ďalší. Poznanie prác slovenských a ukrajinských bádateľov umožnilo M. Čižmárovej podať ucelenejší obraz o nazeraní na frazeologizmy z metodologického pohľadu a konkretizovať toto nazeranie slovenskými a ukrajinskými príkladmi. Práca má tri nosné kapitoly. Prvá kapitola obsahuje prehľad o tom, ako doposiaľ frazeologizmy typologizovali viacerí bádatelia, a to nielen slovenskí a ukrajinskí, ale aj poľskí, ruskí, bieloruskí či srbskí. Prehľad je realizovaný iba na základe autorke dostupných prameňov, preto zrejme nebude úplne vyčerpávajúci, ale predsa len základné smerovania naznačuje. V prvej kapitole autorka zároveň podáva svoju vlastnú typologizáciu frazém, hovorí teda o frazeologizmoch, ktoré môžu byť v dvoch konfrontovaných jazykoch zhodné, rozdielne a bezekvivalentné. Všetky typy dokladuje príkladmi, pričom sa jej vďaka komparácii darí poukázať na pomerne dobre zastúpenú medzislovanskú homonymiu (s. 27-29), čo možno považovať za pozoruhodný jav, nakoľko F. Buffovi, skúmajúcemu poľštinu a slovenčinu, sa na príklady novej homonymie nedarilo „naraziť“ tak často.

V podkapitole 1.1. (s. 18-29) sa autorka venuje zhodným frazémam v oboch jazykoch po stránke obsahovej i výrazovej, pričom však podčiarkuje častý výskyt monosémickej frazémy v jednom jazyku oproti polysémickej frazéme v druhom a naopak.

V kapitole 2.1. (s. 29-38) sa pozornosť autorky sústredila na frazémy, ktoré sa zhodujú v obsahu, ale nie vo forme, čiže „tertium comparationis“ (ďalej TC) – sémový obsah je realizovaný v oboch jazykoch odlišnými frazémami. V rámci tohto typu sa autorke podarilo vyčleniť podskupiny: a) TC súvisiace s hovorením,

ohováraním, nadávaním, karhaním, prosbou, vysvetľovaním; b) TC súvisiace s klamstvom, podvodom, okolovaním; c) TC súvisiace s duševnými a charakterovými vlastnosťami; d) TC súvisiace s človekom v spoločnosti (ako sa správa, ako chodí, spí, je, pije), e) TC súvisiace so vzťahmi medzi ľuďmi, f) TC súvisiace s kolobehom ľudského života (od narodenia po smrť).

Kapitola 3.1. (s. 38-42) obsahuje množstvo frazém, ktoré v slovenčine, resp. naopak nemajú svoj ekvivalent. Význam sa v cieľovom jazyku vyjadruje iba pomocou synonym, opisne, kalkami či prevzatím cudzej frazémy.

Variantnosti frazém je venovaná druhá kapitola (s. 44-54). Podrobnejšie sa autorka venuje variantnosti lexikálnej, slovotvornej, morfologickej a syntaktickej v rámci jedného jazyka, ale zaznamenáva aj zhody či nezshody v ekvivalentných pároch z hľadiska variantnosti, t. j. ak frazéma jedného jazyka má viac variantov ako jej pendant v druhom jazyku, ak sa frazémy líšia počtom variantov, alebo sa variantnosť týka rozličných komponentov ekvivalentných frazém.

Možnosti skúmať frazeologizmy ako systém a pokus vyčleniť frazeologické makro- i mikrosystémy predstavuje tretia kapitola (s. 55-87). M. Čižmarová nadväzuje na prácu ukrajinského bádateľa J. F. Pradida, podľa ktorého sa členenie frazeologického systému musí podriaďovať extralingvistickému členeniu sveta ako mimojazykovému faktoru, ďalej sa musí zakladať na prítomnosti spoločných sémantických vlastností atď. (o tom autorka na s. 57).

Najnižším stupňom systémovej hierarchie je synonymický rad. Synonymické rady tvoria sémantickú skupinu, skupiny sémantické pole, sémantické polia tvoria tematickú skupinu a tieto skupiny tematické pole, tematické polia ideografickú skupinu, skupiny tvoria ideografické pole, polia tvoria archipole. Podľa J. F. Pradida archipole VESMÍR má jedno z ideografických polí ČLOVEKA, jednu ideografickú skupinu je skupina PSYCHICKÉ PROCESY, v rámci nej je jedným tematickým poľom pole POZNÁVACIE PROCESY, ktoré má niekoľko tematických skupín, a síce: POČÍTOVANIE, VNÍMANIE, PAMÄŤ, PREDSTAVIVOSŤ, MYSLENIE. Tieto tematické skupiny autorka triedí ďalej na sémantické polia a sémantické skupiny a hľadá synonymické rady, tvoriace tieto sémantické skupiny. Synonymické rady autorka dokladuje konkrétnymi príkladmi. Azda nie všetky frazeologizmy, ktoré sú v práci uvedené, možno jednoznačne zaradiť do istého synonymického radu a sémantickej skupiny, ale pokus o systémove uchopovanie takého zložito organizovaného celku, akým sú frazémy, si zasluhuje pozornosť.

Práca síce nie je čo do rozsahu veľká, ide však o prvú prácu porovnávacieho charakteru slovenských a ukrajinských frazeologických jednotiek. Autorka preštudovala slovanskú literatúrou dostupnú na Slovensku, ktorej, ako sa zdá, nie je na Slovensku v oblasti frazeológie veľa, preto predpokladáme, že odborná verejnosť bude zvedavá na túto prácu.

Jarmila Kredátusová

АМИРОВА, Т. А.: Из истории лингвистики XX века (20 – 70 гг.). Структурно-функциональное языкознание (источки, направления, школы).

Москва : Московский государственный лингвистический университет, Министерство образования Российской Федерации 2000. 105 s.

Jednou z vydarených študijných príručiek, ktorú sa mi v terajšej zložitej knižnej, skôr nedistribučnej ako distribučnej situácii podarilo získať, je aj vyššie uvedená publikácia, ktorá je podľa jej autorky určená pre študentov, aspirantov, novšie doktorandov a magistrantov Moskovskej štátnej lingvistickej univerzity a iných, teda aj našich univerzít a fakúlt. Je to presvedčivé autorské konštatovanie, pretože podáva prehľad vývoja teoretických ideí a konkrétnych výskumov 20. storočia, počnúc charakteristikou učenia Ferdinandu de Saussura cez Pražský lingvistický krúžok a končiac transformačnými a generatívnymi gramatickými vedeckými školami Z. Harrisa a N. Chomského. Vo svojom zacielení kompendia ráta autorka predovšetkým so záujmom študentov lingvistických a humanitných fakúlt, ale (ako sme už spomínali) aj aspirantov, doktorandov a poslucháčov (čitateľov), so širokým okruhom záujemcov, ktorí sa zaujímajú o historicko-filologické problémy. Preto udeľuje osobitnú pozornosť konkrétnej metodológii a metodike analýzy, ktorá bola rozpracovaná štrukturalistickými školami a ich význačnými lingvistami, analyzuje silné a slabé stránky štrukturalizmu, príčiny, ktoré priviedli k jeho vzniku a vývoju a nakoniec až k zrieknutiu sa viacerých jeho dogiem. V súvislosti s tým usmerňuje pozornosť na procesy historickej kontinuity a väzby jednotlivých štruktúrnych škôl so súčasnými smermi v lingvistike a v tejto súvislosti aj so súčasnými úlohami výskumu a vedeckými problémami novej lingvistiky. Uvedená kvantitatívna diferencovanosť jednotlivých kompozičných častí sa obsahovo i štruktúrne zjavne odrzrkadľuje aj v jednotlivých kapitolách publikácie.

Popri úvode a stručnom opise príčin vzniku a vývoja lingvistického štrukturalizmu (s. 7-9) osobitné miesto patrí zakladateľovi štrukturalizmu v jazykovede F. de Saussurovi a jeho miestu v lingvistike 20. storočia (s. 10-22), ďalej nasleduje stručná deskripcia a hodnotenie kopenhagskej lingvistickej školy (s. 22-35) s jej najvýznamnejšími predstaviteľmi L. Hjelmslevom, V. Brondalom a Ch. Huldalom a s ich novou, tzv. tagmémnou gramatikou „čistých“ foriem a „čistých“ vzťahov, resp. inak povedané, s logistickou teóriou jazyka ako systému výpočtov.

Ďalšia, stránkovo najrozsiahlejšia kompozičná časť publikácie patrí hodnoteniu pražskej funkčno-štruktúrnej školy (s. 35-68), v rámci ktorej venuje pozornosť rozboru otázok a problémov fonológie (s. 38-48), problémom a otázkam gramatiky (s. 48-57), typologickému skúmaniu jazykov a jazykových skupín a zväzov (s. 57-63) a problémom a otázkam spisovného jazyka a kultúry reči (s. 63-68), ktoré boli v centre pozornosti pražskej školy. Čo sa týka výskumu zvukovej roviny

prírodného jazyka, ktorá sa skúmala v synchrónnom pláne, tu sa autorka posudzovanej publikácie dotýka všetkých najzávažnejších prác a najvýznamnejších predstaviteľov pražskej školy, t. j. N. S. Trubeckého, R. O. Jakobsona, V. Mathesia, B. Trnku, B. Havránka, J. Vacheka, ale aj S. Karcevského (pozabudla na L. Nováka), ktorí exaktne a na vedeckých základoch preskúmali a spracovali podstatu a zákonitosti fonológie a fonetiky, a tak úplne presvedčivo, vyčerpávajúco a systematicky podali celú koncepciu fonologickej náuky, vrátane Téz pražskej školy, ktoré predniesli a navrhli na Prvom medzinárodnom lingvistickom kongrese v r. 1928 a ktoré tento kongres prijal aj s novým termínom „fonológia“ a s jej základnou jednotkou „fonémou“, ktorej priradili základnú zmyslorozlišovaciu funkciu.

Samo rozdelenie fonetiky a fonológie bolo však pripravené (ako to konštatuje aj sám N. S. Trubeckoj) nielen F. de Saussurom, ale aj J. A. Baudouinom de Courtené, L. V. Ščerbovom a E. D. Polivanovom, a to všetko v súlade s modelom jazyka K. Bühlera nachádza odzvu aj u N. S. Trubeckého v jeho expresívnej, apelatívnej a explikatívnej fonológii a so šiestimi pravidlami na jednofonémosť a mnohofonémosť foném.

Fonologické učenie s jeho pojmami diferenciálnych príznakov, opozície, korelácie a neutralizácie vošlo ako základ opisu aj do iných rovín jazykového systému – najprv do morfolologickej a potom aj do syntaktickej roviny.

V oblasti gramatiky začali sa v Pražskej lingvistickej škole odzrkadľovať tri základné prístupy štruktúrneho opisu. Prvý prístup nachádzame v prácach R. O. Jakobsona, druhý v prácach V. Mathesia a tretí v prácach V. Skaličku, pričom možno hovoriť aj o troch etapách gramatického výskumu.

Tak napríklad, opierajúc sa o učenie N. S. Trubeckého o koreláciách, R. O. Jakobson nastoľuje ideu možnosti aplikácie pojmu privatívnych binárnych opozícií na analýzu gramatického jazykového systému, V. Mathésius – aktuálneho vetného členenia, V. Skalička (ako aj B. Havránek, A. V. Isačenko) – typologického prístupu k problémom štruktúrnej gramatiky. Snahu k typologickej komparácii jazykov vyzdvihujú ako pojem „jazykových zväzov“ a stavajú ich do protikladu „jazykovým rodinám.“

Ďalším vyhraneným záujmom Pražskej školy je záujem o problémy spisovného jazyka a kultúry reči. Závažným momentom sa tu stalo vypracovanie pojmov normy spisovného jazyka a odhraničenie normy od kodifikácie.

Treba súhlasiť s autorkou publikácie, že, robiac závery z Pražskej školy, konštatuje, že táto škola je veľkým prínosom do vývoja súčasnej jazykovedy. Podarilo sa jej totiž po prvýkrát všestranne rozvinúť pojem systému ako štruktúrneho celku, zdôvodniť závažnosť funkčno-štruktúrnej analýzy a dokázať jej aplikovateľnosť a nevyhnutnosť nielen v oblasti synchronie, ale aj diachronie. Tým vlastne položila základy nielen synchronnej, ale aj diachronnej fonológie. Treba poukázať aj na ďalšie plodotvorné rozpracovanie koncepcie „systémovosti“ jazyka, čiastočne aj rozpracovanie „princípu vnútornej solidárnosti,“ v súlade s čím

spojitosť a vzájomná väzba medzi systémami fonetiky a fonológie, gramatiky a lexiky je tak veľká, že akákoľvek zmena v jednej rovine vedie k zmenám v druhej. Načím pripomenúť, že práce predstaviteľov Pražskej školy, nasmerované proti mladogramatickej téze o nevyhnutnosti porovnávacieho výskumu len príbuzných jazykov, sa stali základom ďalších typologických výskumov aj v oblasti takzvanej „jazykovej kultúry“ a vytvorili základ teoretického rozpracovania normatívnych lingvistických problémov. A hoci viaceré postuláty Pražského lingvistického krúžku v nasledujúcich etapách vývoja lingvistickej vedy boli pozmenené alebo dokonca zanechané (napríklad teleologický princíp), predsa svojho času boli vedúcim a rozhodujúcim centrom rozpracovania novej lingvistickej teórie i novej metodiky spracovania lingvistického materiálu, pričom táto problematika ostáva aktuálnou aj v súčasnosti.

Na rozdiel od kopenhagského štrukturalizmu a Pražského lingvistického krúžku americký štrukturalizmus v jeho najrozličnejších prejavoch nie je priamym pokračovaním teoretických postulátov nastolených F. de Saussureom. Okrem toho treba pripomenúť, že od momentu svojho vzniku nebol jednotný, nedá sa charakterizovať svojou ucelenosťou a jednotnými používanými metódami výskumu. Výstižne to dokladá aj autorka publikácie v podtextovej poznámke č. 1, v ktorej konštatuje, že z periodicky publikovaných vydaní, ktoré zohrali nemalú úlohu pri formovaní amerického štrukturalizmu, možno vyvodiť, že spoločnou črtou všetkých jeho prejavov je pragmatizmus a určité nedocenenie významu všeobecnej jazykovej teórie. Praktická zacielenosť celého jeho smerovania sa vysvetľuje aj tým, že fakticky vyrástol z praktickej potreby skúmania a opisu tamojších jazykov amerických Indiánov. Neskôr sa praktická smerovanosť prejavila aj v záujme o otázky metodiky vyučovania jazykov.

Stručne a všeobecne možno konštatovať, že v americkej jazykovede sa široko uplatňovali a uplatňujú metódy kvantitatívneho hodnotenia jazykových javov. Používajú sa napríklad na riešenie všeobecných problémov typológie jazykov, na výskum otázok jazykových kontaktov, na zistenie geneticky príbuzných jazykov atď. V rozpracovaní metód matematickej lingvistiky treba osobitne vyzdvihnúť činnosť takých vedeckých centier, akým je Massachusettský inštitút technológie, Harvardská univerzita, univerzity v štátoch Michigan a Pensylvánia a ďalšie. Práve s činnosťou týchto vedeckých centier je spojený vznik a vývoj osobitnej oblasti jazykovedy, tzv. aplikovanej jazykovedy.

Tieto a mnohé ďalšie otázky, dejinného vývoja lingvistiky 20. – 70. rokov 20. storočia nájdeme v tejto celkovo útlej, no veľmi presvedčivej a hodnotnej učebnej pomôcke prof. T. A. Amirovej, DrSc., vydanéj Moskovskou štátnou lingvistickou univerzitou, ktorú týmto odporúčame do pozornosti našej slovenskej vysokoškolskej filologickej obci, ale aj širšiemu okruhu záujemcov.

Michal Mikluš

Кодзис, Б.: Литературные центры русского зарубежья 1918 – 1939. Писатели. Творческие объединения. Периодика. Книгопечатание.

München : Verlag Otto Sagner 2002. 318 s.

Publikácia sumarizuje literárnu tvorbu a literárny život ruskej emigrácie medzivojnových rokov, ktorý je stále málo známy, a to aj napriek zvýšenému záujmu o túto tému po roku 1989. Výskumu ruskej emigrácie obdobia po boľševickej revolúcii v Rusku sa po rozpade Sovietskeho zväzu venoval celý rad bádateľov najmä v Nemecku, Rusku a USA. Prednosťou práce B. Kodzisa je detailný výskum literárneho života a činnosti hlavných predstaviteľov ruského exilu, ktorý významne doplnia bohatá dokumentácia a pramene. B. Kodzis, profesor univerzity v Opoľe, uvádza, že „kniha je venovaná svetlej spomienke na tvorcov a patrónov ruskej zahraničnej literatúry – slávnych aj zabudnutých spisovateľov, vydavateľov, vedcov, vďaka ktorým uzrela svetlo sveta, s čím naplnila svoju misiu v cudzine a prispela do klenotnice ruskej i svetovej kultúry.“

V úvodnej časti venuje autor pozornosť rôznym emigrantským organizáciám, ktoré pôsobili v zahraničí. Podáva obraz o jednotlivých zoskupeniach s odlišnou ideovo-politickou orientáciou (anarchisti, monarchisti, sociálni demokrati a pod.), ktoré sa často rozchádzali aj v názoroch na boľševizmus. Presný počet všetkých ruských emigrantov nie je známy, no blíži sa k 10 miliónom. Mnohí z nich dúfali, že boľševici sa dlho neudržia pri moci a že čoskoro vzniknú podmienky pre ich návrat do vlasti. Väčšina však ostala v zahraničí až do smrti. Keďže literárna tvorba ruského exilu sa vyvíjala v rozličných podmienkach a v rôznych krajinách nadobudla špecifické črty, publikácia je rozdelená na sedem kapitol podľa hlavných centier: Paríž, Berlín, Praha, Balkán (Konštantinopol, Sofia, Belehrad), Varšava, Poľsko (Kaunas, Riga, Talin) a Čína (Charbin, Šanghaj). Dobrým príkladom rôznorodosti podmienok môže byť ich vydavateľská produkcia. Najlepšie podmienky na vydávanie kníh mali ruskí spisovatelia v Berlíne, kde sa pozornosť obracala nielen na diela ruských klasikov, ale najmä na novú generáciu autorov, medzi ktorých patrili napr. A. Belyj, N. V. Krandijevskaja, A. Remizov, M. Cvetajeva, I. Erenburg, K. Baľmont a i. V Paríži malo spočiatku prevahu vydávanie periodík nad knižnou produkciou, pre ktorú tu neboli najvhodnejšie podmienky. Situácia sa výrazne zmenila po roku 1925, keď postupom času vzniklo množstvo nových vydavateľstiev a Paríž sa stal jedným z najvýznamnejších centier vydávania ruských kníh v zahraničí. Zlom v kultúrnom a literárnom živote ruskej emigrácie vo Francúzsku nastal až po nemeckej okupácii r. 1940, keď prestali vychádzať ruské časopisy, zanikli vydavateľstvá a združenia.

Publikácia obsahuje rozsiahlu bibliografiu, vecný register, ktorý vlastne predstavuje súpis kultúrnych a literárnych združení, časopisov, almanachov, antológií a zborníkov, ako aj veľmi bohatý menný register.

Lubica Sečová

ČIŽMÁROVÁ, M. Ukrajinsko-slovenský frazeologický slovník.

Prešov : FF PU 2002. 187 s.

Vedeckej verejnosti, predovšetkým lexikografom, ale aj frazeológom a slavistom vôbec, by podľa nášho názoru nemal ujsť nový *Ukrajinsko-slovenský frazeologický slovník*, ktorého autorkou je pracovníčka Katedry ukrajinského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity M. Čižmárová.

Tento rozsahom nevelký dvojjazyčný prekladový slovník obsahuje vybrané frazeologické jednotky (zrasty, celky a spojenia), teda aj ustálené prirovnania, viac porekadlá, menej príslovia a útvary, ktoré sa vyznačujú významovou ustálenosťou a obraznosťou.

Do slovníka autorka zaradila aj pôvodom staršie frazémy, majúce slovanský, ale aj neslovanský pôvod, t.j. pôvod v starovekých mýtoch, starovekej histórii a v Biblii. Keďže ide vlastne o europeizmy a internacionalizmy, v oboch jazykoch sú frazémy zhodné vo svojom výrazovom aj významovom pláne, napr. ukr. *z holovy do pjat*, slov. *od hlavy po päty*, ukr. *jak na doloni*, slov. *ako na dlani*, starogrécke ukr. *achillesova pjata*, slov. *Achillova päta*, ukr. *sizifova pracja*, slov. *sizyfovská práca*, biblické ukr. *počynaty vid Adama*, slov. *začínať od Adama*, ukr. *sodom i gommora*, slov. *Sodoma a Gomora* atď.

Okrem internacionalizmov a europeizmov sa v slovníku nachádzajú frazémy s uplatnením podobnej, ale nie totožnej metaforiky, obraznosti. Takéto frazémy (s posunom na osi metaforu a metonymie) sa líšia svojou štruktúrou, a to na úrovni morfológickej (odlišný rod, číslo, pád) či syntaktickej (slovosled, viac komponentov na jednej strane, resp. naopak – fakultatívne varianty uvádza autorka v hranatých zátvorkách).

Hoci sa za jednu zo základných vlastností frazém pokladá ustálenosť obsahu a formy, pre formu je typická rozčlenenosť, čiže možný pohyb istých komponentov v rámci celej frazeologickej štruktúry. V slovníku sú teda uvedené možné varianty alebo synonymá niektorých komponentov v jednotlivých frazémach. Tie sa uvádzajú za lomenou čiarou.

Heslovú stať (odstavec) tvorí oporné heslové slovo vysádzané tučným písmom, ukrajinská frazéma s uvedením prízvuku, uvedenie významu, slovenský ekvivalent, pri niektorých je uvedený aj stylistický kvalifikátor. Frazémy sú zoradené podľa ukrajinského abecedného poriadku začiatočných písmen oporných slov frazémy. Alternanty spájateľnosti sa uvádzajú v heslovej staťi kurzívou.

Autorke slovníka možno vyčítavať, že pri viacvýznamových frazémach neuvádza všetky významy, slovník tiež neobsahuje ilustračný materiál (citáty z literatúry) a rovnako sa neuvádzajú synonymné a antonymné frazémy k heslovej frazéme, tak ako to poznáme z dvojväzkového ukrajinského frazeologického slovníka. Odbornú verejnosť by tiež zaujímalo, čo bolo kritériom výberu jednotlivých frazeologických jednotiek do slovníka a odkiaľ ich autorka získavala. Samozrejme, že na tieto otázky by autorka iste zareago-

vala a musíme priznať, že ak by tieto veci autorka do slovníka zakomponovala, jeho tvorba by zrejme trvala omnoho dlhšie, bola by nákladnejšia a zrejme aj náročnejšia na autorský kolektív.

Ukrajinsko-slovenský frazeologický slovník je aj napriek týmto pripomienkam, ktoré sme v rámci objektívneho predstavenia uviedli, neoceniteľným prínosom do ukrajinskej a slovenskej frazeológie a lexicografie. Je prvým frazeologickým slovníkom takéhoto charakteru na Slovensku aj na Ukrajine a ako uvádza v jeho úvode autorka, „... posluží prekladateľom, lingvistom, študentom a všetkým tým, čo si chcú osvojiť frazeologické bohatstvo ukrajinského spisovného jazyka v konfrontácii so slovenským.“

Jarmila Kredátusová

Rječnik hrvatskoga jezika.

Red. V. Šonje. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga 2000. 1450 s.

Spisovnej chorvátčine chýbal až do rozpadu takmer storočnej symbiózy spisovného srbského a chorvátskeho jazyka v roku 1991 príručný jednozväzkový výkladový slovník, a to aj napriek tomu, že práve v Chorvátsku vyšiel v r. 1976 vôbec najväčší slovenský výkladový slovník *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, ktorý začal vydávať ešte Đuro Daničić v roku 1880 a potom v zošitoch postupne vychádzal celých 96 rokov v Juhoslovanskej akadémii vied a umení v Záhrebe, aby napokon vyšiel v 23. zväzkoch veľkého formátu. Funkciu výkladového slovníka u Chorvátov plnil od r. 1901 celých deväťdesiat rokov dvojzväzkový slovník *Rječnik hrvatskoga jezika* od I. Broza a F. Ivekovića, ktorý bol už poznačený spomenutou symbiózou, a teda s výlučným ťažiskom na štokavský nárečový základ v pošteňovaním kajkavskej a čakavskej chorvátskej lexiky. Z plánovaného spoločného príručného srbsko-chorvátskeho alebo chorvátsko-srbského slovníka *Rječnik hrvatskoga književnog jezika* vyšlo v Matici chorvátskej v Záhrebe iba torzo v dvoch zväzkoch, a to I. zväzok (A – F) a II. zväzok (G – K), keďže sa Chorváti v roku 1967 vydávania spoločného slovníka so Srbmi vzdali (srbská podoba tohto slovníka napriek tomu vyšla v Matici srbskej v Novom Sade v šiestich zväzkoch). V roku 1985 Chorváti napokon začali vydávať nedokončený rukopis chorvátskeho výkladového slovníka filológa J. Benešića *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića* (doteraz z neho vyšlo 14 zväzkov).

Až v prvom roku odluky spisovnej chorvátčiny od spisovnej srbčiny r. 1991 vyšiel prvý jednozväzkový slovník spisovnej chorvátčiny *Rječnik hrvatskoga jezika*. Jeho autorom bol záhrebský kroatista Vladimir Anić (1932), spoluautor (spolu s J. Silićom) pravidiel chorvátskeho pravopisu ešte pod názvom *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1986). Keďže slovník V. Anića vyšiel v čase eufórie zo samostatného suverénneho chorvátskeho štátu i samostatnosti spi-

sovnej chorvátčiny, sama chorvátska jazykoveda vari i pod tlakom oživeného silného protisrbského purizmu, ktorý sa prejavil nielen takmer troma desiatkami puristických príručiek, vyčítala mu ešte srbizmy, resp. nedostatočnú odlišenosť chorvátskej spisovnej lexiky od srbských lexikálnych prvkov.

Chorvátska jazyková prax však prijala výkladový slovník V. Anića veľmi priaznivo, o čom svedčí aj skutočnosť, že do konca storočia vyšiel tento slovník vo vysokých nákladoch ešte v ďalších dvoch vydaniach. Vzhľadom na kritiku výkladového slovníka V. Anića sa očakávalo, že nový výkladový slovník chorvátskeho jazyka *Rječnik hrvatskog jezika* prinesie zásadné korektúry do lexikálnej normy súčasnej spisovnej chorvátčiny. Takéto očakávanie umocňovala aj skutočnosť, že tvorcom koncepcie tohto slovníka bol D. Brozović, projektant samostatnosti spisovnej chorvátčiny, ale i dve reprezentatívne vydavateľstvá, v ktorých vyšiel – Lexikografický ústav a Školská kniha. Porovnaním tohto výkladového slovníka s výkladovým slovníkom V. Anića dochádzame však k záveru, že pri výbere slov medzi týmito dvoma výkladovými slovníkmi niet podstatnejšieho rozdielu. Rozsahom sú to slovníky približne rovnaké, obidva obsahujú okolo 60.000 slov (recenzovaný slovník obsahuje 64.000 slov, 3.400 frazeologizmov a 3.900 syntagiem). Ak je rozsah nového výkladového slovníka o niečo väčší, budú to najmä neologizmy, cudzie slová a termíny, spresnené podľa potreby latinským ekvivalentom najmä z oblasti biológie či zoológie. Podstatnejšie sú však medzi nimi rozdiely v chápaní tzv. srbizmov, v ich štylistickom hodnotení i v lexicografickom spracovaní a v spojitosti s tým sú rozdielne i štýlové a štylistické hodnotenia viacerých lexém.

Prirodzene, ak bola otázka tzv. srbizmov osobitne aktuálna v chorvátskej jazykovede celé ostatné desaťročie minulého storočia, pravdepodobne sa nemohla neodraziť ani pri spracovaní výkladového slovníka, ktorý má plniť najmä normatívnu funkciu. Prekvapuje však, že v recenzovanom slovníku chýba k srbizmom východiskové stanovisko autorov či redakcie slovníka, v ktorom by boli vysvetlené zásady výberu slov práve vzhľadom na srbizmy, o ktorých sa v ostatnom desaťročí v chorvátskej jazykovede veľa písalo. Absenciu takéhoto stanoviska si možno vysvetliť vari tak, že sa autori rozhodli k citlivej otázke srbizmov sa v tomto normatívnom slovníku už nevracať, a teda do výkladového slovníka zaradili iba chorvátsku lexiku. Takéto riešenie je celkom pochopiteľné vzhľadom na to, že iba rok pred vydaním tohto slovníka vyšla veľká príručka jazykovej správnosti *Hrvatski jezični savjetnik* (1999) i so slovníkom, v ktorej sa otázke prevzatých slov, a teda i srbizmom venuje dosť pozornosti už v rozsiahlej teoretickej časti, ale osobitnými znakmi a symbolmi sa na ne poukazuje aj v slovníkovej časti. Takýto predpoklad by potvrdzovala aj skutočnosť, že recenzovaný slovník sa v podstate pridáva lexiky tejto príručky. Ak teda autori chorvátskeho výkladového slovníka *Rječnik hrvatskog jezika* necítili potrebu vysvetľovať zásadu vzťahu k srbizmom, mohlo by to svedčiť o tom, že lexika súčasnej spisovnej chorvátčiny je relatívne ustálená. Lenže pre používateľa tohto slovníka potom zostáva nie celkom

jasná funkcia šípky (→), ktorá by v tomto slovníku mala implikatívnu funkciu s cieľom vyznačovať vzťahy medzi slovami v slovnej zásobe chorvátskeho jazyka. Avšak šípka (→) sa v spomenutej akademickej príručke *Hrvatski jezični savjetnik* používa na vyznačovanie najmä tzv. srbizmov, teda cudzích prvkov v spisovnej chorvátčine, a tak funkcia šípky v desiatkach prípadov typu *dozvoliti* → *dopustiti*, *izviniti* → *oprostiti*, *talas* → *val*, *van* → *izvan*, *uslov* → *uvjet* a iných je v oboch publikáciách podstatne odlišná. Súčasné používanie oboch týchto príručiek s rozdielnou funkciou šípky (→) môže vyvolávať u používateľa rozpaky. Prirodzene, takéto rozpaky sú opodstatnené tým viac, ak budeme mať pritom navyše na zreteli skutočnosť, že v diferenciálnom slovníku spisovnej srbčiny a chorvátčiny V. Brodnjaka *Razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskoga jezika* (1991) sa medzi spisovnou srbčinou a spisovnou chorvátčinou uvádza až 30.000 odlišných lexém.

Z rozličného chápania srbizmov a zrejme i nespisovných slov v dvoch výkladových slovníkoch vyplývajú aj rozdiely pri štýlových a štylistických kvalifikátoroch heslových slov. Ak šípka (→) bez štylistického kvalifikátora má skutočne iba funkciu implikatívnu (ako spravidla v encyklopedických príručkách), potom sa chápanie srbizmov v spisovnej chorvátčine v tomto slovníku dostáva zásadne do iného svetla. Bude to podstatná korekcia chápania srbizmov v chorvátskej jazykovede, prezentovaná v ostatných desiatich rokoch v troch desiatkach puristických príručiek, ale najmä v spomenutom diferenciálnom slovníku V. Brodnjaka. V recenzovanom slovníku sa teda osobitne tieto slová ako srbizmy nevyznačujú, lež sa zaraďujú do vzťahov k štylisticky neutrálnym chorvátskym slovám. V slovníku sa pritom prejavuje tendencia posilniť spochybnenú spisovnosť lexiky kajkavskej a čakavskej proveniencie, jednak lexiky spisovnej chorvátčiny z konca 19. st., pred jej vstupom do symbiôzy so spisovnou srbčinou. Tie sa vynímajú najmä pri netradičnom štylistickom hodnotení. Napr. lexémy ako *dažd*, *daždjeti*, *rabiti*, *rabljen* či *hrvaština* a mnohé iné sa uvádzajú bez štylistických kvalifikátorov, zatiaľ čo v slovníku V. Anića sa ešte označujú ako slová štylisticky príznakové. Návrat k spisovnej chorvátčine obdobia pred srbsko-chorvátskou symbiôzou sa v novom výkladovom slovníku prejavuje aj tým, že sa napríklad dáva prednosť sufixu *-telj* pred sufixom *-lac*. Porovnaj: *posjetitelj*, *prevoditelj*, *slušatelj*, *gledatelj* oproti *posjetilac*, *prevodilac*, *slušalac*, *gledalac* a iné. Zo segmentov *rv-/hrv-*, *rđ-/hrđ-*, ktoré boli až doteraz v jazykovedných príručkách dubletné, nový príručný slovník prijíma iba segment *hrv-*, *hrđ-*, napr.: *hrvati*, *hrvač*, *hrđa*, *hrđav* a iné.

Definície významov slov sú vari presnejšie v novom slovníku, vidí sa na nich prax jadného encyklopedického vyjadrovania troch desiatok interných pracovníkov encyklopedického ústavu či externých vedeckých spolupracovníkov z jednotlivých vedeckých oblastí. Významy slov sú v tomto slovníku v heslových statiach spracované detailnejšie a uvádza sa v nich viac terminologizovaných významov než v slovníku V. Anića. Napr. pri slovese *dati* sa v tomto slovníku uvádza až šesťnásť vý-

znamov, kým v slovníku V. Anića nachodíme pri tomto slovese iba päť významov. Zato však v Anićovom slovníku nachodíme pri tomto slovese tri desiatky frazologizmov, kým v novom slovníku iba tri frazologizmy. V novom slovníku nachodíme viac významov aj pri podstatných menách, napr. oproti dvom významom slova *legenda* v Anićovom slovníku uvádza sa v novom výkladovom slovníku osem významov, i keď poväčšine už terminologizovaných. Pri slove *kazalište* sa v novom slovníku uvádza vyše dvadsať exemplifikácií označujúcich druhy divadla, zatiaľ čo u V. Anića niet exemplifikácií. Pečať encyklopedickosti dodáva recenzovanému slovníku i grafická stránka – pri vyznačovaní významov slov či štylistických kvalifikátorov, ale i vo väčšej pestrosti typov písma. Oproti encyklopedickosti nového chorvátskeho výkladového slovníka nesporne stojí filologickosť Anićovho slovníka. Ak je v Anićovom slovníku ťažisko ešte na deskriptívnosti chorvátskej lexiky, čo sa prejavuje bohatším využívaním štylistických kvalifikátorov, v novom výkladovom slovníku je ťažisko na preskriptívnosti a tým aj na normatívnosti. Z naznačených rozdielov vychodí, že obidva výkladové slovníky sa navzájom dopĺňajú, čo je pre súčasný stav spisovnej chorvátčiny prospešné a čo používateľ spisovnej chorvátčiny naisto ocení.

Nový *Rječnik hrvatskoga jezika* kolektívu autorov bude mať nesporne základný význam aj pre slavistov. Po desaťročiach neistoty, ktorú spôsobovala teória a prax jedného chorvátsko-srbského spisovného jazyka, ale i po desaťročí pôsobenia puristických publikácií, vydaných v eufórii samostatnej spisovnej chorvátčiny, dostávame moderný výkladový slovník spisovnej chorvátčiny, ktorý bude dobrým východiskom i pre tvorbu dvojjazyčných prekladových slovníkov stredného typu, a to aj budúceho prekladového chorvátsko-slovenského slovníka.

Emil Horák

Македонската лексикологија и лексикографија. Зборник на трудови од собирот одржан на 15. – 16. 03. Скопје 2001.

Едиција Јазикот наш денешен, книга 6. Ред. кол. Велковска, С. – Додевска-Михаловска, О. – Јованова-Грујовска, Е. Скопје : Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков.“ 257 с.

Zborník *Macedónska lexicológia a lexicografija* obsahuje 28 štúdií a článkov z konferencie, ktorá sa konala 15. a 16. marca 2001 v *Inštitúte macedónskeho jazyka „Krste Misirkov“* v Skopje. Konferenciu zorganizovalo *Oddelenie pre súčasný macedónsky jazyk*; bola venovaná trom významným osobnostiam macedónskej lingvistiky – O. Jašar-Nastevovej, T. Dimitrovskému a B. Korubinovi v rámci podujatia *Dni Blažoj Korubina*.

O potrebe, stave a realizácii veľkého macedónskeho lexikografického projektu, výkladového slovníka

s výkladom heslových slov v srbčine. T. Dimitrovský bol i spoluautorom prekladového macedónsko-anglického slovníka a autorsky sa podpísal pod Diferenčný rusko-macedónsky slovník, Slovník macedónskej ľudovej poézie, Slovník literárnovedných výrazov a Frazeologický slovník macedónskeho jazyka, ktorého vydania sa nedožil. V Macedónsku je všeobecne známy jeho slovník *Речникот на Бели мугри на Кочо Рацин*.

K. Angelov v práci *Србизмите обработени низ книгите „Јазикот наш днешен“ од Благоја Корубин* (s.74-81) analyzuje vplyv srbčiny na macedónčinu za posledných päťdesiat rokov na podklade lingvistickeho diela B. Korubina, pričom konštatuje, že tento vplyv bol silný a spôsobil vážne zmeny v macedónskej slovnej zásobe. Autor príspevku tento jav vysvetľuje ako dôsledok kontaktov dvoch jazykov v jednom štátnom útvare, pôsobenia tlače, televízie, literatúry a podobne. Problematiku srbizmov v macedónčine ilustruje na príklade plnovýznamových slov z piatich zošitov *Јазикот наш денешен* B. Korubina, ktorý viedol aj Jazykový kútik a usiloval sa zachovať stabilitu macedónskej slovnej zásoby.

Aktuálnu problematiku macedónskej lexikálnej sémantiky, dialektológie a lexikografie prezentuje v zborníku ďalších 20 príspevkov týchto autorov: Ž. Svetkovski: *Сум како полнозначен глагол?* (s. 82-87), E. Spasov: *Дали префиксите можат да се претставуваат во самостојни лексикографски статии* (s. 88-98), L. Gjorgjievska-Tanturovska: *За третманот на две групи зборови во „Толковен речник“* (s. 99-108), S. Szadov: *За метафорската основа на „пренесеното значење“* (s. 109-118), F. Stefanovska-Risteska: *Околу лексичките показатели на модалноста* (s. 119-125), L. Pandeva: *Воената терминологија во македонскиот литературен јазик* (s. 126-131), V. Despodova: *Зорообразувачки модели во Тркавечкиот еухологиум од 13. век* (s. 132-143), L. Makarioska: *Црковнословенската лексика како одраз на средновековната материјална култура* (s. 144-153), K. Trajkova: *За некој називи на садови во црковнословенските текстови* (s. 154-160), E. Jovanova-Grujovska: *Начини на изразување на особината „мало животно“ во македонскиот јазик* (s. 161-163), E. Ralipovska: *Обид за семантичко представување на лексичко/семантичката група со архисема „овошје“* (s. 164-173), M. Korbar-Belčeva: *Пурде, крже, рулче и други синоними во македонската дијалектна лексика* (s. 174-179), S. Davkova-Gjorgjieva: *Маса и стол во македонските дијалекти* (s. 180-188), M. Markovič – D. Gegjovski: *Називите за „лов“ во словенските дијалекти* (s. 189-192), V. Labroska: *Од лексиката на кичевскиот говор* (s. 193-199), G. Svetanovski: *Глаголите со значење „менување на влакно кај добитокот“ во дијалектите на македонскиот јазик* (s. 200-207), E. Stankovska: *За глаголските образувања кај топонимите со суфиксот –ица* (s. 208-223), M. Momirovska: *Имиња од живтинскиот свет засведочени во презимињата кај Македонците*

(s. 224-230), E. Jačeva-Ulčar: *За некој бионими вградени во македонската топонимија* (s. 231-238), L. Guševska: *Топоними образувани од именки кои означуваат општествени функции и занимања* (s. 239-253).

Recenzovaný zborník predkladá lexikológom, lexikografom, dialektológom a širšej slavistickej obci, ale aj balkanológom, zaujímavé a hodnotné štúdie a články, avšak jeho obsah veľa vypovedá i o súčasnom zložitom stave macedónskej lexikológie a lexikografie, ktorý je výsledkom nepokojného kultúrno-historického vývinu v tomto multikultúrnom a multijazykovom balkánskom priestore. Recenzovaný zborník je svedectvom úctyhodnej práce v nežižlivých spoločensko-ekonomických a politických podmienkach, v ktorých macedónska lexikológia a lexikografia produkuje kapitálne lexikografické diela, významné najmä z národného a kultúrneho aspektu. Pevne veríme, že v najbližšej budúcnosti takýmto dielom bude dlho očakávaný výkladový slovník macedónskeho jazyka.

Radmila Horáková

БРБОРИЊ, Б.: О језичком расколу. Социолингвистички огледи 1.

Центар за примењену лингвистику. Београд – Прометеј, Нови Сад 2000. 476 s.

БРБОРИЊ, Б.: С језика на језик. Социолингвистички огледи 2.

Центар за примењену лингвистику. Београд – Прометеј, Нови Сад 2001. 375 s.

Pri rozpade umelej symbiôzy srbského a chorvátskeho jazyka, ktorá sa prezentovala pod dvoma názvami – *srbsko-chorvátsky* alebo *chorvátsko-srbský jazyk* – nesporne hlavnú úlohu zohrali chorvátski jazykovedci. Zápas za samostatnosť chorvátskeho spisovného jazyka môžeme pozorovať už od druhej polovice 60-tych rokov minulého storočia, keď na chorvátskej strane dochádzalo k spochybňovaniu tzv. Novosadského dohovoru o spoločnom srbsko-chorvátskom či chorvátsko-srbskom jazyku Srbov a Chorvátov. Ak chorvátski jazykovedci začali používať termín *hrvatski književni jezik* už oveľa skôr, než došlo k rozpadu spomenutej symbiôzy, srbskí jazykovedci ešte niekoľko rokov po rozpade bývalej Juhoslávie a po definitívnom osamostatnení sa spisovnej chorvátčiny používali zdvojený názov tohto jazyka. Ak po osamostatnení sa spisovnej chorvátčiny, v Chorvátsku vznikol silný protisrbský purizmus, v Srbsku sa protichorvátsky purizmus neprejavil. Napokon pripravenosť Chorvátov ďalej si normovať a usmerňovať ďalší vývin spisovného jazyka je preukazaná v tom, že v prvom desaťročí samostatnosti vydali základné normatívne príručky: akademickú gramatiku spisovnej chorvátčiny dva normatívne príručné jednoväzbové slovníky (prvý hneď v roku 1991, druhý v roku 2000) i veľkú normatívnu príručku jazykovej správnosti

(1999). Srbskí jazykovedci akoby neboli na jazykovú odľuku spisovnej chorvátčiny pripravení. Komplexnejšie na ňu reagovali až v publikácii *Српски језик*, ktorá vyšla v roku 1996 v poľskom Opole v sérii publikácií o stave slovanských spisovných jazykov na konci minulého storočia.

Komplexný pohľad na rozpad srbsko-chorvátskej jazykovej symbiózy napokon dostávame zo srbskej strany až z dvoch recenzovaných publikácií srbského lingvistu Branislava Brborića. Prvá vyšla pod názvom *O jezičkom raskolu*, druhá pod názvom *S jezika na jezik*. Obidve publikácie vyšli so spoločným podnázvom *Sociolingvistički ogledi I. a II.* Tento podnázov ich napokon spája do jedného celku. Recenzované dve publikácie B. Brborića nepredstavujú syntetický pohľad na vzťah spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátčiny, akýsi pendant k teoretickým prácam chorvátskeho lingvistu D. Brozovića, ktorý rozpracúval teóriu samostatnosti spisovnej chorvátčiny. B. Brborić totiž nie je srbista, ani nepracoval v teoretickej jazykovede. Ako anglista pracoval v riadiacich orgánoch kultúry, medzinacionálnych i jazykových vzťahov. Takmer štyri desiatky rokov riešil zložité sociolingvistické otázky v praxi, reagoval na ne, diskutoval a písal o nich. Preto prevažnú časť recenzovaných publikácií tvoria aktuálne texty už skôr publikované a neraz i polemické. B. Brborić vo svojich dvoch publikáciách ani neobhajuje pôvodnú symbiózu, ani neodmieta možnosť jej ďalšej existencie, lež sa usiluje vo svojich dvoch publikáciách priniesť čím obsiahlejší materiál o vzťahu týchto dvoch spisovných jazykov; v spomenutej symbióze za posledných päťdesiat rokov, najmä od druhej polovice 60-tych rokov minulého storočia, keď chorvátski jazykovedci začali vyslovovať vážne dôvody pre samostatnosť spisovnej chorvátčiny či samostatnosť obidvoch týchto spisovných jazykov.

Prvá publikácia prináša materiály o jazykovej situácii v Juhoslávii od roku 1967, keď Chorváti verejne vystúpili proti spoločnému spisovnému jazyku so Srbmi kolektívnou deklaráciou pod názvom *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, ktorú podpísalo 19 najvyšších chorvátskych kultúrnych a vedeckých ústavov; v tom istom roku vyšla reakcia na túto deklaráciu zo strany srbských spisovateľov pod názvom *Predlog za razmišljanje*. V desiatich kapitolách tejto publikácie B. Brborić podáva obraz vzťahov a fungovania spoločného srbsko-chorvátskeho či chorvátsko-srbského jazyka až do roku 1991, keď došlo k rozpadu bývalej Juhoslávie a s ním aj k odluke spisovnej chorvátčiny. V tejto časti B. Brborić všestranne podáva sociolingvistický obraz vzťahov vtedy dvoch variantov jedného spoločného spisovného jazyka dvoch národov, úsilia jazykovedcov, ale i politikov udržať tento spoločný jazyk organizovaním sympózií a porád o štandardnosti tohto jazyka, o jeho ústavnoprávnom postavení vo vzťahu k zložitým nacionálnym otázkam v bývalej Juhoslávii. Aj keď B. Brborić nehovorí o nevyhnutnosti rozpadu umelej symbiózy, po prečítaní jeho prvej publikácie dochádzame k záveru, že za danej jazykovej situácie pri zložitých nacionálnych vzťahoch, pri rozdielnej historickej skúsenosti Srbov a Chorvátov, bol rozpad tejto jazykovej symbiózy napokon nevyhnutný.

V druhej publikácii *S jezika na jezik* B. Brborić rozoberá taktiež v desiatich kapitolách jazykovú situáciu Srbov od roku 1991, teda od rozpadu srbsko-chorvátskej symbiózy, do roku 2000. Rozpad tejto symbiózy objektívne hodnotí ako proces, ktorý prebiehal ako sprievodný jav postupného rozpadu bývalej Juhoslávie „у знаку готово непрекидне језичке кризе, тј. српско-хрватскога стандарднојезичког раскола” (s. 6).

Ak sme pri prvej publikácii oceňovali osobnú účasť jej autora v daných procesoch, platí to rovnako i o druhej publikácii. B. Brborić je v tomto období ústrednou osobnosťou srbskej sociolingvistiky so zameraním na štandardizáciu. V tejto publikácii už prevažujú viacej teoretické úvahy zamerané na ďalšiu perspektívu vývinu spisovnej srbčiny. Prirodzene, nechýbajú v nej analýzy jej súčasného stavu. Ani v tomto období nie je totiž jazyková situácia Srbov jednoduchá. Značne ju skomplikovali a ďalej komplikujú politické riešenia po rozpade bývalej Juhoslávie. Spisovná srbčina sa odvedy realizuje v troch štátnych útvoroch: v Srbsku, v Čiernej Hore a v Srbskej republike (v Bosne a Hercegovine) i v srbskej enkláve v Chorvátsku. V Čiernej Hore prevládajú tendencie kodifikovať na srbskom spisovnom štandarde vlastný čiernohorský spisovný jazyk, v Bosne a Hercegovine vzniká zasa na srbsko-chorvátskom spisovnom štandarde bosniacky či bosniacky spisovný jazyk. Navyše v spisovnej srbčine sa používa i srbská cyrilika i latinka, v spisovnej srbčine je možná dvojaká výslovnosť či dvojaké písanie pôvodného *jatu* (*ě*).

Z textu druhej publikácie B. Brborića vyplýva, že srbská jazykoveda v súčasnosti stojí pred celým radom neriešených základných otázok. Autor kriticky pripúšťa, že srbská jazykoveda v minulosti venovala málo pozornosti otázke spisovnosti, a teda i teórii a praxi jazykovej kultúry – na rozdiel napríklad od chorvátskej jazykovedy – a usmerňovaniu vývinu spisovnej srbčiny. Potvrdzuje to aj taká skutočnosť, že v súčasnosti na územiach, kde sa používa spisovná srbčina, jestvuje najmenej päť rozdielnych pravopisných príručiek. Preto srbskí jazykovedci osnovali v roku 1997 pri Srbskej akadémii vied najvyšší orgán, ktorý sa bude starať o spisovný jazyk, jeho vedecký opis, kultivovanie a usmerňovanie jeho vývinu.

Dve sociologické publikácie B. Brborića majú podstatný význam najmä pre osvetlenie skrytých vzťahov spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátčiny za ich spoločného jestvovania. Veľa svetla vnášajú i do rozpadu ich vzájomnej symbiózy už tým, že B. Brborić prináša aj významný autentický materiál nielen pozorovateľa, ale i priameho účastníka tohto rozpadu, ktorý mal možnosť pozorovať ho zblízka či až zvnútra, a to v širších spoločenských i politických súvislostiach bývalej Juhoslávie. Navyše je to zo srbskej strany prvý takýto dôkladný pohľad. Veľmi cenné sú dve sociolingvistické publikácie B. Brborića i pre slavistov – srbistov a kroatistov – , lebo množstvo informácií a faktov, ktoré B. Brborić prináša, im pomôže objektívnejšie spoznať a prehodnotiť zložité vzťahy týchto dvoch slovanských spisovných jazykov.

Emil Horák

Odišiel slavista a veľký priateľ Slovákov L. N. Smirnov

V smutnom dušičkovom období (27. novembra 2001) dotklo šľachetné srdce 73-ročného popredného ruského slovakistu a slavistu Leva Nikandroviča Smirnova. Vo všetkých z nás, čo sme sa s ním počas jeho pracovných pobytov na Slovensku i mimo neho (na vedeckých konferenciách a medzinárodných slavistických zjazdoch) stretávali, zanechal hlboké presvedčenie o vysoko erudovanom a zapálenom bádateľovi. Stačí už len uviesť fakt, že bibliografia jeho slovakistických prác obsahuje vyše 100 bibliografických položiek a ďalších sto z oblasti inej problematiky (bádal aj ako bohémista a bulharista).

Podrobnejšie údaje o L. N. Smirnovovi a jeho význame pre svetovú slavistiku i pre jazykovednú a literárnovednú slovakistiku príležitostne priniesol V. Blanár (Slavica Slovaca, 1988, roč. 23, č. 1, s. 80-83), Š. Lipták (Slavica Slovaca, 1998, roč. 33, č. 2, s. 157-158) a v nekrológu S. Ondrejovič (Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 1, s. 49-51). Na tomto mieste chceme len zvýrazniť jeho zásluhy o výskum dejín slovenčiny a slovenskej jazykovednej slavistiky. Prepracoval sa k nim od svojej prvej monografie *Глагольное видообразование в современном словацком литературном языке* (v roku 1972 jej obhajobou v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV získal titul doktora filologických vied – DrSc.; knižne vyšla v Moskve v roku 1970) až po svoje vynikajúce dielo *Словацкий литературный язык эпохи национального возрождения* (Moskva 2001). Toto dielo bude zapísané do dejín slovenskej jazykovednej slavistiky aj ako pomník nehnuteľnej pamiatky na autora, lebo ho dotváral z posledných síl, tušiac už svoj blízky koniec. Nech mi je preto dovolené tu odcitovať z jeho listu písaného v Moskve 4. apríla 2001 toto: „Дорогой Штефан! Извини, что я так долго не отвечал на Твое последнее письмо. Виновата в этом моя болезнь сердца (стенокардия). Уже два с половиной месяца я сижу дома. Врачи рекомендуют лечь в больницу, но я всячески отговариваю. Несмотря на частые пришумы стенокардии, я все же по-прежнему работаю, даже на компьютере. За это время сумел всетаки закончить работу над своей монографией *Словацкий литературный язык эпохи национального возрождения* (15 а. л.).“ Aj ďalšia obširná časť listu sa viaže k posledným prácam a verejným vystúpeniam na materskom pracovisku – Ústave slavistiky v Moskve. Do tlače ešte odovzdal publikáciu *Словацкий язык*, ktorá vyjde v edícii *Языки мира*.

Keď pri príležitosti svojho jubilea 70 rokov preberal na Predsedníctve SAV už po druhýkrát Čestnú zlatú plaketu SAV Ľudovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách, úprimne sa tešil tomu, že sa jeho vedeckej práci dostalo takého vysokého ocenenia. Ním slovenská slavistika vzdala hold Levovi Nikandrovičovi Smirnovovi aj ako vernému priateľovi slovenského ľudu a statočnému poslovi svojej rodnej vlasti.

Češ' jeho pamiatke!

Štefan Lipták

Zo správy o činnosti Slavistického kabinetu SAV za rok 2002

I. Základné údaje o pracovisku. V roku 2002 nastali v zameraní pracoviska ani v jeho organizačnej štruktúre nijaké zmeny; Slavistický kabinet SAV (SK SAV) je vedeckovýskumným a koordinačným centrom interdisciplinárnych slavistických výskumov v celoslovenskom a medzinárodnom rámci.

Dvaja doktorandi v dennej forme štúdia (A. Škovierová a P. Šoltés) úspešne obhájili svoje dizertačné práce a bola im udelená vedecká hodnosť PhD. Obidvaja boli od 1. 10. 2002 prijatí do pracovného pomeru v SK SAV.

Pred vedeckou radou Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity sa v odbore *Slavistika – slovanské jazyky* úspešne habilitovala Elena Krasnovská.

V SK SAV ako školiacom pracovisku v odbore *Slavistika – slovanské jazyky* úspešne vykonali dizertačnú skúšku traja doktorandi v dennej forme štúdia (D. Patrňáková, A. Škoviera, K. Žeňuchová) a jedna doktorandka v externej forme (V. Kováčová z Katolíckej univerzity v Ružomberku). Do dennej formy doktorandského štúdia v SK SAV boli prijatí dvaja noví doktorandi, do externej formy ďalší dvaja doktorandi.

II. Vedecká činnosť. V edícii *Biblia Slavica* vyšlo v Nemeckej spolkovvej republike faksimilné vydanie rukopisu Kamaldulskej Biblie, prvého prekladu celej Biblie do slovenčiny v 18. storočí (*Slovakische Bibel der Kamaldulenser*. Band I-II. Biblia Slavica. Ed. Hans Rothe und Friedrich Scholz unter Mitwirkung von Ján Doruľa. Paderborn – München – Wien – Zürich : Ferdinand Schöningh 2002. 920 + 1063 s.). Pracovníci Slavistického kabinetu SAV predkladajú v tomto vydaní výsledky výskumu jazyka pamiatky, autorstva prekladu i okolností jeho vzniku. Publikované výsledky výskumov prispievajú k osvetleniu dosiaľ málo preskúmanej problematiky vo všetkých uvedených okruhoch, dokumentujú vysokú duchovnú a jazykovú vyspelosť prostredia, v ktorom vznikol tento preklad, plne porovnateľný s inými vtedajšími či dovtedajšími inojazyčnými prekladmi.

Vedeckým publikačným orgánom kabinetu je interdisciplinárny slavistický časopis *Slavica Slovaca* vydávaný v spolupráci s Maticou slovenskou. Publikujú sa v ňom príspevky vo všetkých slovanských jazykoch a v nemčine, angličtine a francúzštine. Členmi redakčnej rady časopisu boli v roku 2002 J. Doruľa a P. Žeňuch, T. Grigorjanová vykonávala funkciu výkonnej a technickej redaktorky, od 2. čísla ročníka 37 (2002) vykonáva funkciu výkonného redaktora Peter Šoltés, technickým redaktorom je Marek Ivančík; v SK SAV sa zabezpečuje výroba tlačových podkladov jednotlivých čísel a vykonávajú sa všetky redakčné práce.

V roku 2002 sa pracovníci kabinetu zúčastňovali na riešení 7 grantových projektov Slavistického kabinetu SAV schválených grantovou agentúrou VEGA. Vo všetkých boli vedúcimi projektov pracovníci kabinetu a spoluriešiteľmi aj pracovníci ďalších ústavov SAV, vysokých škôl na Slovensku a v zahraničí. Väčšina projektov má interdisciplinárny a medzirezortný charakter, v dvoch projektoch spolupracujú aj zahraniční spoluriešitelia. Traja pracovníci kabinetu boli spoluriešiteľmi grantových projektov iných inštitúcií.

Výsledky plnenia úloh grantových projektov boli publikované v dvoch zborníkoch vedeckých štúdií: *Sloven-*

ská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15. – 19. storočia (476 s.) a *Cantus Catholici a duchovná pieseň 17. storočia v strednej Európe* (184 s.). SK SAV usporiadal 25. – 26. 9. 2002 v Bratislave medzinárodnú interdisciplinárnu vedeckú konferenciu *Cantus Catholici a duchovná pieseň 17. storočia v strednej Európe (Cantus Catholici und das Kirchenlied des 17. Jahrhunderts in Mitteleuropa)*, na ktorej predniesli referáty traja pracovníci kabinetu.

Pracovníci kabinetu účinkovali v roku 2002 aj na viacerých ďalších vedeckých podujatiach – na medzinárodnej interdisciplinárnej vedeckej konferencii *Bratislavská slavistika – porovnávaci výskum slovanských filológií a kultúr*, na konferencii *Slovenská reč 1932 – 2002* konanej 5. – 6. 9. 2002 v Bratislave z príležitosti 70. výročia vzniku časopisu, na vedeckej konferencii s medzinárodnou účasťou *Problémy a perspektívy filozofických, humanitných a sociálnych vied*, konanej v dňoch 29. – 30. 4. 2002 v Modre-Harmónii v rámci osláv 10. výročia obnovenia činnosti Trnavskej univerzity, na medzinárodnom interdisciplinárnom vedeckom seminári *Knižná kultúra v Šariši a v Bardejove* 8. – 10. 10. 2002 v Bardejove, na medzinárodnej vedeckej konferencii *Terra Scepusiensis – stav bádania o dejinách Spiša* 5. – 9. 11. 2002 v Levoči, na vedeckom kolokviu *Európske korene slovenskej kultúry a civilizácie* 15. 11. 2002 v Bratislave, na jubilejnej medzinárodnej vedeckej konferencii *Bálgarskijazik – istorija, nastojašte, badešte* 3. – 7. 10. 2002 v Sofii, na medzinárodnej vedeckej konferencii *Musikzentren in Mitteleuropa im 17. und 18. Jahrhundert* 7. – 8. 6. 2002 v Brne. Výsledky svojich vedeckých výskumov prezentovali pracovníci kabinetu aj na ďalších domácich konferenciách, sympóziách a iných odborne zameraných podujatiach.

Osobitne potešiteľný je rozvoj interdisciplinárnej spolupráce, ktorá sa úspešne rozvíja v priebehu spoločného riešenia projektov SK SAV, ktoré sa koncepčne zakladajú na interdisciplinarite, prekračujúcej hranice rezortov i štátov. Výsledky tejto spolupráce možno zreteľne vidieť v publikáciách a štúdiách uverejňovaných najmä vo vedeckých zborníkoch SK SAV. Naši domáci i zahraniční partneri si vysoko vážia túto spoluprácu. Ukázalo sa to o. i. aj v posudkoch nezávislých expertov, ktorí najvyšším možným počtom bodov (120) ohodnotili návrh projektu *Nábožensko-duchovná tvorba a spisba západného aj východného obradu 15. – 19. storočia na Slovensku v európskom kontexte*, ktorý Slavistický kabinet SAV predložil ako súčasť návrhu na zriadenie centra excelentnosti SAV na svojom pracovisku. Svoju spoluprácu ochotne prislúbili a potvrdili aj pracovníci v Nemecku, Taliansku a na Ukrajine. V treťom oddelení vied SAV (spoločenské vedy) boli schválené projekty (Centrá excelentnosti SAV), ktoré dosiahli v priemere 110 a 115 bodov. Rada programu centier excelentnosti SAV neschválila návrh Slavistického kabinetu SAV pre nespĺňanie interných kritérií.

Medzi významné vedeckovýskumné výsledky roku 2002 treba rátať monografiu Petra Žeňucha *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*, ktorá prináša celý rad nových poznatkov o používaní cirkevnoslovanského jazyka na východnom Slovensku v liturgickej i mimoliturgickej oblasti. – Vysokým uznaním vedeckých kvalít nášho pracovníka je udelenie štipendia nadácie Alexandra von Humboldta.

Pracovníci kabinetu vykonali v roku 2002 celý rad

výskumov v domácich aj zahraničných archívoch – v Bratislave, vo Viedni, v Budapešti, v Belehrade, v Brne a zúčastnili sa na terénnych výskumoch v gréckokatolíckych farnostiach Prešovského biskupstva, odborne spolupracovali so Slovenskou národnou galériou v Bratislave.

SK SAV má štatút školiaceho pracoviska vo vednom odbore 73-09-9 slavistika – slovanské jazyky. Štyria pracovníci kabinetu sú členmi spoločných odborových komisií, jeden pracovník je predsedom spoločnej odborevej komisie pre obhajoby DrSc.

Pri riešení úloh 7 grantových projektov SK SAV sa v roku 2002 dosiahli tieto výsledky:

1. *Bulharsko-slovenský slovník. II. (L – P)*; vedúca projektu Mária Košková. V roku 2002 bolo dokončené koncipovanie písmena М (мускат – мях; 339) a z písmena H bolo skoncipovaných 433 hesiel, zredigovaných bolo 1347 hesiel písmena JI. Vedúca projektu priebežne excerpovala pramene (zákonníky, vyhlášky, encyklopédie, odbornú a umeleckú literatúru a periodickú i dennú tlač), pravidelne sa konali porady s vedeckým redaktorom. – M. Košková v čase pracovného pobytu v Bulharsku v rámci MAD konzultovala s bulharskými redaktorkami viaceré otázky spojené najmä s odbornou terminológiou a neplno významovými slovami a excerpovala doklady z kartotéky Ústavu bulharského jazyka. Vypracovala štúdiu *Към лексикализацията на фразеологичните единици*.

2. *Slovenská a latinská teologická a apologetická spisba 15. – 18. storočia v Uhorsku (rukopisné a tlačené pramene)*; vedúca projektu Elena Krasnovská. V roku 2002 sa prepisalo do počítača 495 strán diela *Vitae Patrum aneb Životi Otců 1764*, pokračovalo sa v transliterácii apologetického diela Š. Dubnicaiho z roku 1719 a náboženského diela J. Valašíka z roku 1768. Spoluriešitelia grantovej úlohy sa zúčastnili na vedeckých konferenciách, pripravili vedecké štúdie z problematiky prameňov vybraných na vydanie, pripravuje sa ich jazykovo-historická a kulturologická interpretácia. Čiastkové výsledky výskumu, ktoré odzneli ako referáty na medzinárodných vedeckých konferenciách, boli publikované v zborníkoch *Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15. – 19. storočia a Cantus Catholici a duchovná pieseň 17. storočia v strednej Európe*. – Podľa záverečného hodnotenia projektu Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva SR a SAV (VEGA) splnil tento projekt plánované ciele.

3. *Duchovná pieseň v cyrilských rukopisoch z východného Slovenska a cyrilo-metodský odkaz*; vedúci projektu Peter Žeňuch. V rámci riešenia grantového projektu boli v záverečnom roku riešenia publikované výsledky základného terénneho a archívneho výskumu, ktorý sa priebežne uskutočňoval počas celého trojročného riešiteľského obdobia: Vyšla monografia vedúceho riešiteľského kolektívu Petra Žeňucha *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku* (288 s.), ktorá prezentuje výsledky archívnych výskumov cyrilskej rukopisnej spevníkovej tvorby paraliturgických piesní 18. a 19. storočia, významným výsledkom riešenia grantového projektu je obhájená dizertačná práca Petra Šoltésa *Vývin etnických a náboženských pomerov v Zemlinskej stolici v 18. storočí*. Autor skúma procesy etnických a náboženských zmien v stolici i podmienky, ktoré vplývali na formovanie a rozvoj modernej národnej identity v 18. storočí. Medzi významné výsledky patria aj štúdie publiko-

vané vo vedeckých časopisoch a zborníkoch, v ktorých sa predkladajú výsledky skúmania problematiky cyrilo-metodskej tradície, paraliturgickej piesňovej tvorby, národnostnej a konfesiónalnej mobility i etnicko-konfesiónálneho zloženia obyvateľstva na východnom Slovensku. Riešitelia projektu predniesli v roku 2002 referáty na medzinárodných vedeckých konferenciách a sympóziách, v rámci popularizácie výsledkov riešenia grantového projektu odzneli na rozhlasovej stanici *Rádio Slovensko* a *Devín* pôvodné rozhlasové relácie a na rozhlasovej stanici *Regina* v Košiciach odznel rozhovor s vedúcim riešiteľského kolektívu o perspektívach výskumu byzantskej obradovej tradície na východnom Slovensku. – Podľa záverečného hodnotenia projektu Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied (VEGA) splnil tento projekt plánované ciele vynikajúco.

4. *Cantus Catholici – prvý slovenský katolícky spevník (kritické vydanie)*; vedúci projektu Ladislav Kačic. V roku 2002 pokračovalo kolacionovanie prepísaných textov, transkribovali sa melódie duchovných piesní, skúšala sa aplikácia analytického programu určeného pôvodne na Kamaldulskú Bibliu, pokračoval individuálny výskum dobových liturgických súvislostí spevníka *Cantus Catholici* – referát na konferencii. Ako jeden z hlavných výstupov sa uskutočnila medzinárodná interdisciplinárna konferencia *Cantus Catholici a duchovná pieseň 17. storočia v strednej Európe* (25. – 26. 9. 2002), z ktorej vyšiel rovnomenný zborník referátov (184 strán). – Podľa záverečného hodnotenia projektu Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied (VEGA) splnil tento projekt plánované ciele vynikajúco.

5. *Vedecké vydanie rukopisu tzv. Kamaldulského slovníka z roku 1763*; vedúci projektu Ján Doruľa. V roku 2002 bolo skolacionovaných 698 strán textu slovníka prepísaných do počítača, dokončili sa práce na tvorbe počítačového programu, ktorý umožňuje zostaviť abecedný register slovenskej slovnéj zásoby z latinsko-slovenského slovníka s uvedením všetkých potrebných údajov a umožňuje ďalšie textové operácie. – Pokračovalo sa v tvorbe komentárov k faksimilnému vydaniu slovníka, ktorý by mal vyjsť v edícii *Biblia Slavica* v Nemeckej spolkovej republike. – Vedúci projektu uverejnil štúdiu *O jazyku Kamaldulskej Biblie a Kamaldulského slovníka*. – Podľa záverečného hodnotenia projektu Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied (VEGA) splnil tento projekt plánované ciele vynikajúco.

6. *Rusko-slovenský právnicko-ekonomický slovník*; vedúca projektu Tatjana Grigorjanová. Práce na riešení projektu prebiehali podľa plánu. Grantová úloha bola splnená a slovník v rozsahu 32 AH je pripravený do tlače (SPN, 2003). – Podľa záverečného hodnotenia projektu Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied (VEGA) splnil tento projekt plánované ciele vynikajúco.

7. *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomezie*; vedúci projektu Štefan Lipták. Vedúci projektu sa aktívne zúčastnil na medzinárodnej vedeckej konferencii v Bratislave (14. – 15. 11. 2002) s referátom *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomezie*. – Zástupca vedúceho projektu doc. L. Bartko a spoluriešiteľka projektu doc. N. Dzenzelivs'ka sa aktívne zúčastnili na medzinárodnej vedeckej konferencii v Prešove (13. – 14. 9. 2002) a predniesli referáty (*Odras*

slovensko-ukrajinských jazykových kontaktov v toponymii zakarpatských Slovákov). Spoluriešiteľka projektu doc. N. Dzenzelivs'ka sa aktívne zúčastnila aj na medzinárodnom sympóziu v Užhorode 16. 10. 2002 a predniesla referát *Do pytaňňa slovac'koji kolonizaciji v Zakarpattii*. – Spoluriešiteľ L. Haraksim vypracoval štúdiu *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine*. – V súvislosti s riešením úloh projektu pokračovalo štúdiom nahrávok a prepísaných textov a konali sa pracovné rokovania spoluriešiteľov v Prešove a v Bratislave v rámci prípravy kolektívneho referátu na XIII. medzinárodný zjazd slavistov v Ľubľane (*Slovenské nárečia na Zakarpatskej Ukrajine vo svetle jazykových kontaktov*). – Podľa záverečného hodnotenia projektu Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied (VEGA) splnil tento projekt plánované ciele vynikajúco.

Ladislav Kačic bol v roku 2002 spoluriešiteľom grantového projektu Katedry hudobnej vedy Filozofickej fakulty UK v Bratislave *Hudobná kultúra 16. – 18. storočia na území Slovenska – regionálne špecifiká, európske súvislosti*. V rámci riešenia úloh tohto projektu uskutočnil výskum (5 dní) vo Viedni, na medzinárodnej konferencii *Musikzentren in Mitteleuropa im 17. und 18. Jahrhundert* (Brno 7. – 8. 6. 2002) predniesol referát *Zwischen Wien und Preßburg: Musik des 17. und 18. Jahrhunderts zwischen Zentrum und Peripherie?* Ďalší referát predniesol na medzinárodnom vedeckom seminári *Hudobná kultúra 16. – 18. storočia na území Slovenska – európske súvislosti, regionálne špecifiká* (Bratislava 20. – 21.11.2002). – Elena Krasnovská bola v roku 2002 spoluriešiteľkou grantového projektu *Jazykovného ústavu L. Štúra SAV Historický slovník slovenského jazyka*. V rámci plnenia úloh projektu upravovala zredigované heslá písmena *U* a vnášala opravy do počítača (spolu 257 hesiel).

Pracovníci SK SAV uverejnili v roku 2002 dve knižné monografie, 32 štúdií vo vedeckých časopisoch a zborníkoch, 21 vedecko-popularizačných príspevkov, 26 recenzií vo vedeckých časopisoch, predniesli 29 referátov a prednášok, vo funkcii členov redakčnej rady *Slavica Slovaca* pracovníci pravidelne posudzovali rukopisy príspevkov odovzdaných do tlače, vypracovali odborné posudky rukopisov zo štúdií do zborníka Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity, vypracovali odborné posudky na rukopisy monografií odovzdaných do tlače v Spoločnosti autorov vedeckej a odbornej literatúry, vypracovali oponentské posudky pre Grantovú agentúru Českej republiky a pre KEGA, vo funkcii vedeckých redaktorov, zostavovateľov a editorov vedeckých zborníkov posudzovali a redigovali množstvo príspevkov odovzdaných na publikovanie. – Pracovníci SK SAV boli školiteľmi doktorandov a diplomantov, boli členmi a funkcionármi spoločných odborových komisií, vedeckých kolégií a vedeckých rád fakúlt a ďalších inštitúcií doma aj v zahraničí, boli členmi a funkcionármi Slovenského i Medzinárodného komitétu slavistov, Matice slovenskej atď. – Vo vedeckých a odborných periodikách a knižných publikáciách sme zaznamenali 228 ohlasov (citácií) na publikované štúdie pracovníkov Slavistického kabinetu SAV.

III. Vedecká výchova. Aj v roku 2002 si všetci doktorandi v dennej forme štúdia zodpovedne plnili povinnosti v doktorandskej príprave, významne prispeli k plneniu výskumných úloh pracoviska a jeho ďalších činností. Uverejnili celý rad vedeckých a odborných štúdií a recenzií, predniesli referáty na vedeckých konferenciách a seminároch,

absolvovali zahraničné študijné pobyty a výskumné cesty, do tlače a rozhlasu pripravili viacero publicistických príspevkov a relácií, dvaja z nich pred termínom dokončili a úspešne obhájili dizertačné práce, ďalší traja úspešne absolvovali dizertačnú skúšku.

Nedoriešeným problémom zostáva otázka prijímania do pracovného pomeru v SAV úspešných absolventov doktorandského štúdia, perspektívnych a talentovaných výskumných pracovníkov. Očakávali by sme v tomto ohľade väčšiu nezaujatú ústretovosť a angažovanosť orgánov SAV.

IV. Medzinárodná vedecká spolupráca. Slavistický kabinet SAV má uzatvretú dohodu o spolupráci s Užhorodskou národnou univerzitou. Dohoda bola uzatvretá na 5-ročné obdobie, s platnosťou od 1. 10. 1996. V roku 2001 bola predĺžená na ďalšie päťročné obdobie. Jej náplňou je najmä spolupráca na riešení úloh projektu *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomezie*. V roku 2002 sa v Prešove uskutočnila pracovná porada o ďalšom postupe prác na uvedenom projekte.

Dňa 7. 12. 1999 bola uzatvretá dohoda o spolupráci medzi Ústavom bulharského jazyka pri BAV v Sofii a Slavistickým kabinetom SAV. Náplňou dohody je spolupráca na tvorbe Bulharsko-slovenského slovníka. V rámci medzikademickej dohody sa každoročne uskutočňujú pracovné pobyty riešiteľov projektu v oboch zmluvných stranách.

Medzinárodná interdisciplinárna vedecká konferencia *Cantus Catholici a duchovná pieseň 17. storočia v strednej Európe / Cantus Catholici und das Kirchenlied des 17. Jahrhunderts in Mitteleuropa* (Bratislava 25. – 26. 9. 2002), na ktorej sa predložili výsledky riešenia úloh grantového projektu *Cantus Catholici – prvý slovenský katolícky spevník (kritické vydanie)*, priniesla porovnanie domácich výsledkov výskumu s výsledkami medzinárodného bádania vo viacerých krajinách strednej Európy (Poľsko, Ukrajina, Maďarsko, Rakúsko, Slovinsko).

10. 4. 2002 navštívil SK SAV riaditeľ Slovanského ústavu univerzity v Kolíne nad Rýnom prof. Bodo Zelinsky v sprievode slovenského lektora v Kolíne nad Rýnom. Rozhovor s riaditeľom a ďalšími pracovníkmi kabinetu sa dotýkal chystaného zborníka na počesť R. Olescha a viacerých tém budúcej možnej spolupráce. – 11. 4. 2002 navštívili SK SAV pracovníci Slovanského ústavu v Prahe Zoe Hauptová a Václav Konzal. Rozhovor s riaditeľom a ďalšími pracovníkmi kabinetu sa dotýkal výmeny informácií o vedecko-výskumných programoch oboch pracovísk a oživenia vzájomnej spolupráce. V júni a v novembri 2002 navštívil SK SAV prof. ICDr. Cyril Vasil' SJ, dekan Právnickej fakulty Pápežského východného ústavu (Pontificio Istituto Orientale) v Ríme. Rokovania s ním sa dotýkali spolupráce pri výskume cyrilských rukopisov 15. – 19. storočia z oblasti východného Slovenska (na rokovaníach o spolupráci sa zúčastnil aj terajší prešovský gréckokatolícky sídelný biskup Mons. ThDr. Ján Babjak SJ, riaditeľ Centra spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach). – 2. – 5. 10. 2002 sa riaditeľ SK SAV a člen Medzinárodného komitétu slavistov J. Doruľa zúčastnil na zasadnutí prezídia Medzinárodného komitétu slavistov v Maribore (Slovinsko). – 18. 10. 2002 navštívili SK SAV pracovníci veľvyslanectva Ukrajiny v SR – prvý tajomník a radca veľvyslanectva.

Pre nedostatok finančných prostriedkov na hradenie cestovných nákladov sa museli zrušiť niektoré plánované zahraničné cesty; dvaja pracovníci kabinetu si pracovné cesty (do Bulharska a Juhoslávie) v rámci MAD hradili sami. Viaceré pracovné cesty uskutočnené mimo MAD (do

Rakúska, Česka, Slovinska) sa tiež financovali zo súkromných a iných zdrojov. Realizované pracovné cesty v rámci MAD (dve cesty do Budapešti a jedna do Sofie) súviseli s plnením úloh grantových projektov.

V roku 2003 bude väčšina pracovníkov kabinetu zaangažovaná do prípravy účasti zástupcov Slovenskej republiky na 13. medzinárodnom zjazde slavistov v Lubľane (15. – 21. 8. 2003). Príprava zahŕňa aj vydanie zborníka referátov slovenských účastníkov zjazdu a zborníka výberovej slavistickej bibliografie, zabezpečenie výstavy odbornej literatúry v Lubľane a celý rad ďalších organizačných činností.

V. Spolupráca s vysokými školami a inými domácimi výskumnými inštitúciami. Aj v roku 2002 spolupracoval Slavistický kabinet SAV s Trnavskou univerzitou (s jej Pedagogickou fakultou a s Fakultou humanistiky), s Katolíckou univerzitou v Ružomberku, s Univerzitou Konštantína Filozofa v Nitre (s Filozofickou fakultou), s Vysokou školou múzických umení v Bratislave (s Hudobnou a tanečnou fakultou), s Pedagogickou fakultou UK v Bratislave, s Filozofickou fakultou UK v Bratislave a s Filozofickou fakultou Masarykovej univerzity v Brne.

SK SAV je externým školiacim pracoviskom 8 doktorandov – pracovníkov univerzít v Trnave, Ružomberku, Prešove a Banskej Bystrici.

Slavistický kabinet SAV má uzatvreté dohody o spolupráci s Maticou slovenskou, so Slovenským komitétom slavistov a s Katolíckou univerzitou v Ružomberku. Na základe dohody je Matica slovenská spoluvydavateľkou časopisu *Slavica Slovaca* (zabezpečuje jeho tlač a distribúciu).

Úspešne a efektívne prebieha spolupráca so Slovenským komitétom slavistov. Činnosť oboch inštitúcií je úzko prepojená – Slavistický kabinet SAV vykonáva podľa dohody celú agendu Slovenského komitétu slavistov. V roku 2002 pokračovala príprava účasti slovenských slavistov na XIII. medzinárodnom zjazde slavistov v Lubľane.

V rámci expertíznej činnosti vykonávali pracovníci kabinetu tlmočnicke a prekladateľské práce pre Kanceláriu prezidenta SR (v súvislosti s návštevou prezidenta v Bulharsku), pre Najvyšší súd SR, Generálnu prokuratúru SR a Policajný zbor SR, poskytovali tlmočnicke služby na medzinárodných konferenciách CEFTA.

VI. Vedecko-organizačné a popularizačné aktivity. Pracovníci kabinetu uverejnili v roku 2002 šesť príspevkov v odbornej a dennej tlači, spravovali internetovú stránku URL <http://grkat.nfo.sk>, Slovenský rozhlas odvysielal 10 literárnych pásem pracovníkov kabinetu, z nemčiny a ruštiny preložili odbornú teologickú prácu (224 strán), P. Žeňuch vydal populárno-náučnú knižnú publikáciu.

V rámci spolupráce s Maticou slovenskou vykonávajú pracovníci kabinetu vedúce funkcie v záujmovom Jazykovom odbore Maticy slovenskej, v SK SAV sa vykonávajú všetky redakčné práce a vyhotovujú sa tlačové podklady všetkých čísel časopisu *Slavica Slovaca*, zabezpečuje sa činnosť Slovenského komitétu slavistov, vykonáva sa celá agenda komitétu.

VII. Iné významné činnosti pracoviska. So zameraním výskumnej činnosti Slavistického kabinetu SAV súvisí jeho úloha koordinátora slavistických výskumov v interdisciplinárnom, medzirezortnom a medzinárodnom rozsahu. V tejto súvislosti je významná dohoda o spolupráci so Slovenským komitétom slavistov. V roku 2002 pribudla spolupráca so Slavistickým ústavom Filozofickej fakulty

Masarykovej univerzity v Brne, úspešne sa začala rozvíjať spolupráca (najmä na príprave spoločného vydania knižnej publikácie) s Pontificio Istituto Orientale v Ríme. Z takejto spolupráce rozličného druhu vyplýva pre pracovníkov kabinetu celý rad úloh a povinností, ako napríklad príprava na vydanie publikácií reprezentujúcich slovenskú slavistiku na medzinárodných fórach, zabezpečenie účasti slovenských slavistov na svetovom zjazde slavistov (tieto činnosti vyplývajú zo spolupráce so Slovenským komitétom slavistov), zo spolupráce s vysokými školami vyplýva celý rad úloh súvisiacich s pedagogickou a vedeckovýskumnou činnosťou (prednášková činnosť, vedenie seminárov a diplomantov, školenie doktorandov, činnosť vo vedeckých radách fakúlt, v redakčných radách fakultných zborníkov a pod.), zo spolupráce s Maticou slovenskou vyplývajú úlohy súvisiace s činnosťou Jazykového odboru Matice slovenskej a pod.

VIII. Závažné problémy pracoviska a podnety pre činnosť SAV. V tomto bode správy každoročne upozorňujeme na potrebu skvalitnenia a zracionalizovania činnosti riadiacich článkov v štruktúre SAV. Naše skúsenosti zo vzťahu týchto článkov k nášmu pracovisku ukazujú, že existuje naliehavá potreba zvýšiť odbornú a morálnu úroveň mnohých predstaviteľov spomínaných riadiacich článkov.

Pokladáme za nevyhnutné opätovne upozorniť na naliehavosť sprehľadnenia a zregulovania procesu či podmienok zapájania úspešných absolventov doktorandského štúdia do výskumných činností v SAV.

Stiesnené priestorové a iné problémy pracoviska by malo vyriešiť kladné vybavenie žiadosti o presťahovanie Slavistického kabinetu SAV do iných priestorov.

Ján Doruľa

Zasadnutie Slovenského komitétu slavistov

Plenárne zasadnutie Slovenského komitétu slavistov (SKS) sa konalo 16. júna 2003 v Slavistickom kabinete SAV (SK SAV) v Bratislave.

V jeho programe bola správa o činnosti SKS a príprava účasti slovenských slavistov na 13. medzinárodnom zjazde slavistov v Ľubľane, ďalej správa o hospodárení a revízna správa, diskusia k predneseným správam a rozličnosti.

Predseda SKS vo svojej správe pripomenul zasadnutie prezídia Medzinárodného komitétu slavistov (MKS) 5.-7. decembra 2001 v Ružomberku, na ktorom sa zúčastnilo 15 predstaviteľov národných komitétov a organizácií slavistov zo 6 slovanských a 4 neslovanských krajín (podrobná správa o jeho priebehu a výsledkoch bola uverejnená v *Slavica Slovaca*, 37, 2002, č. 1, s. 92-94). Účastníci zasadnutia boli prítomní aj na časti rokovania medzinárodnej interdisciplinárnej vedeckej konferencie *Slovenská, latinská a cirkevno-slovanská náboženská tvorba 15.-18. storočia v európskom kontexte*, ktorej spoluorganizátorom bol aj SKS. Treba pripomenúť, že Ministerstvo školstva SR finančne prispelo na hradenie výdavkov spojených so zasadnutím prezídia MKS i na vydanie zborníka z konferencie.

Ďalšie zasadnutie prezídia MKS sa konalo 3.-5. októbra 2002 v Maribore. Zúčastnil sa na ňom predseda SKS.

Výsledkom týchto zasadnutí a úsilí predstaviteľov SKS je skutočnosť, že do programu zjazdových rokovaní bolo zaradených 29 referátov slovenských slavistov (z toho sú 3 kolektívne referáty, v ktorých sú po dvoja slovenskí referenti a dvaja sú z Ukrajiny) a 4 tzv. bloky, ktoré pripravujú slovenskí slavisti (v nich účinkujú ďalší deväť slovenskí referenti). Podarilo sa vyriešiť otázku predsedu komisie pre slovanskú archeológiu, keď sa tejto funkcie na základe návrhu SKS má ujať Dr. Peter Šalkovský, DrSc.

Organizátori zjazdu oslobodili od vložného tých slovenských referentov, ktorých príspevky sú zaradené do rokovaní jednotlivých sekcií, i niektorých účastníkov rokovaní v blokoch; slovenským účastníčkam zjazdu ženského pohlavia ponúkajú organizátori možnosť lacného ubytovania v kláštore uršulínok. SKS v písomnom oznámení upozornil účastníkov zjazdu na možnosť žiadať príspevok na uhradenie cestovných nákladov od Literárneho fondu SR; pre túto možnosť vystavil príslušné úradné potvrdenia. Ukazuje sa, že celkovo nebude pobyt v Ľubľane taký finančne náročný, ako sa pôvodne ukazovalo.

SKS pripravuje zborník príspevkov slovenských slavistov. Hoci termín ich odovzdania bol 30. november 2002, väčšina textov bola doručená až v máji a júni. Do dnešného dňa je k dispozícii 23 textov slovenských referátov. Niekoľko príspevkov ešte očakávame. Dúfame, že sa podarí zborník načas vyrobiť.

V posledných dňoch sa z účasti na zjazde v Ľubľane odhlásili viacerí referenti (J. Hvišč, M. Mušínska, D. Kodajová, P. Žeňuch, K. Žeňuchová), o svojej neúčasti vraj uvažujú niektorí etnológovia.

Prichádzajú prvé zásielky na výstavu kníh – z Vydavateľstva Matice slovenskej, z Ústavu etnológie a z Ústavu slovenskej literatúry SAV, z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, z Etnografického múzea v Martine.

Predseda SKS ďalej informoval o rokovaní so zástupcami Českého komitétu slavistov, ktoré sa uskutočnilo 29. mája 2003 v Brne. Zúčastnil sa na ňom predseda a tajomník SKS a predseda a tajomník Českého komitétu slavistov spolu s hlavným redaktorom *Slavie* S. Wollmanom. Preberali sa otázky dotýkajúce sa dnešného chápania slavistiky a slavistických výskumov a ich organizačných foriem (možnosti usporadúvať zjazdy slavistov aj v neslovanských krajinách, náplň tematiky zjazdových rokovaní i možnosti usporiadať ďalší slavistický zjazd v Brne).

V správe bola ďalej prednesená informácia o zmeňte osoby hlavného a výkonného redaktora časopisu *Slavica Slovaca*, poukázalo sa v nej na stiesnenosť priestorových pomerov v SK SAV.

Revíznú správu o hospodárení SKS preskúmali a jej správnosť potvrdili revízorky SKS T. Štefanovičová a E. Krasnovská, predniesla ju H. Rummelová, niektoré vysvetlenia k nej predložil predseda SKS. Plénum jednomyselne schválilo revíznú správu za roky 2001 a 2002.

V diskusií k predneseným správam sa účastníci zasadnutia (V. Gašparíková, A. Ruttikay, V. Sedlák, M. Benža, E. Horák, T. Štefanovičová) vyslovili k otázkam ďalšieho rozvoja a zamerania slavistických výskumov – upozorňovali najmä na potrebu širšieho interdisciplinárneho zamerania slavistických výskumov i na nevyhnutnosť zabezpečenia ich kontinuity.

Ján Doruľa